

FORSKNINGS-
AVDELNINGENS
ARBETSRAPPORTSERIE
NR 49
ERSTA SKÖNDAL HÖGSKOLA

49

RESEARCH
DEPARTMENT'S
WORKING PAPERS
NO 49
ERSTA SKÖNDAL UNIVERSITY COLLEGE

Nordisk tillitsforskning

En kartläggning och värdering av det vetenskapliga läget

JULIA GROSSE

ERSTA SKÖNDAL HÖGSKOLA
2007

ARBETSRAPPORTSERIEN

Den här kartläggningen ingår som en del i ett forskningsprogram om social tillit och avser att ge en överblick över den nordiska samhällsvetenskapliga forskningen om tillit. Forskningen presenteras utifrån olika discipliners behandling av ämnet. Utmärkande för just Norden verkar vara ett särskilt intresse för tillit och förtroende för information, kunskap och forskning.

Enheten för forskning om det civila samhället, tillit samt socialt arbete publicerar forskningsresultat från olika större projekt och uppdrag. Vi har en skriftserie, en särtrycksserie och en arbetsrapportserie. Arbetsrapportserien avser främst att ge möjlighet att publicera delrapporter och delresultat från större studier, aktuella kunskapsöversikter och uppsatser. Förteckning över publikationer från Sköndalsinstitutet finns på föregående sidor.

Ersta Sköndal högskola
Campus Ersta, Box 11189, 100 61 STOCKHOLM
Besöksadress Stigbergsgatan 30, Stockholm
Telefon 08-555 05 130, *Fax* 08-555 05 165
E-post info@esh.se

ARBETSRAPPORTSERIE NR 49

Nordisk tillitsforskning

En kartläggning och värdering av det vetenskapliga läget

JULIA GROSSE

Stockholm, november 2007

Publicerad av Forskningsavdelningen, Ersta Sköndal högskola
Copyright © 2007 Julia Grosse
ISSN 1402-277X
Omslag: Lena Blomquist
Tryck: Elanders Vällingby, Stockholm 2007
Produktion: Lena Blomquist

FÖRORD

Enheten för forskning om civilsamhället arbetar sedan 2006 med ett forskningsprogram om social tillit i Sverige. Projektet är mångvetenskapligt och olika delstudier bygger både på stora kvantitativa material, som olika typer av enkätstudier, och på kvalitativa underlag. Forskningsgruppen närmar sig social tillit såväl teoretiskt som empiriskt.

Denna kartläggning har genomförts av doktorand Julia Grosse som en första orientering om vad som gjorts inom området i de nordiska länderna.

Lars Svedberg
Föreståndare, professor

INNEHÅLL

Förord	3
Inledning	7
Rapportens bakgrund och syfte	7
Läsanvisningar	7
Material och metod	8
Orientering	9
Övergripande karakterisering av forskningsfältet	9
Olika definitioner av tillit	10
Indelning av publikationerna	13
Tillitsforskarnas metoder	14
Texter som är explicit tillitsorienterade	15
Filosofi och teologi	17
Tillitens väsen	17
Tilliten som interaktionens grund	18
Tillitens kontraster	19
Andra nyanser och funktioner	20
Religion	23
Statsvetenskap	25
Politiskt förtroende	25
Rättssäkerhet/laglydighet	27
Tillitens förutsättning – civilsamhälle eller institutioner?	29
Statsskickets betydelse	31
Trygghet	32
Socialt kapital	32
Sociologi	35
Villkor för tillitens genes	35
Exempel från olika aktionsfält	35
Etnicitet	38
(Post-)Modernitet och risk	38
Tillit till information, expertis och vetenskap	39
Trovärdighet och tillit till kunskap	40
Ekonomi	43
Spelteori	44
Ledarskap och management	45

Arbetsliv	46
Psykologi	49
Utvecklingspsykologi	49
Människan i familj och samhälle	50
Förhållande mellan forskningsledare och anställd	51
Utbildning och unga vuxna	52
Kort Diskussion	55
Referenser	59
Publikationer från forskningsavdelningen	65

INLEDNING

Rapportens bakgrund och syfte

Denna kunskapsöversikt tillkommer inom ramen för forskningsprogrammet om social tillit, ett unikt projekt åtminstone i Sverige. Att döma av det här materialet tycks tillit blivit alltmer betydelsefullt för forskningen under den senaste tio–femtonårsperioden. Man kan givetvis fråga sig om vi här verkligen har att göra med något nytt ämne och ett substantiellt innehåll eller om det snarare är en förnyad namngivning som låter just tillitsforskningen framstå som ett expanderande forskningsområde. Skäl till att forskning om tillit verkar få större utrymme kan tänkas vara att tillit tidigare kallats för annat som till exempel *socialt kapital*, *förtroende*, *trygghet*, *säkerhet*, *sociala band* eller *organisatoriska eller mellanmännsliga relationer*. En annan relaterad tanke är att man numera presenterar tillit som något alldeles särskilt ur mera sammansatta koncept som socialt kapital. Litteraturen om socialt kapital har under det senaste decenniet ökat ännu mera explosionsartat och det ligger utanför denna kartläggnings ram att ge en fullgod bild över den. En tredje rimlig anledning till tillitsforskningens enorma expansion kan vara att forskarna agerar ”trendkänsligt” och särskilt lyfter fram tillit även om man egentligen behandlar något helt annat. Så länge man rör sig inom samhällsvetenskapen kan man också tänka sig en mera eller mindre artificiellt konstruerad koppling till tillit. Vi möter alltså ett dilemma som går ut på att tillit kan betyda allt och ingenting.

Syftet med den här texten är att ge en översiktlig bild över det nordiska forskningslandskapet inom det tematiska området tillit. Ansatsvis ska jag även belysa vilka förbindelser mellan idéerna i explicit eller latent form som kan finnas och hur de interagerar eller kan tänkas samverka. Samtidigt ska metoderna, resultaten och diskussionen av de olika studierna kritiskt analyseras och kommenteras utifrån en allmän, socialvetenskaplig kontext.

Tillit anses ofta vara ett centralt element i tillgången till socialt kapital. Inte sällan betraktas tillit som en delmängd av socialt kapital. Vidare förekommer ibland också en synonym användning av termerna tillit och socialt kapital. I de fall det uppenbarligen förhåller sig så har jag valt att betrakta publikationen som en som behandlar tillit. Putnam (1993) definierar socialt kapital exempelvis som ett fenomen som utgörs av individers deltagande i formella och informella nätverk, principer om ömsesidighet och grad av mellanmännslig tillit. Bourdieu (1986) och Coleman (1988) introducerade termen socialt kapital och menar att tillit ska förstås som tätheten inom nätverk och som något som föds och upprätthålls enbart genom just nätverkens existens. En tankemässig utgångspunkt är således att tillit ligger nära socialt kapital.

Läsanvisningar

Den här studien bygger på ett urval texter där tillit i större eller mindre utsträckning utgör huvudämnet. Kunskapsöversikten gör samtidigt på intet sätt anspråk på att vara heltäckande eller uttömmande. Min kapitelindelning i huvudsakligen ämnesområden är ett tafatt försök

att strukturera det rätt så spretiga materialet på något sätt. Intentionen med underrubrikerna är framför allt att markera hållpunkter i läsningen.

Jag har försökt att lyfta fram de teman och diskussioner som är återkommande, eftersom jag ser det som en nödvändighet i försöket att karakterisera fältet. Samtidigt ser jag det som värdefullt att lyfta fram sådana bidrag som framstår som mera udda för att visa på ämnets bredd och kreativa nischer.

Generellt har jag valt att i allmänhet inte åtskilja studier som baseras på material från olika nordiska länder, eftersom jag anser att de liknar varandra i en mängd befolkningsmässiga avseenden. Givetvis avviker jag från denna grundregel i de fall landet i fråga verkar utmärka sig på ett signifikant sätt.

Vidare kommenterar jag texterna kontinuerligt där jag funnit det lämpligt. Anledningarna är flera: För det första menar jag att det i vissa fall behövs ett förtydligande eftersom framställningen ofta är mycket komprimerad och läsaren inte har möjlighet att bedöma kontexten själv alla gånger. För det andra vill jag visa hur olika forskares idéer förhåller sig till varandra. Och för det tredje finner jag det nödvändigt att generera egna frågor som uppkommit.

Om inget annat anges använder jag mig av termerna *tillit* och *förtroende* nästan genomgående synonymt, men försöker orientera mig i forskarnas egen benämning.

Material och metod

Avgränsningarna har inte varit helt entydiga från början utan har snarare skett på ett dynamiskt sätt i samband med begreppsconceptualiseringen under inledningsskedet. Att initialt tillämpa helt strikta avgränsningar talade också mot ansatsen i just detta översiktsarbete som till sin karaktär ska vara explorativ utan att för den skull sakna systematik.

Sökningarna har under maj och april månad 2007 utförts i de nätbaserade nationalbibliotekskatalogerna i samtliga nordiska länder, universitetskatalogen Diva och de internationella referensdatabaserna *AcademicSearchElite*, *Article First*, *ECO*, *PapersFirst*, *Social Service Abstracts*, *SocIndex*, *WorldCat* med sökorden *tillit*, *förtroende*, *trovärdighet*, *misstänksambet*, *misstro*, *skepsis*, *tillförlitlighet*, *förtrogenhet* och *socialt kapital* i olika kombinationer och med termmotsvarigheter på respektive nordiskt språk och även på engelska. Vad gäller publikationer på finska så har de enbart inkluderats i de fall det fanns någon sammanfattning på svenska eller engelska. Både fritext- och ämnessökningar har varit aktuella, och databasernas indexfunktioner har varit till stor hjälp. Vidare granskade jag aktuella studiers referenslistor och tog emot tips av medlemmar i Ersta Sköndal högskolas forskningsgrupp samt tillfälligt associerade medlemmar.

Referenserna katalogiserade jag sedan med hjälp av statistikprogrammet SPSS, då med uppgifter om land, disciplin, publikationstyp och vilken relevans just tillit verkade ha ingått. Jag bemödade mig att enbart ta med regelrätt forskning, med andra ord utesluta till exempel den uppsjö av examensarbeten som berör tillit. Därefter valde jag ur denna ”publikationspool” de studier som tycktes ha särskild betydelse för tillitsforskningen genom att behandla det som huvudtema och/eller citeras ofta i redan identifierade studier.

ORIENTERING

Övergripande karakterisering av forskningsfältet

I denna kunskapsöversikt koncentrerar jag mig på studier som publicerats i en nordisk kontext. Med nordisk kontext menas först och främst studier som genomförts vid svenska, norska, danska, finska eller isländska universitet, högskolor eller forskningsinstitut. Men även studier där nordiska författare skriver tillsammans med forskare med annan nationell bakgrund.

De flesta skribenter tar naturligt nog sin utgångspunkt i internationella företrädesvis US-amerikanska forskare med stort renommé, såsom Cohen, Gambetta, Fukuyama och Putnam. Åtminstone vad gäller slutsatserna så verkar dessa huvudsakligen producera ”grand theories” även om själva exemplen är mycket konkreta och välavgränsade.

Däremot förefaller det relativt ovanligt att nordiska forskare som inte omedelbart samarbetar refererar till varandra. Det är på intet sätt självklart att de skandinaviska forskarna arbetar kumulativt beträffande nordiska framsteg inom området, utan de flesta väljer att ändå stödja sig mest på den angloamerikanska forskningen som fått internationellt erkännande. Har det med svaga publikationskanaler, allmänna kommunikationsbrister, områdets relativa färskhet och okändhet för en vidare publik eller konkurrensbetänkligheter att göra?

Dessvärre verkar förhållandevis få studier vara av komparativ karaktär i fråga om länder och de som är det bygger oftast på omfattande enkätmaterial från de stora välkända befolkningsstudierna som World Values Survey (WVS) eller International Social Survey Program (ISSP). Kvalitativa studier med internationella jämförelser har jag inte kunnat identifiera i det material jag valt att analysera djupare.

Tillitsforskningen har ibland anklagats för att ignorera värdet av empiriska studier (se t ex Sjöberg 2001). Jag menar att det är en sanning med modifikation, och gäller kanske mest för det kontinentala Europa. Med det här föreliggande urvalet texter som underlag vill jag påstå att andelen teoretiska och empiriskt baserade studier är ungefär jämt fördelade.

Flera skribenter visar på en medvetenhet när de hävdar att tillit betyder allt alternativt ska kunna förklara alla möjliga samhällsvetenskapliga förhållanden, vilket gör att ansatsen i samma andetag blir ganska oanvändbar (se t ex Huemer 2001). Liknande kan sägas gälla för socialt kapital (Rothstein & Stolle 2003). Just detta verkar ha skett där forskaren i fråga traditionellt skriver om frågor som naivt sett är ganska avlägsna för tillitssammanhang och till synes omotiverat uttalar sig om tillit i en enstaka publikation.

Givetvis behandlas tillit olika utifrån vilken vikt eller funktion den tillskrivs. För ett fåtal forskare är ämnet i sig utifrån alla möjliga tänkbara perspektiv (disciplintillhörighet, utifrån en viss övergripande teori mm) tillräckligt intressant. Andra anlägger en mer instrumentell syn, det vill säga man likställer tillit i första hand med en viss funktion som sedan sätts i det önskvärda sammanhanget. De mest övergripande och omfattande studierna drabbas dock många gånger av otaliga upprepningar och överlappningar i den slutgiltiga framställningen,

det vill säga det kan vara svårt att urskilja huvudpoängen med just de aspekter som fokuserar på tillit.

Vad jag kan se verkar fyra nordiska böcker explicit handla om tillit: Stevrins (1998) bok ”Tillitskrisen” med nästan heltäckande anspråk, antologin ”Tillitens ansikten” redigerad av Aronsson och Karlsson (2001), antologin ”Det handlar om tillid” utgiven av Bordum och Wenneberg (2001) och den nyaste boken, skriven av Rothstein (2003), ”Sociala fällor och tillitens problem” som fått störst uppmärksamhet även internationellt.

Det är synnerligen anmärkningsvärt att inte Stevrins (1998) tidiga väldigt ambitiösa arbete fått någon nämnvärd betydelse i den ”tunga” tillitsforskningen. Ett skäl till det kan tänkas vara av konjunkturell art; han låg före sin tid. Titeln är dock något missvisande; Stevrin gör ingen stor poäng av att det skulle röra sig om några formliga kriser i människors samspel där tillit är aktuell.

Den andra boken, ”Tillitens ansikten”, har tillkommit i samband med ett framgångsrikt genomförande av en doktorandkurs i arbetsvetenskap. Personerna har ganska olika bakgrund, men de övergripande temana i boken är trots allt begreppsutredningar och tillit i arbetslivet om än i en väldigt bred tolkning.

Den danska antologin ”Det handlar om tillid” är en tvärvetenskaplig bok där det tydligt märks att författarna, som har anknytning till handelshögskolan i Köpenhamn, gemensamt arbetat med texterna före publicering. Boken är uppdelad i tre överordnade delar om begrepp och fenomen, arbetsliv och offentlighet samt vetenskap och forskning. Dessutom utgår de olika kapitlen från fem ämnesmässiga tillhörigheter vid namn systemteori, forskningsledning, sociala nätverk, vänskap och kontrakt samt massmedier och offentlighet.

Rothsteins bok har som sagt fått stor genomslagskraft trots att han bygger på tidigare empiri och sina välkända teser om bland annat den universella välfärdsstatens förtjänster för befolkningens sociala kapital. I ”Sociala fällor och tillitens problem” betonar han dock särskilt den icke-kooperativa spelteorins betydelse för en rad samhällsliga fenomen som främst behandlats inom den statsvetenskapliga forskningen.

Olika definitioner av tillit

Många nordiska forskare hänvisar av naturliga skäl till tidigare forskning i fråga om en definition av tillit. Även om det ofta presenteras många olika uppslag tenderar majoriteten tillitsforskare att välja en specifik definition alternativt avgränsning avseende vissa aspekter. Inom det ekonomiska fältet däremot är det ganska vanligt förekommande att egna konstruktioner tas som utgångspunkt. Det bör kanske tilläggas att vi inte alla gånger har att göra med renodlade definitioner, utan stundvis verkar det snarare handla om en operationalisering. Inte sällan är det svårt att avgöra forskarens egentliga intentioner, som när Sigaard Jensen (2001) efterlyser en nydefinition av tillit utan att egentligen ta uppfyllandet av detta önskemål i egna händer. När definitionsarbetet väl pågår verkar det ofta gå ganska mycket i cirklar, kanske just på grund av att man inte riktigt har grepp om vad det egentligen är man beforskar. Det händer till exempel att man definierar tillit som en given entitet, för att sedan låta utredningen om tillitens innebörd bilda empirin till den aktuella studien.

Som tidigare antytts är själva frågan om huruvida tillit verkligen finns eller om det enbart är en idé utan förankring i den reella världen ett återkommande tema. Lagerspetz (1996) är en filosof vars huvudtes kretsar runt tillitens osynlighet i den bemärkelse att man inte reflekterar så mycket över redan existerande tillit och enligt honom självklarheter, så att det krävs en tredje part för att synliggöra sakförhållandet. Dessa tankar är inte heller främmande för en rad andra forskare som Sigaard Jensen (2001), Wenneberg (2001b) och Stevrin

(1998). Därtill hör tanken att det ofta är brist på tillit som krävs för att synliggöra existensen av någon initial tillit.

Det bör tas som en etablerad sanning att tillit är ett komplext fenomen (se t ex Lager-spetz 1996, Stevrin 1998) samtidigt som tillit också intar en central plats i diskussionen om komplexitetsreducering (se t ex Lund 2001). Den sistnämnda går ut på att man tillskriver tillit den viktiga funktionen att minska antalet valmöjligheter. Koexistensen av dessa två tankar kan framstå som något motsägelsefullt, likväl upplöses paradoxen om man skiljer mellan innehåll och funktion. Vid tal om innehåll aktualiseras tillit på olika livsområden, olika tillitsobjekt och -subjekt. När man ägnar sig åt tillitens funktion så avses aspekter där tillits sätts i relation till något annat utanför tilliten själv.

Att tillit är en central del av sociala system är de flesta forskare tämligen överens om (se t ex Jalava 2006). Tillit tolkas dels som själva innehållet eller essensen av sociala system, dels som förutsättning för att sådana över huvud taget ska uppstå men också upprätthållas (se även Sellerberg 1982). Läsaren ser hur snabbt begreppsförvirringen är ett faktum. Bland annat blir diskussionen om innehåll versus funktion åter aktuell.

Gängse definitioner av tillit omfattar aspekter av framtid och förväntningar (se t ex Gulbrandsen 2005, Løgstrup 1956/1992). Utan sådana föreställningar om samband med en viss ovisshet skulle tillit bli irrelevant. Blomqvists (1997) tillägg består i att hon menar att det finns en självklar tidsmässig dimension i tillit, det vill säga en bro mellan en persons tidigare erfarenheter och dennes förväntade framtid. Förutom förväntningar kan även förutsebarhet räknas in direkt och indirekt som ett mycket betydelsefullt element för att karakterisera tillit (Carlman 1993, Rothstein 2003). En annan tanke där den tidsmässiga aspekten blir särskilt tydlig förs fram av Stevrin (1998). Han menar att tillit är kopplad till vårt kollektiva minne och är med andra ord resultatet av en historisk, social och kulturell process. Stevrin förtydligar genom att skapa kontraster: Tillit är då framtidsorienterad, medan misstron tillskrivs bakåtblickande egenskaper. Detta, menar jag, kongruerar i grunden inte med andra påståenden från Stevrin och andra forskare om att tillit i högsta grad är avhängig det förflutna, nämligen såtillvida att den kan betraktas som kapital som behöver byggas upp under en längre tid. Samtidigt innebär pessimistiska tolkningar av framtiden just ett framåtsträvande i misstrons anda. Enda lösningen som jag ser på denna inkonsekvens är möjligen en koppling till resonemanget om tillitens positiva värdeladdning som beskrivs utförligare längre fram. Om man då tillskriver tillit godhet och misstro ondska skulle det matcha en association av framtiden till godhet samt det förflutna till ondska.

Till denna diskussion anknyter också texter där tillit beskrivs som medel att överbygga informations- eller kunskapsbrister (se t ex Sellerberg 1982). Tillit kan här exempelvis fylla en funktion i att fylla tidsglappet fram till uppdagandet av den fullständiga informationen eller fungera som ersättning så att den informationsmässigt underlägsne kan nöja sig med bristfälliga kunskaper. Asymmetritemat som granskas närmare längre fram är också här aktuellt såtillvida att tillit kan förstås som olika grader av insatthet mellan minst två involverade parter (Lagerspetz 1996).

Bortsett från få undantag (se Johansson, under utgivning) betraktas tillit knappast som någon ensartat fenomen, utan relateras till en rad andra attribut. En vanlig distinktion är den mellan personlig tillit och den till system eller abstrakta idéer (se t ex Jerkeby 2001, Stevrin 1998). Här ser jag flera tolkningar som ibland verkar gå in i varandra. Jag finner det meningsfullt att urskilja minst två dikotomier. För det första tillit till det konkreta versus tillit till det abstrakta. För det andra personlig eller mellanmänsklig tillit versus organisationstillit. Den nordiska litteraturen talar i stort sett synonymt om systemtillit, organisationstillit och

institutionell tillit. Det kan då avse tillit eller förtroende både inom och till eller för en organisation.

Wenneberg (2001a) hävdar till exempel att tillit handlar om tilltro till både personers och systems pålitlighet med utgångspunkt i Giddens modernitetsforskning. Från tanken om tillit till system kan man också gå över till den så kallade organisationstilliten.

Blomqvist (1997) menar att man under vissa omständigheter kan likställa organisationstillit med rutintillit, speciellt när man ser på organisationstillit under en längre tid. Med rutintillit avses då nästan ett slags agerande utan större eftertanke pönerat att det inte finns något att befara eftersom allt hittills fungerat som förväntat.

Jerkeby (2001) visar på att det med systemens tilltagande komplexitet som (post-) modernitetsfenomen ökar kraven på tillit till systemen, vilket leder till en allt större abstraktion av i grunden konkreta personliga relationer. Samtidigt måste de mellanmänskliga inslagen fortsätta på grund av människans ofrånkomliga natur, det vill säga att hon uppvisar en relativ tröghet. De personliga kontakterna tar sig dock ibland kanske annorlunda uttryck i detta modernitetens scenario. Enligt Jerkeby (2001) kan det exempelvis i stället för traditionella sammankomster med ansikte mot ansikte snarare röra sig om "representativa möten" där inte längre fysisk närvaro av alla involverade efterfrågas.

Om än tillit för det mesta betraktas som någon relationsbaserad företeelse är det inte ovanligt att även självtillit eller självförtroende ingår som en relevant del i detta sammanhang, vilket vi främst kommer att se i avsnittet om den psykologiska tillitsforskningen (se t ex Christiansen 2001, Jerkeby 2001, Lund 2001, Stevrin 1998). Tillit har i detta fall närmast reflexiv karaktär.

Frågan om vad som är motsatsen till tillit har också ställts av en rad forskare både utifrån vad som verkar vara ett genuint intresse och som ett hjälpmedel genom kontrastering. En typisk antonym till tillit är misstro. En del författare utgår ifrån att icke-tillit automatiskt är misstro (se t ex Edlund 2006). Icke-tillit kan då benämnas som frånvaro av eller brist på tillit. I förlängningen antyder detta helt klart också passivitet. Andra forskare ser grundläggande karaktärsskillnader mellan tillit och misstro, vilket leder till att de undviker att direkt sätta dem i relation till varandra. I stället väljer de att ge dem var sin avskild innebörd där båda termerna kan bära på en mycket aktiv prägel. Som svagare form av misstro presenteras i viss utsträckning också misstänksamhet. Den senaste termen är särskilt aktuell i sammanhang där tillit sätts i relation till information, vetande, kunskap och forskning, det vill säga huvudsakligen abstrakta tillitsobjekt.

Blomqvist (1997) är en av dem som analyserat tillitens dimensioner och uttryck på djupet rent begreppsligt. Hon påstår att tillit sker gradvis, att den väger olika mycket i olika kulturer och kan anta olika starka former. Tillit har exempelvis mindre betydelse på samhällslevelen i ett starkt lagbetonat samhälle som USA än i länder med svagare legislativa föreställningar. De tillitstyper Blomqvist identifierar (det mesta baserat på andras tidigare forskning) är: situationsbunden, personlig, universell versus partikulär; allmän versus specifik; tvåpartstillit versus nätverk. Tillit kan förekomma både vertikalt och horisontellt (se också Torpe 2003). Blomqvist (1997) talar vidare om tillitsklimat, ett begrepp som till sin innebörd starkt påminner om överbryggande socialt kapital eller teorin om svaga bindningar (se Granovetter 1973). Ytterligare en idé hon särskilt understryker är att betrakta tillit i vardagslivet som en blandning av känsla och rationellt tänkande. Här blir också talet om mikro-, meso- och makronivå relevant (Stevrin 1997) som kan gälla såväl mera konkreta tillitsobjekt såsom individer, grupper eller samhällen, som mera abstrakta fenomen såsom kultur.

Som ovan antytts verkar majoriteten forskare vilja mejsla fram något slags dikotomier runt tillitsbegreppen, möjligen just för att ge perspektiv och undvika osynlighetsproblemet

som beskrivs längre fram. Jag väljer att fortsätta listan med mångfacetterade indelningar. Stevrin (1997) är en av dem som på det kanske mest heltäckande sättet lyckas illuminera olika vinklingar av tillit. Han finner kognitiv kontra känslomässig tillit, ideologisk kontra rutinmässig tillit, kalkylbaserad, kunskapsbaserad och identifikationsbaserad tillit, kontraktbaserad, kompetensbaserad och ”good-will”-baserad tillit. Vidare erbjuder han en tolkning av tillit som individuellt karaktärsdrag, som beteende, som situationsbetingat drag och slutligen som institutionellt arrangemang. Som ingen kan undgå befinner sig dessa indelningar på vitt skilda nivåer och har olika utgångspunkter. Dessutom överlappar de varandra. När man ser på den litteraturen som här närmare granskats i sin helhet verkar detta faktum inte bekymra särskilt många forskare som hyser ett intresse för tillit.

Därutöver verkar det vara en hel genre inom tillitsforskningen att försöka utreda själva begreppsvärlden runt fenomenet tillit. Få nordiska forskare kommer med verkligt originella förslag på definitioner, utan de flesta biter sig ändå fast i någon övergripande utgångspunkt av någon ”klassiker” inom tillitsforskningen.

Johanssons (2007) bok om tillit utmärker sig och skiljer sig på ett alldeles speciellt sätt från andra filosofiskt inspirerade texter på så sätt att socialantropologen hävdar att tilliten är ensartad liksom ett ofrånkomligt villkor för det han kallar för mänsklighet och därmed oberoende från omgivande attribut och stabil över tid. De mest självklara förankringarna av tillit är för Johansson för det första den grundläggande tryggheten som det lilla barnet bygger upp till de närmaste personerna och så småningom dess omgivning i vidare bemärkelse. Johansson ifrågasätter starkt lämpligheten i att behandla lika grundläggande tillit som han ser den hos Erik H Erikson och generaliserad tillit, en term som företrädesvis Uslaner präglat och bland andra forskat om i form av olika slags opinionsundersökningar. Johansson vänder sig mot andra forskares indelning av olika typer av tillit, utan menar i stället att det snarare är olika nyanser av samma grundfenomen.

Aronsson och Karlsson (2001) urskiljer tre typer av ordning, tillitens funktion och ett antal praktiker, som jag valt att inte utveckla här, som upprätthåller dessa funktioner. Inte förvånande talas det om tillit som ett flytande uttryck (se Sørhaug 1996), det vill säga det finns en viss dubbeltydighet, det är rörligt till både innehåll och funktion och i vissa sammanhang löses det nästan upp.

Blomqvists (1997) genomgång är inte helt igenom originell, men den typen av utredningar är inte så vanligt förekommande bortsett från de här redovisade. Hon skriver att ”tillförlitlig” och ”trovärdig” ofta nästan används synonymt. Själv menar hon att tillförlitlighet accentuerar en organisations kapacitet att göra något den påstår sig kunna. ”Uppriktighet” kan i Blomqvists förståelse betraktas som en aspekt av tillit eftersom en trovärdig person också måste vara uppriktig. Andra ord i tillitssammanhang är kompetens och tilltro, det senare mest i den Luhmannska bemärkelsen, vilket lutar mera åt förtrogenhetens förmåga att underlätta orientering i vardagen. ”Hopp” däremot utesluter eventuella oönskade konsekvenser och kan ses som mera passivt än tillit. Vidare kan uttrycket ”lojalitet” vara relevant som dock går något längre än tillit och till sist ”förlitan” eller engelskans ”reliance” som jag tolkar som något slags total eller blind tillit.

Till sist tycker jag mig se en mer eller mindre uttalad diskussion om huruvida tillit är ett skede eller ett beslut. Underlag till dessa två synsätt går exempelvis att finna bland utvecklingspsykologiska och spelteoretiska, rationalitetssociologiska ansatser.

Indelning av publikationerna

Självfallet låter sig inte några renodlade disciplinindelningar göras, utan man skulle kanske till och med kunna påstå att tillit som forskningsämne ämnar sig särskilt bra för mång-

ler tvärvetenskapligt tänkande (se t ex Bordum & Wenneberg 2001). Den indelning jag själv gjort och som kort skisseras i metodavsnittet har mest orienterat sig i forskarnas generella tillhörigheter, det vill säga en indelning utifrån titel, institution de är knutna till eller typ av tidskrift de publicerat sig i. Sedan jag filtrerat bort publikationer som inte kan sägas uppfylla akademiska krav såsom populärvetenskapliga texter, policydokument eller examensarbeten på grundutbildningsnivå och studier äldre än 90-talet har jag kommit till följande resultat: vid insamlingstillfället verkar det ha publicerats mellan 270 och 300 texter i Norden som på det ena eller andra sättet ägnar sig åt tillit.

Även om mycket har mång- eller tvärvetenskapliga inslag så hör tvivelsutan statskunskap, ekonomi och sociologi till de avgjort största forskningsdiscipliner som behandlar tillit. Samtidigt är det så att ytterst få forskare helt och hållet ägnar sig åt begreppet och fenomenet tillit, då mest med filosofisk ansats. I stället spelar tillit i flertalet texter en sidoroll, det vill säga man har ett tillämpat förhållningssätt till frågan. I en hel del publikationer verkar tillit också enbart fungera som ”dekorationsobjekt”. Med detta menar jag att författaren i fråga egentligen skriver om något helt annat, men kan på något sätt smyga in tillit som ett slags sidospår utan egentlig substantiell betydelse.

Det bör tilläggas att det verkar finnas en uppsjö av vårdvetenskapliga studier som har ordet tillit i titeln. Ofta återfinns de dock på grundutbildningsnivå i form av examensuppsatser eller så diskuterar de tillit enbart som ett sidospår, varför jag valt att exkludera dessa undersökningar.

Det kan också vara intressant att se i vilken form nordiska forskare lägger fram sina resultat. Vanligast är att man presenterar forskningsrön i artikelform i internationella vetenskapliga tidskrifter, vilket tyder på att de skandinaviska ländernas inflytande eller åtminstone potential till inflytande internationellt avseende tillit inte är helt försumbart. Sedan kan man förstås hitta ganska många rapporter eller papers som får mer eller mindre uppmärksamhet mest på hemmaplan. Värt att nämna är det förhållandevis höga antalet doktorsavhandlingar och licentiatarbeten, över 40 stycken, där tillit på ett eller annat sätt spelar roll.

Med reservation för eventuella metodologiska problem som begränsat urval sökmotorer och ett närmelsevis systematiskt uteslutande av språk som finska och isländska kan man vidare säga att drygt hälften av samtliga identifierade publikationer skrivits av svenskar eller vid svenska universitet. Detta är inte på något sätt förvånande med tanke på landets invånarantal i förhållande till övriga länder. Här får man komma ihåg att även en del icke-svenska forskare är verksamma i Sverige. Cirka en femtedel kommer från Norge, och drygt var tionde studie har utförts av forskare med anknytning till Danmark. Enbart enstaka studier har anknytning till Island.

Tillitsforskarnas metoder

Hur mäter man då tillit? Detta är säkert en av de svåraste frågor forskningen inom detta fält ställer sig och som är starkt kopplat till hur man väljer att definiera tillit.

Samlingsbegreppet spelteori omfattar teorier som syftar till att beskriva fördelaktiga beteenden i samspelet mellan olika parter. Till de grundläggande momenten hör maximering av vinst respektive minimering av förlust. Olika matematiska modeller används för att beräkna dessa. Till skillnad från stora delar av annan internationell forskning kring tillit verkar man inom Norden å ena sidan ha lagt mindre vikt vid spelteoretiska utgångspunkter och å andra sidan inte heller genomfört spelteoretiska experiment i egentlig bemärkelse i någon nämnvärd omfattning. Om man nu över huvud taget kan tala om experiment så rör det sig snarare om naturliga sådana eller kvasiexperiment, det vill säga att betrakta ett tidigare inträffat skede som experiment och dra slutsatser i spelteorins anda.

Tillit kan mätas både specifikt och i mera allmän bemärkelse. Sjöbergs (2001) studie jämför båda sättens effektivitet och drar slutsatsen att frågor om specifika tillitsspörsmål ofta har mycket högre förklaringsvärde för en rad konkreta problem, i detta fall riskuppfattningar kring kärnteknologi i en modern kontext.

Göteborgs universitet med sin tradition av SOM-studier träder inte oväntat starkt fram i det här undersökta materialet (se t ex Holmberg 1996). Mätningarna finns tillgängliga på nationell, regional och lokal nivå. Därför talar också mycket för att de kvantitativa materialen återspeglar förhållandena i västra Götaland i högre grad än andra regioner. Vidare är data-materialet från World Values Surveys (WVS) av största vikt där det bland annat ställs den så kallade allmänna tillitsfrågan som lyder: ”Tycker du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller tycker du att man inte kan vara nog försiktig i umgänget med andra människor?” Den del av befolkningsstudien som omfattar Sverige innehåller sedan 2005 års omgång även mera specifika frågor om åsikter och förhållningssätt relaterade till tillit.

Förvånande nog kunde jag inte spåra någon större utveckling vad gäller detta tillvägagångssätt under den senaste femtonårsperioden. Tänkbart är variationer i formuleringen, frågans uppsplittring och konkretisering, eller rent av helt andra metoder bortsett från de spelteoretiska. Ett mycket tungt argument talar dock för det positiva med detta faktum, nämligen jämförbarheten över tid; det är i allmänhet sällsynt med longitudinella studier vars reliabilitet skulle äventyras drastiskt vid en förändrad metodgång.

En berättigad kritik hörs från Johansson (under utgivning) som menar att det många gånger snarare handlar om att jämföra svar på frågor om tillit i stället för att adressera kärnan, ett fundamentalt validitetsproblem alltså.

Kvalitativt inriktade studier är starkt underrepresenterade om man bortser från de huvudsakligen filosofiska och/eller litteraturbaserade. Det finns dock ett antal intervjustudier såsom Gustafssons (1996), Christanson med fleras (2003), Svendsen och Sörensens (2006), Wendt med fleras (2004) eller Åkerströms (1991) undersökningar. Självfallet förekommer även kombinationer av kvantitativa och kvalitativa studier, vanligen bestående av en enkät- och en intervjudel (t ex Berg 2005).

Till de problem som ansatsvis tas upp tillhör mycket tydligt självselektionsmekaniserna (se t ex Rothstein & Stolle 2003) samt de olika tolkningsalternativen av standardiserade enkätfrågor (Johansson, under utgivning).

Texter som är explicit tillitsorienterade

Det finns en rad texter som försökt täcka många olika områden som rör tillit. Exempel på dessa är Strevrins (1998) ”Tillitskrisen” eller Blomqvists (1997) artikel ”The many faces of trust”.

Blomqvist försöker på ett övergripande och överskådligt sätt måla upp landskapet av tillitsforskningen. Detta gör hon bland annat genom att visa på de dominerande idéerna i en rad olika discipliner. De fem ämnesmässiga områden hon undersöker närmare är socialpsykologi, filosofi, ekonomi, avtalsrätt och marknadsforskning. I det följande återger jag kort hennes analys av vad som huvudsakligen karakteriserar de olika områdena.

Inom socialpsykologin ser de flesta forskare tillit som en funktion av bristfällig information. Många psykologer betonar tillit som ett mellanmänniskt fenomen. Vidare understryker man reciprociteten och den självständiga innebörden tilliten har. Det är vanligt att forskare verksamma inom det socialpsykologiska fältet undersöker tillit situationsspecifikt.

Vad gäller filosofin så är Blomqvists bedömning att moralfilosofer har publicerat förvånansvärt litet om tillit, utan behandlar ämnet mer indirekt.

Traditionellt har ekonomer enligt Blomqvists studie inte uppmärksammat tillitens roll i marknadsrelationer speciellt mycket. Det som väcker frågor runt tillit inom den ekonomiska forskningen är att alla deltagare inte är totalt ärliga. På så sätt fallerar idén om perfekt konkurrerande marknader och man blir hänvisad till andra, inte helt genomskinliga processer som personligt omdöme och nätverk. Ofta ligger betoningen i den ekonomiskt rotade tillitsforskningen på ömsesidigt förtroende och implicita kontrakt. Tillit betraktas typiskt sett också som en signifikant faktor i utformningen av framtida beteende.

När man tittar på avtalsrätt blir tillitstemat aktuellt när man ser på de etiska grunderna för utbyte och kontrakt. Dessa kan sammanfattas i rättvisa, ansvar, engagemang och tillit. Framför allt i de fall då det inte upprättas några formella kontrakt blir kollektiva normer gängse måttstock där ömsesidig förståelse och tillit utgör den absoluta basen. De individer som har mer formella kontrakt har också ofta mer konflikter än de som förlitar sig på informella avtal. Med andra ord kan tillit till avtalspartnern i vissa situationer vara lämpligare. Tillitsforskare med juridisk bakgrund betraktar tillit således ofta som komplement till formella kontrakt.

Även inom marketing är intresset för tillit förhållandevis nytt. Tillit har där enligt Blomqvist uppmärksammas bland annat som ett viktigt attribut för industriella nätverk. Tillit har vidare betraktats som ett instrument för att reducera den dysfunktionella interaktionen i strategiska allianser och för att främja maktbalansen. Tillit inom marknadsforskningen spelar också roll som en faktor vid försäljningsaktiviteter och i mötet mellan affärsman och klient.

FILOSOFI OCH TEOLOGI

De mera filosofiskt inriktade studierna är ofta de som försöker utreda tillitens väsen på djupet och kan således också ofta betraktas som texter som har tillit som något slags huvudtema till skillnad från den kanske mera instrumentella syn som forskare från andra discipliner tillämpar. Det verkar som att ett fåtal studier (t ex Lagerspetz 1996) har fått väldigt stor betydelse och blivit utgångspunkt för en mängd andra tillitstänkare. En annan upptäckt är att liknande tankar försöker göra anspråk på att vara originella utan att egentligen vara det eftersom ett flertal forskare faktiskt presenterar liknande tankar parallellt. Ofta startar man med en utredning av tillitens begreppsliga innebörd, olika nyanser och relaterade spörsmål rent sakligt. Andra gånger opererar man snarare med associationer och dylikt (se t ex Ramírez 2001).

Tillitens väsen

Løgstrup (1956/1992), som närmar sig tillitstemat på ett fenomenologiskt plan, refereras det förhållandevis ofta till av olika forskare som fördjupat sig i ämnet. Boken kan sägas beskriva kärlekens väsen där tillit verkar utgöra en inte obetydlig delmängd. Tillit ses, tillsammans med förtroende och kärlek, som en spontan livsyttring av grundläggande karaktär och som en förutsättning för det mänskliga mötet. Løgstrup menar vidare att just tillit skulle vara mera naturlig eller okonstlad jämfört med till exempel misstro. Jag skulle vilja beskriva Løgstrups förståelse som närliggande den om generaliserad tillit (se Uslaner 2002) och till viss del om grundläggande tillit, väl medveten om att somliga förespråkar en synonym tolkning här.

Forskningsintressena är i allmänhet ganska smala, vilket kan leda till en ganska onådlig bedömning av forskningsläget som den som kommer från Loukola (1999). Han menar att man tidigare i liberal teori förbisett tillitskonceptet (tillit i bemärkelse trygghet, och trovärdighet i bemärkelse pålitlighet), och att temat snarare fått uppmärksamhet i feministiska och kommunitaristiska teorier.

Bordum och Wennebergs (2001) antologi handlar till stor del om tillit ur ett filosofiskt perspektiv. En del forskare som Siggaard Jensen (2001) hävdar att vi lever i en radikalt ny tid, där man lätt kan dra paralleller till hela modernitetsdiskussionen. Siggaard Jensen begränsar sig dock snarare till att kräva en nydefinition av tillit som avgörande steg efter upplysningen som filosofisk inriktning och skepticisismen.

En punkt som de flesta forskare är överens om är att tillit är ett komplext ämne, men också att tillit tjänar till att reducera komplexiteten, en tanke som ursprungligen formulerats av Luhmann (1968), men refererats och utvecklats av en mängd forskare långt senare (se t ex Knudsen 2001, Vallentin 2001, Wennberg 2001b). Denna uppmärksamhet kan däremot förvåna något med tanke på att Luhmann själv, om än inte tagit avstånd, så dock åtminstone inte velat lyfta fram dessa tankar i sin senare forskningsverksamhet (Jalava 2006).

Tillit är inte bara komplex, utan också flertydig i olika avseenden. Så står tillit exempelvis för både risk och trygghet på en och samma gång (Knudsen 2001, Christianson m fl 2003). Tillit innebär igenkännande och förväntan (Ramírez 2001). Tillit beskrivs av olika

forskare som å ena sida något objektivt och greppbart och å andra sidan snarare som en känsla. Här blir det också aktuellt med associationerna till naivitet utan att vara det (Ramírez 2001), det att inte kunna skilja mellan sanning och lögn och därmed också att vara försatt i någon sorts maktlöshet.

Inte så långt ifrån utvecklingspsykologerna ligger också föreställningen om tillitens existentiella innebörd genom att den så självklart ingår i människans sociala natur. Trygghet skulle man kanske också använda i detta sammanhang och detta har också gjorts inom såväl den filosofiska (se t ex Jalava 2003) som den utvecklingspsykologiska forskningen (Lund 2001). Lite udda framstår då Ramírez (2001) tanke om att trygghet skulle ha en mera passiv framtoning än tillit. Omvänt framhäver Kirkeby (2001) tillitens aktivitetskonnotation, och han väljer att beteckna den som skapande vilja. Som tidigare antytt finns det delade uppfattningar om tillitens ”grundhållning”.

Ett undantag från de flesta tillitsforskares övertygelse om att tillit i allmänhet utmärker sig bland annat genom aktivitet, påstår Johansson (under utgivning) att tillit klart kännetecknas av passivitet i bemärkelsen kravlöshet.

Tilliten som interaktionens grund

Tillit betraktas inte sällan som kunskapens och kommunikationens grund (Ramírez 2001). Thyssen (2001) talar om tillit som ett accepterande av riskabel kommunikation. Omvänt är kommunikation eller det uppriktiga samtalet en viktig förutsättning för tillitens utveckling (Løgstrup 1956/1992, Rothstein 2003) enbart genom det faktum att detta är ett relationsskapande medel. Även hos Luhmann (enligt Jalavas studier, 2003, 2006) är tillit ett beslut som ligger till grund för kommunikation. Tillit fungerar i denna idévärld exempelvis som ett sätt att förvandla den likgiltiga främlingen till en intresserad sådan. Kommunikationsfrågan intar en så central plats inte minst utifrån att den ingår i människans natur och människan i sin tur skiljer sig från övriga naturen genom sin originella och sofistikerade tankeförmåga. Kunskap får också betydelse såtillvida att den krävs om den andre som tilliten ska riktas till. Samtidigt skapar en persons krav på någon annans tillit misstro (Thyssen 2001). Eller så kan man säga att den som betonar sin trovärdighet misstänkliggör sig per automatik. Uttalar man att man är trovärdig eller försöker beordra tillit så är detta dömt att misslyckas.

Kirkeby (2001) har skapat termen realistisk tillit för att beteckna förekomsten av tillit i ett nära förhållande där man känner varandra väl, till exempel i ett äktenskap. Att tillit utgör samhällets fundament dementeras dock av en del forskare som till exempel Lagerspetz (1996) som hävdar att detta påstående egentligen inte kan fungera som någon förklaring till enskilda mönster, utan snarare är en bekräftelse för att dessa existerar. Lagerspetz går till och med så långt som att påstå att upptäckten om det tysta behovet av tillit inte är någon nyhet eller något tillskott i egentlig bemärkelse utan snarare innebär ett förhållningssätt tiden är mogen för.

Siggaard Jensen (2001) utgår som så många andra också ifrån att tillit både skapar och upprätthåller samhället, så att en frånvaro, brist eller nedbrytning av tillit med nödvändighet leder till ett normativt och kognitivt sammanbrott. Ändå menar han att när detta sammanbrott sker så måste det finnas och identifieras nya sätt att skapa tillit på och då mest närliggande till abstrakta ting som vetenskapen, vilket behandlas längre ner.

Kurtén (1995) har i en mycket omfattande kvalitativ studie intervjuat 41 finska författare om deras världsåskådning, ett projekt där tillit framträdde som kanske mera central än inledningsvis förväntad. Kurtén verkar betrakta tillit mest som ett medel som är användbart i mellanmännliga fenomen, som socialt samspel, kärlek eller gemenskap, och han identifie-

rar fyra olika tillitsmönster, vid namn jagförankring, naturförankring, gemenskapsförankring och nihilism (strängt taget inte tillitsbaserade i egentlig mening). Dessa mönster kopplar han sedan ihop med de religionssociologiskt motiverade personlighetstyperna materialister, osäkra sökare, privatreligiösa och kyrkligt religiösa. Så vitt jag kan bedöma det tillför inte Kurtén tillitsdiskursen så mycket mera än tanken att grundtillit hjälper en att förstå en mänsklig verksamhetsorientering som ligger bortom det som vanligen fångas med kognitiva eller moraliska sätt att förhålla sig till omgivningen. Å andra sidan menar Kurtén (1992) att tillit i sig har en kognitiv och en moralisk dimension som inte går att isolera helt.

Tillitens kontraster

Ett annat återkommande fenomen i de studerade texterna är att kombinera undersökningsobjektet med motsatsen där det i fallet tillit kan finnas olika tolkningar såsom misstänksamhet, misstanke (Ramírez 2001) eller, starkast, till och med misstro. Ramírez (2001) påstår att ”små öar” av misstro är förhållandevis ofarliga, förutsatt det finns en grund av tillit. Detta leder osökt till en aspekt av tillitens asymmetri, nämligen att det skulle vara lättare att förstöra tillit än att bygga upp den, vilket sträcker sig över flera nivåer, bland annat på det mellanmänskliga planet (Wenneberg 2001a) och på organisationsnivå (Rothstein 2003). Sällan presenterar dock nordiska tillitsforskare systematiska empiriska belägg härför, utan i så fall hänvisas snarare till annan internationell forskning. Även Bordum (2001a) tar upp asymmetrin i förhållandet mellan tillit och misstro där liknande element som det sociala, erfarenheter eller ovisshet intar olika funktioner i de båda konstruktionerna. Knudsen med flera (2001) menar till och med att det är just detta asymmetriska förhållande som påfordrar tillit. Också i detta sammanhang vinner just värderingar ytterligare vikt. Kirkeby (2001) talar också om tillitens immanenta asymmetri när han menar att det skulle röra sig om idealisk, i bemärkelsen ouppnåelig, tillit vid någon symmetri. Den kan alltså enbart vara virtuell. Läsaren känner möjligen igen resonemanget om sociala fällor som presenteras mera utförligt senare i texten.

Att tillit också implicerar risk och riskkalkylering verkar närmast självklart (Thyssen 2001). Vallentin (2001) och Jalava (2006) går ett steg vidare genom att granska begreppsparat hopp och fara utifrån Luhmanns distinktion: tillit är förknippad med risker medan tilltro hör samman med faror. Risktagande är också på ett nästan självklart sätt kopplat till förutsebarhet (Lagerspetz 1996), vilket i sin tur har täta kopplingar till de spelteoretiska grundantagandena, nämligen att den enskildes förväntningar syftar till förväntade framtida individuellt eller kollektivt gynnsamma eller ogynnsamma utfall inför valet mellan olika handlingsalternativ.

I enlighet med annan samhällsvetenskaplig forskning anläggs ibland också ett klass- och maktperspektiv (Ramírez 2001) i den filosofiska traditionen. Ramírez ser en paternalistiskt grundad tillit i den svenska modellen som han anser behöver ifrågasättas till förmån för en bredare, mera mångriktad och ömsesidigare tillit. Makt anses generellt vara ett centralt begrepp för att förstå tillit (se t ex Brøgger 1999). En del forskare sätter till och med likhets-tecken mellan begreppen tillit och makt som Harisalo och Miettinen (1997) vilka menar att tillit på så sätt kan fungera som motor i företag. Born och Thygesen (2001) däremot tolkar exempelvis makt som tillitens motbegrepp samtidigt som, vilket kan framstå som motsägelserfullt, de betraktar tillit som ett verktyg för att maximera människors handlingsalternativ.

Tilliten förknippas ofta på ett nästan självklart sätt med mer eller mindre beräknande eller förutsedd ömsesidighet (se även tidigare avsnitt). Därför kan det förvåna när någon forskare väljer att ta avstånd från denna tolkning som Kirkeby (2001). Han anser att tillit inte tillhör någon reflexiv kategori, utan snarare är en regulativ idé. Som jag förstår det innebär det att så fort tilliten betecknar interaktionen med någon/något annan/annat än den/det

som avsågs från början så förlorar den sitt väsen. Och så fort någon tar tillit i anspråk för sig så är det inte heller samma företeelse som det ursprungliga erbjudandet.

Andra nyanser och funktioner

Förtroendet, med andra ord ett slags förförståelse av eller en nära kännedom om någon eller något, är en nyans av tillit som möjligen allra tidigast introducerades 1968 av Luhmann (se t ex Jalava 2006). Hos Luhmann har förtroendet ett slags framtidsinriktning (Jalava 2003). Ramírez (2001) betraktar förtroendet som en överlappning av kunskap och tillit. Kirkeby (2001) använder en lite annorlunda terminologi och talar om spontan tillit som uppvisar en koppling till det okända. Uttrycket äkta tillit avser det kända och kan därmed också kallas förtroendet.

En fråga som inte så ofta får uppmärksamhet, vilket antagligen till viss del bör skyllas på språkligt betingande betydelsemässiga skiljaktigheter, är den om skillnaden mellan tillit och förtroende. Tolkningarna handlar både om huruvida det över huvud taget finns någon skillnad och vad den i så fall består i och karakteriseras av. Ramírez (2001) föreslår att förtroende bör betraktas som en ensidig relation, medan tillit är ömsesidig, inte minst på grund av kommunikationsaspekten. Jag anser att man inte heller bör utesluta att de kan behandlas som identiska.

Halvorsen (2003) har i en essä granskat tillit genom rational choice-perspektivet och genom en dispositionell ansats som Williamson och Hardin respektive Uslaner¹ får representera. Utifrån rational choice-tänkandet bygger tillit på en speciell form av rationell värdering. Jag upptäcker också paralleller till riskkalkyleringsfrågan. Den dispositionella ansatsen gör däremot en distinktion mellan den rationellt och den moraliskt grundade tilliten. Halvorsen analyserar dessa två grundläggande modeller utifrån förklaringsnivå, tillitens natur, tillitens genes och vetenskaplighet i form av olika skalor.

I enlighet med vad vi sett tidigare får man naturligt nog säga att tillitens genes är av ständigt intresse. Ett originellt bidrag i detta avseende kommer från Johansson (under utgivning) som talar om arena- versus ritualteorin. Den första går ut på att tillit både uppstår och ”förbrukas” i ett och samma sammanhang, nämligen på den sociala arenan, medan ritualteorin innebär att tillit skapas i ritualen och ritualiseringen men förbrukas i en annan kontext, på den sociala arenan. Hur denna förbrukning sker i praktiken är dock långtifrån självklart. En sak är dock klart; att sätta likhetstecken mellan förbrukning och att skapa misstro vore en förenkling.

En återkommande tanke eller fråga är också den om huruvida tillit automatiskt medför några värderingar eller om den kan betraktas som ett neutralt begrepp. Den senare tesen företräds exempelvis av Luhmann (1968). De flesta studier som bildar underlag för den här undersökningen drar slutsatsen att man inte kommer ifrån någon värderingsmässig koppling (se t ex Thyssen 2001). Bordum (2005) är en av dem som argumenterar för att tilliten är högst värdeladdad i vår kulturkrets. Tyngst väger då välförankrade kulturella föreställningar. Tillit anses generellt vara ett positivt värdeladdat begrepp, stundvis med vissa modifieringar som att förutsättningen är att tilliten gäller ”rätt” objekt och om det finns någon verklig (till skillnad från rent hypotetisk) förankring (Lund 2001). Stevrin (1998) beskriver tillit som just värderationell och därmed undantagen en traditionell kategorisering utifrån rationalitetsprinciper.

¹ De publikationer som avses är: Hardin, Russel (2002): Trust and Trustworthiness. New York: Russel Sage Foundation
Uslaner, Erik M. (2002): The Moral Foundations of Trust. Edinburgh: Cambridge University Press
Williamson, O.L. (1993): Calculativeness, trust and economic organization. The Journal of law & economics (36): 453–486

Luhmann (framför allt hans bok med titeln ”Vertrauen” som först getts ut 1968) har både i Norden och i ett vidare internationellt perspektiv haft ett enormt inflytande på tillitsforskningen med sin systemteoretiska ansats. Den mest uttömmande undersökningen om hans verk avseende tillit har antagligen Jalava (2006) genomfört inom ramen för sitt avhandlingsprojekt. Jalava studerar utförligt Luhmanns koncept av tillit, tilltro och förtroenhet och deras funktioner i den Luhmannianska systemteorin. Jalavas forskning rör bland annat Luhmanns egen teoribildning, inflytanden från dels Parson och Simmel, dels Giddens och Sztompka och relationen mellan dessa fyra forskare och konceptet av främlingar. Jalava konstaterar att tillit, tilltro och förtroenhet är olika sätt att uttrycka förväntningar. Förtroenhet fyller bland annat funktionen att tillhandahålla den historiska bakgrunden till mänskliga upplevelser.

Luhmanns mest centrala tes är att tillit är ett sätt att reducera komplexitet, framför allt med tanke på ett samhälle som tycks utvecklas mot allt större komplexitet. Tillit är hos Luhmann främst av mellanmänniskt slag och den är orienterad mot framtiden, nämligen i form av beredskapen att ingå risker. När man däremot ser på tilltro ändras innebörden något; enligt Luhmann så behövs tilltro till funktionen av olika system såsom ekonomi, politik och juridik. En viktig distinktion består i att tilltro är allmän, med andra ord inte mellanmännisklig. Kravet på reciprocitet till exempel är inte alls tillämpligt i detta sammanhang. I förlängningen kan vi även skönja en viss grad av passivitet i den bemärkelse att det inte krävs någon explicit ansträngning i form av interaktion för att uppnå tilltro.

Enligt Jalavas (2006) utredning utgör gränser och familjens socialiserande roll viktiga element i såväl Parsons som Luhmanns conception av tilliten. Simmel kopplar på ett liknande sätt som Luhmann tillit till frågan om kunskap och icke-kunskap. Kunskap kan här även omfatta en mera vardaglig bemärkelse. Både Giddens och Sztompka följer Luhmanns idéer i att fokusera på riskaspekten vid studiet av tillit. Giddens följer Luhmanns teoribygge i att skilja mellan tillit till personer och system, en idé som är mycket central för orienteringen i tillitslandskapet. När Jalava vidgar blicken till Sztompka så gör Sztompka inte just denna distinktion, däremot hävdar han att tillitens funktioner blir synliga på individuella, gemensamma och systemiska nivåer.

När det kommer till förtroenheten i Luhmanns forskning så tolkar han det enligt Jalavas analyser som förutsättning för tillit och för tilltro, alltså mera primärt. Tillit definieras som en del av det psykiska systemet som i denna egenskap också inverkar på beslut som kan vara tillitsfulla eller ej. På ett liknande sätt påverkar tillit indirekt om och hur människans tilltro uppkommer.

Det är anmärkningsvärt att Luhmann själv tagit avstånd från sina idéer om komplexitetsreduktion samtidigt som de tydligen fått så stort genomslag just bland tillitsforskare med nordisk anknytning.

Vallentin (2001) belyser förhållandet mellan olika slags verksamheter och offentlighet utifrån Luhmanns tillitsförståelse genom att rikta fokus på ett överbryggande av personlig tillit och systemtillit. Systemtillit avser då både mera allmänna förhållanden där tillit kan tänkas spela roll, men i synnerhet institutionell, organisatorisk och kommersiell tillit som en specificering. Vallentin utgår ifrån att skapandet av självet utgör ett begreppsligt mellanled mellan personrelaterade och systemiska tillitsformer, eftersom funktioner som rationalitet, inflytande och förutsebarhet placerar sig mellan dessa extremer. Luhmann, i Jalavas (2003) tolkning, anser att systemtillit är lättare att uppnå än kommunikativ tillit, men å andra sidan mycket svårare att kontrollera. Man kan säga att det är tillitens osynlighet som gör den så svårkontrollerbar. Här bör man dock skilja mellan faktisk och imaginär eller konstruerad osynlighet, där den senare framför allt har med metodologiska oklarheter att göra.

Ett filosofiskt spørsmål som knyter an till den statsvetenskapliga diskursen är Luhmanns (enligt Jalava 2006) uppfattning om att det i sådana systemsammanhang är mera meningsfullt att tala om tilltro än om tillit. Detta för att medborgarna i välfärdsstaten indirekt kan påverka beslut och risker genom val, vilket inte på samma sätt är tillämpligt på tillit. Tilltron från allmänheten till politiken får sin form bland annat genom politiska val. Folkets tilltro till politiken beror, enligt Luhmann och därmed ett systemteoretiskt synsätt, på politikens förmåga och framgång i att fatta riskminskande beslut som reducerar komplexiteten. Om man förflyttar sig på en rent systembaserad nivå gäller också att organisationer måste lita på varandra eftersom de är tvungna att ta risker. Jalava tillämpar dessa kunskaper på exemplet vårdssystem i allmän bemärkelse. Där återfinns tillit i samband med subsystemisk kommunikation, tilltro med organisation och förtroenhet med enkel interaktion, samtidigt som samtliga tre element är beroende av varandra.

Andra ansatser att närma sig tillit är mycket mera abstrakta. Rämö (2004) närmar sig tillitsfrågan, om än i periferin, på ett något okonventionellt sätt, när han inför de klassiska grekiska termerna för förståelse av mänsklig handling och uppfattning av tid och rum. Han utgår från termer för tid och rum som *chronos* och *kairos* som *chora* och *topos*, som han senare genom kombination konstruerar neologismer ur. Vidare beskriver han rörelser från *theoria* till *episteme*, *poiesis* till *techne* och *praxis* till *phronesis*. Några av hans slutsatser är då att *chronochora* innebär att denna teoretiska aktivitet (*theoria*) och dess resultat (*episteme*) inte har någon konkret effekt på tillit utöver abstrakta konceptualiseringar. Inom *kairotopos* förekommer tillit som avsiktligt mentalt fenomen i intima relationer, lojalitet, vänskap, omsorg, inte nödvändigtvis med något speciellt syfte. *Chronotopos* utnyttjar praktik (*poiesis*) för att frambringa skicklighet med mera (*techne*) och är ofta aktuella i tidsmanagementsammanhang, och kan omfatta svaga och/eller instrumentella former av tillit, men även asymmetriska maktrelationer i ekonomisammanhang stämmer in här. *Kairochora* är kommunikation, att människor agerar i rätt ögonblick i virtuella sammanhang, och krockar ofta med tidsmanagementföreställningar så att tillit oftare är bräckligare och tillfällig. Jag har svårt att bedöma studiens betydelse för den mera filosofiskt inriktade forskningen, men den konsoliderar definitivt förståelsen om ämnets bredd. Inte helt oväntat kommer man också in igen i de tidigare formulerade tankarna om att tillit ur en synvinkel kan betyda eller förklara allt och ur en annan synvinkel inte tillför någonting substantiellt. Å andra sidan tyder den på en lekfullhet som inte alla gånger kan tas för given.

Thyssen (2001) talar om tillitens teknologi, med vilket han menar att tillit först och främst har symbolisk verkan som får konsekvenser på olika plan såsom image, ethos, pathos och estetik. Thyssen gör också en poäng av att det är skillnad mellan tillit som ett fenomen och tillit till kunskapen om ett fenomen. En annan intressant syn är att betrakta tillit som en motiverad förväntning alternativt ställföreträdare eller ersättning för en motiverad förväntning.

Tankar runt tillit i mera filosofisk bemärkelse kommer ibland också till uttryck i mera ovetenskapliga sammanhang, till exempel vid skapandet av olika policydokument (se t ex Hedquist 2002). Det kan gälla trovärdighetsfrågor vad gäller ledarskap eller helt enkelt triviala bestyr som talandet inför grupper. Så identifierar exempelvis Hedquist genom ett till största del ad hoc-präglat arbetssätt en rad olika essentiella faktorer för att en talare ska uppfattas som trovärdig i att förmedla sitt budskap. De faktorer han anser vara mest betydelsefulla är extroversion, självkontroll, kunskap, social kompetens och karaktär (som i detta fall innebär värdighet, ärlighet, integritet och välvilja).

En annan genre av snarast populärvetenskaplig litteratur utgör också den uppsjö av småfilosofierande och populärvetenskapliga skrifter som den mycket omtalade boken "I trygghets-

narkomanernas land”. Eberhard (2006) driver i denna bok två teser: den första kallar han för det nationella paniksyndromet, vilket kortfattat innebär att Sverige som stat genom offentliga aktörer verkar haussat upp befolkningens rädsla för små risker på bekostnad av att fokusera på de verkliga farorna. Den andra tesen kallas för befolkningens trygghetsnarkomani och går ut på att medborgarna alltmer förlitar sig på att staten genom lagar, regler och förbud ser till att den enskilde inte kommer till skada, vilket då skulle leda till att man inte längre är beredd att använda sig av sitt eget förnuft och ta ansvar för sig själv och sin familj. Andra skrifter som tangerar tillit, men som inte lämpar sig i någon vetenskaplig diskurs, är sådant som kanske skulle kunna klassas som uppbyggelselitteratur såsom Bergstrands (1988) ”Tro och misstro”. Den senare sorten har i viss mån kristen bakgrund, men den skulle kanske också kunna betraktas som en sorts texter för nyandlig läsning.

Religion

Vidare verkar det inte finnas något speciellt intresse för teman med religionsanknytning. Till de få undantagen hör Bjørnskovs (2005) studie om bestämningsfaktorer för tillit där även religiösa frågor varit av intresse. Han hittar signifikanta effekter såtillvida att personer som tillhör icke-hierarkiska religioner i allmänhet har större tillit än personer med annan typ av religion. Så är den så kallade allmänna tilliten till exempel lägre i länder med stor muslimsk population än i länder där många invånare tillhör någon österländsk religion. I fråga om protestantismens effekter i Skandinavien är Bjørnskov dock mera osäker och menar att dessa snarare låter sig föras tillbaka till vikinganormer. Här menar jag att det också är tänkbart att det finns en viss sammanblandning mellan religion och statsskick, med andra ord att vissa religiöst grundande normer och värderingar införlivats så starkt i ett visst politiskt system att det är svårt att urskilja de enskilda elementens ursprung.

I Gulbrandsens (2000) undersökning skulle norska toppledare bland annat ange sitt förtroende för kyrkan. Resultatet tyder på att det rör sig om en kontroversiell institution; många litade starkt på kyrkan, men lika många hade ytterst svagt förtroende för kyrkan. En intressant fundering angående religionens roll ger Gulbrandsen också när han spekulerar att bejakandet av religiösa värden möjligen främjar en starkare institutionell tillit på ett mera allmänt plan.

Utöver dessa regelrätta studier finns också ganska många skrifter som kanske snarare är av uppbyggelsekaraktär eller som åtminstone på ett populärvetenskapligt sätt uttalar sig om tillit (se t ex Hermerén 1978).

STATSVETENSKAP

Det finns ett speciellt tema som man aldrig kommer förbi när man i statsvetenskapliga sammanhang talar om tillit, eller kanske snarare befolkningens förtroende, nämligen tillit i samband med civilsamhällets och statliga institutioners roll. Nära besläktad är också diskussionen om socialt kapital. Hur tillit och socialt kapital förhåller sig till varandra är som tidigare nämnts inte alldeles lätt att utröna och det finns olika skolor. Medan vissa forskare betraktar tillit som en sorts beståndsdel av socialt kapital, sätter andra likhetstecken mellan begreppen och ytterligare andra ser tillit som en (del-)operationalisering av socialt kapital eller tvärtom.

Många statsvetenskapliga undersökningar är befolkningsstudier som inte sällan arbetar med de så kallade generella tillitsfrågorna (t ex Bjørnskov 2005, Rothstein 2001a, 2003, Rothstein & Stolle 2003). Inte sällan har studierna genomförts på ett likartat sätt i många olika länder eller så använder man sig helt enkelt av jättelika dataset som World Values Surveys eller Eurobarometern där teamen har inhämtat data på analogt sätt över landsgränser.

De flesta statsvetare är liksom forskare från andra discipliner inom fältet överens om att tillit utgör ett centralt begrepp inom forskningen om politisk ordning alternativt samhällets organisering (se t ex Denk 2001).

Ett annat gemensamt tema av stort intresse är dessutom frågan om tillitens uppkomst och eventuellt nedbrytande på kollektiv nivå. Här är det viktigt att veta att ett generellt empiriskt resultat av alla dessa studier är att befolkningen i de nordiska länderna överlag uppvisar en hög nivå av tillit (Danmark: Borre 2005, Sverige: Rothstein 2001a, Rothstein & Stolle 2003).

Politiskt förtroende

Många försök har gjorts att kombinera tillit med olika adjektiv. Här är det inte alltid självklart om det då också innebär att de olika begreppen skiljer sig väsentligt från varandra, eller om det snarare rör sig om en nyansering, eller om de olika uttrycken bara ska ge en vägledning till en särskild vetenskapsdisciplin. Här syftar jag på politisk tillit alternativt politiskt förtroende, som kan ha olika innebörd. En del forskare hävdar att politiskt förtroende enbart går att förstå genom social tillit, vilket exempelvis Denters (2003) dementerar. Dels förstås politiskt förtroende som förtroende för folkvalda och den politik de för. Dels förstås begreppet som ett slags tillit till staten och de normer och värderingar som är förknippade med det. Ytterligare en tolkning är beredskapen att själv agera aktiv medborgare i exempelvis en form av frivilligt engagemang. Samtidigt är det inte främmande för statsvetarkåren att också tala om och mäta social tillit, som då inte på samma självklara sätt kopplas till staten och dess instrument (se t ex Borre 2005, Rothstein 2003). Denters (2003) är en av dem som definierar politiskt förtroende som medborgarnas förtroende för staten och dess valda politiker, varför han menar att politiskt förtroende i förlängningen främst handlar om integritet, responsivitet och kompetens, element som inte krävs på samma sätt när man diskuterar social tillit.

Närliggande beteckningar till politiskt förtroende är institutionell och systemisk tillit eller systemtillit, även om en del väljer att tolka det som om personer får representera organisationen (se Offe 1999 i Gulbrandsen 2000) i stället för formligt förtroende till något opersonligt som en organisation sett som kollektiv enhet.

Norén Bretzer (2005) utgår i sitt avhandlingsarbete från teorier om såväl socialt kapital som förtroende för rättsväsendet och korrekthet i välfärdsstatens fungerande (*procedural fairness/justice*). Hennes studie stöder sig på empiriskt material från SOM-undersökningarna som analyseras på både nationell och regional nivå. Norén Bretzer konstaterar att föreningsaktiviteter som kan betraktas som tecken på högt socialt kapital visserligen tycks leda till en hög grad av allmän tillit, men föreningsengagemang verkar trots allt enbart ha marginella effekter på det politiska förtroendet. Däremot hittar hon ett tydligt positivt samband mellan övertygelsen om att statsmakten fungerar korrekt och att ha politiskt förtroende (se även Rothstein & Stolle 2003).

När man tolkar politiskt förtroende som att ha förtroende för regeringen finns det empiriskt stöd för att det påverkas av variabler som ålder, utbildning och sysselsättning. Mera konkret innebär det att medborgare med hög politisk tillit i högre utsträckning än de med lågt förtroende är högt utbildade, arbetar i offentlig sektor, är kvinnor och lite äldre (Christensen & Læg Reid 2005). Enligt Christensen och Læg Reids studie verkar det vara lättare att lita på staten i sin helhet än på specifika representanter som politiker eller vissa sociala myndigheter. Detta resultat kan framstå som något paradoxalt, men förklaringen ligger möjligen i att de generella har möjlighet att bygga upp ett förtroende under lång tid och är därmed mindre sårbara gentemot sociala förändringsprocesser. Forskarna konstaterar också ett kumulativt tillitsmönster. Med det menas att de som redan har tillit i allmänhet brukar ha lättare för att utöka den till exempelvis nya tillitsobjekt. Att personliga kontakter generellt har stor betydelse för den politiska tilliten ger också Gulbrandsen (2000) exempel på. Här råder det omvända förhållandet, nämligen det att ledare i toppnivåerna från olika sammanhang visade sig främst ha högt förtroende för de enskilda institutioner de själva kommit i kontakt med.

Ett antal undersökningar ägnar sig också specifikt åt förtroende för de folkvalda. En komparativ studie av Denters (2003) där bland andra länder Norge undersöktes visade att medborgarnas politiska förtroende oftast är högre för lokala politiker än det för politiker som agerar på nationell nivå. Samma studie visar att kommunstorlek har betydelse för politiskt förtroende: invånare i mindre kommuner uppger i högre utsträckning att de känner tillit än de som bor i större kommuner. Ett tolkningsförslag Denters (2003) ger är att personer i mindre kommuner ofta är nöjdare med sitt lokala styre. Han ser även kopplingar till teorin om begränsad information (medborgarna tar i allmänhet del av lite politisk information och därför kan man enbart tala om onyanserade aspekter av politiskt förtroende) och moraliska värden-ansatsen (trovärdighet tolkas som en dygd, vilket leder till onyanserade åsikter) där småskalighet vinner betydelse i bemärkelsen att det ger större möjligheter för medborgarna att uppnå politisk mognad. Självt ser jag också paralleller till de studier (bl a Rothstein 2003) som framhäver just tillfredsställelse med demokratin som en avgörande faktor för bildandet av socialt kapital.

Det som man i flera studier kan se är att medborgarnas förtroende för allmänna institutioner generellt brukar vara större än för institutioner vars uppgift är att ge stöd under förutsättning att klienterna utreds och behovsprövas (Kumlin & Rothstein 2005, Rothstein 2003). På så sätt kan välfärdsstatens institutioner både skapa och förstöra socialt kapital och tillit. Med tanke på specifika myndigheter bör nämnas resultaten av Christensen och Læg Reids (2005) undersökning där norska medborgare som hade erfarenheter av möten med företrädare för hälso- och sjukvårdssystemet eller försäkringskassan uppvisar betydligt högre

tillitsvärden än människor som hade personliga erfarenheter av arbetsförmedlingen och socialtjänsten. I detta sammanhang bör också Edlunds (2006) artikel nämnas som visar att människor generellt är mera välvilligt inställda till ökade uppgifter ju större gruppen medborgare som skulle gynnas av sådana transfereringar är.

Edlund (2006) talar inte bara om misstänksamhet gentemot eller bristande tillit till välfärdsstatens institutioner utan också om regelrätt misstro mot deras förmåga. Konkret mäter han det för det första som upplevd risk att välfärdsstatens inte tillhandahåller det som implementerats och för det andra som upplevd nödvändighet att på egen hand behöva komplettera det sociala skyddet. Edlunds mätningar genomfördes vid ett flertal tillfällen mellan 1997 och 2002 och det visade sig att misstron antingen hållit sig stabil eller hade sjunkit lätt under den aktuella perioden. Mest oro uttrycktes över pensionerna och äldreomsorgen. I likhet med tillit kan även misstron inte sällan föras tillbaka till konkreta erfarenheter med eller förväntningar på välfärdsstatens agerande (Edlund 2006). Det verkar dock som att negativa erfarenheter i allmänhet lämnar djupare avtryck än positiva eller inga erfarenheter alls, det vill säga det rör sig om en asymmetri, en till synes tillitsrelaterad egenskap som diskuteras tidigare i denna rapport.

Rättssäkerhet/laglydighet

Många forskare tycks vara överens om att tillit i samband med stats- och samhällskonceptionen mycket handlar om medborgarnas politiska erfarenheter (se t ex Denters 2003). Erfarenheter kan enligt min åsikt också tolkas som den tidsaspekt jag problematiserat i genomgången av olika definitioner, det vill säga att individuella och kollektiva minnen starkt påverkar vårt förhållande till tillit.

Återigen, det är lätt hänt att det uppstår begreppsförvirring. Ibland tycks tillit vara lika med tilltro till rättsstaten. I Christensen och Laegreids (2005) studie till exempel förstås, eller åtminstone mäts, tillit som specifikt stöd, nämligen medborgarnas tillfredsställelse med offentlig service.

Christensen och Laegreids (2005) studie visar att medborgarnas förtroende för staten är av mera generell karaktär, det vill säga inte så mycket riktat till enskilda myndigheter eller politiker. I undersökningen testade man många olika politisk-kulturella variabler för att förklara skillnader i medborgarnas förtroende, men den faktor som hade högst förklaringsvärde var just tillfredsställelse med demokrati. Detta resultat ser vi också i andra kvantitativa mätningar (se t ex Rothstein 2003). Förtroendet för staten/regeringen kan splittras upp i följande underfaktorer som alltså bidrar till förtroende ju högre grad de är uppfyllda: tillfredsställelse med demokrati, politikens betydelse i ens liv, intresse för politik, medlemskap i politiska partier och identifiering med vänsterfärgade åsikter (Christensen & Laegreid 2005). Samtidigt görs ofta modifikationen att medborgare som är nöjda med specifika offentliga tjänster har generellt högre tillit till staten än de som har gjort negativa erfarenheter (Christensen & Laegreids 2005, Edlund 2006).

Vid diskussionen av problemen med en universell välfärdsstat som den svenska konstaterar Rothstein (2001b) att det är svårt att få välfärdsinstitutioner att följa rättssäkra principer och agera rättvist fullt ut, eftersom man lätt kan argumentera för att de medborgare som tar emot offentliga bidrag inte får göra sitt till för att kompensera dessa kostnader, vilket i förlängningen leder till att medborgarna, både bidragsberoende och självförsörjande, skäligen kan misstro både staten och sina medmänniskor. Den institutionella tilliten eller politiskt förtroende tycks vara starkt påverkat av människors ideologiska orientering (se t ex Gulbrandsen 2000, Edlund 2006, Kumlin & Rothstein 2005). Det innebär att vänstersympatisörer respektive personer som föredrar en stark offentlig sektor i allmänhet också har en

större tilltro till den och omvänt. Sammantaget kan man konstatera att staten därmed har viss makt att både skapa och förstöra eller motverka socialt kapital genom sitt sätt att organisera sina institutioner.

Många gånger gäller medborgarnas inställning till detaljer som fördelningspolitik och finansiell fusk den mera allmänna frågan om förtroendet för statens legitimitet och rättssäkerhet (Edlund 1999). Edlunds (1999) resultat av en stor komparativ studie med Norge och USA som aktuella länder visar att medborgare i Norge i högre utsträckning känner förtroende för staten än medborgare i USA, men att det inte finns några större skillnader i fråga om inställningen till skatte- och bidragsfusk gentemot staten. I Norge stödjer medborgarna statens omfördelning i långt större utsträckning än i USA, och den mest betydelsefulla förklaringsfaktorn tycks vara välfärdsstatens utformning. Välfärdsstatens starkare ställning leder alltså inte till några negativa effekter på människors medborgaranda och laglydighet. Däremot kan man se att yngre kohorter i Norge är generellt mera toleranta gentemot fusk än äldre personer. Norska medborgare som har förtroende för regeringen tolererar fusk i mindre utsträckning än människor som inte litar på staten. Vad gäller USA så var det inte möjligt att se den typen av samband. Edlund (1999) har även intresserat sig för en del bakgrundsvariabler; arbetare, egenföretagare och icke-religiösa personer tenderar att betrakta fusk gentemot staten som klart mindre allvarliga än andra grupper. Att det förhåller sig så tillhandahåller Edlund två möjliga förklaringar för: arbete har en sådan central ställning i västvärlden och klasskonflikterna i USA håller på att växa.

Om man ser på vilka organisationer som medborgarna har störst förtroende för så är det i regel så kallade rätts- och ordningsinstitutioner som polis och domstol/rättsväsendet (Rothstein 2001a, Gulbrandsen 2005). Däremot finns det mycket som tyder på att den institutionella tilliten till exempelvis massmedier och politiska partier är betydligt lägre (Gulbrandsen 2000).

Rothsteins (2003) mycket omfattande bok ”Sociala fällor och tillitens problem” avhandlar olika slags statsvetenskapliga problem med delvis spelteoretiska utgångspunkter. Tillit behandlas här mest i bemärkelsen förtroende till medmänniskor och till institutioner. Bokens huvudtema är det som Rothstein kallar ”sociala fällor” inom området icke-kooperativ spelteori. Med sociala fällor menas handlingar som gynnar den enskilde på kort sikt, men som för kollektivet i längden innebär ineffektivitet förutsatt att alla handlade på detta sätt. Problemet är också känt som ”allmänningens problem” och ”fångarnas dilemma”. Om denna mekanism en gång sätts igång fungerar den självgenererande och det är nästintill omöjligt att bryta och förvandla den till något konstruktivt. Jag menar att den onda spiralen också tyder på tillitens dynamik som förenar tankarna om reciprocitet, kommunikation och samspel. Tillit kan aldrig betraktas som något statistiskt bortsett från möjligen i konstateranden om någon viss historisk tidpunkt där förtroendebalansen såg ut på det ena eller andra sättet.

Tillbaka till Rothstein (2003) och hur den neråtgående spiralen kan yttra sig. Det finns exempelvis flera skäl för att medborgarna i fungerande demokratier betalar skatt. Den första anledningen är den enskildes resonemang att de flesta andra också gör det. Det andra skälet är insikten om allmännyttan och det tredje är vetskapen om att det i regel inte förekommer någon korrupcion så att pengarna verkligen hamnar på det avsedda stället. Grundtankarna i den icke-kooperativa spelteorin är att vi agerar så som vi tror att andra också gör och att individuell rationalitet mycket väl kan sluta i kollektivt irrationella handlingar. Lösningen på den typen av problem anser Rothstein ligga i existensen av socialt kapital i enlighet med Putnams förståelse (se ovan). Särskilt avgörande är graden av tillit eller förtroende.

Rothstein (2003) koncentrerar sig särskilt på de nordiska länderna vars välfärdsstatliga skillnader gentemot andra demokratier enligt honom till stor del kan förklaras genom frånvaron av korrupktion och den höga graden av mellanmänsklig tillit.

För att återkomma till den sociala fällan så reder Rothstein (2003) ut de olika dimensionerna av denna destruktiva metaproblematik som att det i en samspelssituation kan finnas störningsmoment som minskar överskådligheten, att det ofta rör sig om en ond cirkel där det är svårt att ta sig ur eftersom ingen vill ta det första steget och att man således kan tala om stabila men ineffektiva jämviktslägen.

I enlighet med den stora mängd tidigare studier väljer Rothstein (2003) även här att understryka den konstanta sociala tilliten hos den svenska befolkningen över tid, mätt genom en rad enkätstudier där den så kallade allmänna tillitsfrågan förekommer. De faktorer som visat sig ha starkast inflytande är utbildningsnivå, ideellt engagemang i olika slags organisationer och tillfredsställelse med demokratin. På individnivå kan man således hävda att de personer som är framgångsrika på andra plan i samhället också i regel förfogar över ett högt socialt kapital. Rothstein tar även upp diskussionen om social intelligens och social tillit vilka många gånger sammanfaller. Sambandet implicerar enligt Rothstein på att man bör skapa pluralistiska mötesplatser å ena sidan och att sanktionera opportunistiskt och svekfullt beteende å andra sidan.

Edlund (2006) visar att misstro gentemot institutioners möjligheter inte per automatik innebär någon fientlig inställning till välfärdsstaten, utan en del medborgare tolkar de offentliga organisationernas begränsade möjligheter snarare som resursbrist. Andra har dock verkligen en negativ attityd till hela idén med att ha en socialdemokratisk välfärdsstat.

Gustavsson och Jordahl (2006) fördjupar i sin undersökning det från tidigare forskning kända faktumet att ju jämnare inkomstfördelningen ser ut i ett land, desto mera benägna är medborgarna att lita på varandra. Deras jämförelse med material från olika svenska län visar att främst inkomstskillnaderna i den nedre delen av inkomstfördelningen (kvoten mellan den femtionde och den tionde percentilen) hänger samman med lägre mellanmänsklig tillit. I den mellersta delen däremot är effekten på social tillit inte speciellt stor. Tillitsfullhet uppstår alltså inte automatiskt med högre inkomst. Vidare fann Gustavsson och Jordahl att människors åsikter om jämlikhet och inkomstskillnader spelar stor roll i detta sammanhang; de som förordar jämna inkomstnivåer uppgav som en följd att de också själva kände mindre tillit när inkomstskillnaderna i deras region ökade. På ett liknande sätt visar Brännström (2006) i sin avhandling att bland annat arbetslöshet, upplevelsen av maktlöshet och utsatthet jämfört med närsamhället samvarierar med låga nivåer av social tillit.

Tillitens förutsättning – civilsamhälle eller institutioner?

En stor meningsskiljaktighet som är framträdande i den statsvetenskapliga tillitsforskningen är den om tillitens genes, mera konkret hur civilsamhället och de offentliga institutionerna förhåller sig till varandra i fråga om orsak och verkan för tillit. Tydligast kommer dessa olika synsätt till uttryck i verk av Putnam (1993, 2000) och Rothstein (2001a, 2003) vilka båda fått enorm genomslagskraft, vilket bland annat visar sig i att så gott som samtliga forskare inom området hänvisar till dessa två perspektiv och hur de förhåller sig till varandra.

Putnams (2000) grundtes går enkelt uttryckt ut på att ett starkt och levande civilsamhälle är oundgängligt för medborgarnas sociala kapital där en dominerande del utgörs av allmän tillit, det vill säga en öppenhet gentemot det mesta och de flesta i världen. Civilsamhälle avser här medlemskap och aktivitet i föreningar, informella insatser i ens eget eller närståendes hushåll men även gentemot grannar och lokalsamhället, och inte minst socialt umgänge med vänner och andra utanför det egna hushållet. Putnam sätter också likhetstecken mellan existensen av

ett starkt civilt samhälle och demokrati. Omvänt leder försvagade civilsamhälleliga band till en försvagning av demokratin, lägre grad av mellanmänsklig tillit och förtroende för samhället i övrigt respektive en omformning av denna öppna överbryggande form av socialt kapital (*bridging*) till en sluten, exkluderande och sammanbindande form (*bonding*). I sin mycket uppmärksammade bok "Bowling Alone" visar Putnam att mängden socialt kapital bland amerikanska medborgare har minskat som en följd av en, enligt den valda operationaliseringen helt uppenbar, nedgång av civilsamhälleliga uttryck.

Rothstein (2001a, 2003) däremot har en förståelse av sambandet som närmast är diametralt motsatt. Han menar att en stark – socialdemokratisk men framför allt demokratisk – välfärdsstat med välfungerande (dvs korrekta, transparenta och icke-korrupta) offentliga institutioner utgör förutsättningen för att uppnå en hög grad av allmän tillit. Med utgångspunkt i Putnams (2000) modell borde man knappt kunna hitta något ideellt engagemang i de nordiska staterna med sin starka tradition av socialdemokratiskt statskick. Den svenska eller skandinaviska paradoxen (t ex Kumlin & Rothstein 2005) består dock just i att båda delarna koexisterar och till och med tycks befrämja varandra.

Vidare finns för Rothstein, liksom för Putnam, en naturlig koppling mellan frivilligen- gagemang i såväl organiserad som informell form och hög allmän tillit. Rothstein har också empiriska belägg för att personer som är aktiva inom det civila samhället uppges känna tillit i högre utsträckning än mera passiva medborgare. Ju fler organisationer någon är medlem i desto mera sannolikt brukar det vara att hon också litar på andra. Det som kan förvåna är att skillnaden mellan aktiva och icke-aktiva medlemmar är ytterst liten (Rothstein 2001a). Även om tillit och civilsamhället i många fall nästan behandlas synonymt finns det anledning att ifrågasätta denna "sanning". På andra ställen utmanar till och med Rothstein (2003) delvis denna teori om socialt kapital. Så menar Rothstein för det första att det inte finns någon självklar inre logik att just sociala nätverk skulle ha någon positiv inverkan på demokrati. Vidare är det nästintill omöjligt att skilja mellan olika typer av organisationer avseende huruvida de skapar eller stävjar socialt kapital. För det andra ser han inga empiriska belägg på individnivå för att aktivitet i frivilligorganisationer skulle leda till ökad tillit. Inte heller går det att bortse från en viss självselektionsprocess, med andra ord att personer med redan förhållandevis stor tillit söker sig till just frivilligorganisationer (se även Wollebæk & Selle 2002). Rothstein hävdar i stället att politiska snarare än sociala variabler är avgörande för utvecklandet av socialt kapital och undvikandet av sociala fällor i ett samhälle. Att frivilligen- gagemang som nyckel till tillit inte är helt säkerställt har ett flertal forskare också försökt visa empiriskt. Hyggen (2006) exempelvis kunde inte mäta några effekter som ideella insatser skulle kunna ha för tilliten. Också Lillbacka (2006) fann att eventuella samband mellan tillit och medlemskap i frivilligorganisationer inte var signifikanta.

Många andra skandinaviska forskare har tagit sin utgångspunkt i de två i detta avsnitt beskrivna motsatta tolkningsmodellerna, och de flesta sorterar sig själva, av naturliga skäl vill jag tillägga, in under det "nordiska synsättet" med eventuella modifikationer (se t ex Denk 2001). Rothsteins slutsatser tycks gälla för flera skandinaviska länder (Norge: Hyggen 2006, Finland: Hanifi 2006, Danmark: Torpe 2003). Denk (2001) utvecklar exempelvis i sitt kapitel tanken att demokrati är en förutsättning för tillit. Teorell (2003) visar att ju större antal medlemskap i olika frivilligorganisationer man har desto större är också tillgången till socialt kapital rent statistiskt sett. Däremot är det av mindre betydelse vilka egenskaper man har som medlem.

Också Torpe (2003) argumenterar med exemplet Danmark för den position Rothstein intar. Han menar att välfärdsstatssystemet i Danmark bidrar till produktionen av socialt ka-

pital genom en politik som stödjer den infrastruktur som främjar civilsamhället. Detta stöd kan till exempel ta sig uttryck genom finansiella tillskott från staten, att olika uppgifter flyttas över till det civila samhället, att det finns en lång tradition av att inkludera de ideella organisationerna i den politisk-administrativa processen både vad gäller input och output, och till sist genom att det offentliga inte ifrågasätter föreningarnas autonomi. Vidare menar Torpe att det finns goda möjligheter till ett starkt civilt samhälle i Danmark genom institutionernas struktur där det bland annat möjliggörs medborgarinflytande och medborgardelaktighet. Andra kännetecken är att det finns många öppna vuxenutbildningsinstitutioner, att rättssäkerheten främjas och att institutionerna förmedlar en anda av gemensamt ansvar.

Kääriäinen och Lehtonen (2006) testade de två hypoteserna i en stor komparativ studie omfattande 21 länder (ISSP 2001) med fokus på socialt kapital. Forskarna kom fram till att det finns skäl som talar för båda ansatserna. Den samhällscentrerade tesen stämmer såtillvida att det förekommer stora och starka sociala nätverk som är baserade på familjen (*bonding*) i hög utsträckning i postsocialistiska eller postkommunistiska länder och i stater runt Medelhavet. Ännu starkare stöd fann de dock för den institutionella ansatsen som är tvådelad. För det första underbyggs denna tolkning av att frivilligt engagemang (*bridging*) är vanligast förekommande i socialdemokratiska och liberala välfärdsstater. Och för det andra av att den generaliserade tilliten är starkast i det socialdemokratiska Nordeuropa.

Skärskådar man medborgarnas ideella engagemang som ju som sagt ofta sätts i relation till tillit så har man i olika studier kunnat visa på ett tydligt resursmönster som går igen i hela Norden (se t ex SOU 1993:82, Jeppsson Grassman & Svedberg 1999, Olsson, Svedberg & Jeppsson Grassman 2005, Borre 2005, Gulbrandsen 2000, Hyggen 2006, Iisakka 2006). Med resursmönster menas att människor med stigande utbildning och inkomst, hälsa, sysselsättning, stort socialt nätverk och så vidare är mera benägna att engagera sig ideellt än de som inte har det. Relaterat till detta kan också nämnas att en jämn inkomst i ett samhälle främjar bildandet av tillit (Bjørnskov 2005, Rothstein 2003). Typ av sysselsättning spelar också roll; Edlund (2006) visar att tjänstemän, egna företagare och privatanställda verkar hysa (viss) misstro till välfärdsinstitutioners förmåga i större utsträckning än arbetare och (offentligt) anställda. Att typ av arbete eller status har betydelse tyder också Gulbrandsens (2000) studie på, om än med omvänt resultat. Där erfar man att norska toppledare i högre utsträckning litar på de offentliga institutionerna än befolkningen i allmänhet. En anledning till detta antas bland annat kunna finnas i att personer i hög ställning också har mycket större möjligheter att bedöma sociala och politiska institutioners trovärdighet jämfört med befolkningen i allmänhet.

Statsskickets betydelse

Huruvida statsskick/politiskt system av det land man lever i inverkar på tillit och förtroende är också ett tema statsvetare med tillitsintresse gång på gång kommer tillbaka till.

Denk (2001) betraktar tillit som en förutsättning för politisk ordning. Med politisk ordning menar han det ”tillstånd, att relationer och handlingar är reglerade” (s 105). För att uppnå slutresultatet krävs dock mellanleden kommunikation, samarbete och konfliktlösning (se även Stevrin 1998). Omvänt kan man tolka tillit som en konsekvens av politisk ordning där vägen till tillit går via reglering, socialisation och sedan produktionen av socialt kapital. Denk (2001) går dock ett steg vidare och mejslar fram ett slags syntes av dessa två modeller, en sorts cirkelförlopp där de båda polerna utgörs av tillit och någon form av politisk ordning.

Statsskickets betydelse har behandlats från olika utgångspunkter. Medan Edlund (1999) menar att välfärdsstatens utformning eller design är avgörande för befolkningens politiska

förtroende företräder Kumlin (2002) ståndpunkten att välfärdsstatens storlek, det vill säga kvantiteten av välfärdsinsatser, är den dominerande faktorn i människors tillit. Båda har empiriska belägg för sina påståenden.

Bjørnskov (2005) visar i sin studie om tillitens bestämningsfaktorer att befolkning som lever i monarkier brukar ha en högre grad av tillit än den som lever i länder med andra statskick. Här får man dock komma ihåg att det mestadels rör sig om konstitutionella monarkier, som exempelvis är den gängse formen för majoriteten av alla europeiska länder. Just denna validitetsbrist torde enligt min åsikt inte vara unik, utan olika nationers statskick uppvisar ofta så speciella, inte sällan latent, kopplingar till historia, kultur, religion, värdesystem och antagligen en mängd andra faktorer som omöjligt går att konstanthålla. Att befolkningen i postkommunistiska länder visar på lägre mått av tillit är ett exempel på en sådan undersökning (se bl a Bjørnskov 2005, obs ej signifikanta resultat).

Trygghet

Trygghet kan givetvis innebära många olika saker, här avses den som kan finnas i relationen stat–medborgare. Mestadels är det då staten som är den potentiellt trygghetsgenererande parten medan den enskilde medborgaren utgör den som kan gynnas av tryggheten. Staten representeras då först och främst av olika slags välfärdsinstitutioner/myndigheter. Rothstein (2001b) menar att vad gäller socialförsäkringen så uppstår två olika sociala dilemman där tillit kan vara aktuell: det ena avser den enskilda medborgares förhållande till staten, det andra hennes förhållande till övriga medborgare. Att det rör sig om dilemman har sin förklaring i att den enskildes övervägande lojalitet med den ena parten utesluter samma lojalitet med eller tillit till den andra.

Med stöd i material från stora befolkningsstudier i enkätform pekar Svallfors (1999) på att det finns stora brister i svenska medborgares tillit för pensionssystemet. Stora grupper kände sig osäkra inför att deras framtida pension kanske inte ger dem en acceptabel levnadsstandard. Sådana tillitsbrister uttrycktes också gentemot äldreomsorgen och i lite mindre utsträckning gentemot andra välfärdsinstitutioner.

Men ett trygghetstema blir även aktuellt på annat sätt: Svendsen och Sørensen (2006) studerar i sin kvalitativa fältantropologiska undersökning förhållandet mellan infödda och nyinflyttade invånare i en dansk kommun. De drar slutsatsen att denna kommun kan betraktas som ett fall av sociala fällor i form av generaliserad misstro/misstänksamhet, symboliskt våld, gruppisolerings, nepotism och bristande samarbete. Inte heller det stora antalet frivilligorganisationer förmår kompensera dessa negativa mekanismer. De huvudsakliga orsakerna till detta ser Svendsen och Sørensen i det kulturella glappet mellan två olika grupper, i det här fallet bland annat motsättningar mellan storstad och landsbygd.

Lindström med flera (2003) mäter socialt kapital både i socialt deltagande och i valdeltagande där valdeltagandet delvis förklarar människors otrygghet i sitt bostadsområde. Generellt så känner sig kvinnor otryggare än män, speciellt de yngsta och de äldsta grupperna. Men man hittar också uppgifter om stor otrygghet bland de äldre männen. Givetvis kan trygghet ha många olika betydelser, men här avses nog först och främst frihet från övergrepp av olika slag. Frågan diskuteras även senare i avsnittet om tillit i den sociologiska forskningen.

Socialt kapital

I enlighet med vad som tidigare antytts är socialt kapital, i likhet med tillit, en term som vunnit stor popularitet på senare år, vilket lett till och kan betraktas som ett resultat av begreppets bredd och forskarnas oenighet om innebörden. Få nordiska forskare har själva utvecklat

några konceptuella bestämningar av socialt kapital, utan nöjer sig ofta med att positionsbestämma sin egen forskning i befintliga grundläggande tankemodeller som huvudsakligen utvecklats av nordamerikanska vetenskapsmän. Den här rapportens ramar tillåter mig givetvis inte att täcka hela kunskapsläget kring socialt kapital, utan jag koncentrerar mig på de delar som mest relaterar till tillit, men där författarna helst håller fast vid termen socialt kapital. Lillbacka (2006) misstänker att det enorma intresset för socialt kapital möjligen har att göra med att det rör sig om en social teori som förbinder mikro- och makroansatser.

Torpe (2003) målar upp fyra olika dimensioner av socialt kapital. Den första är medborgarnormer, föreställningar som är förknippade med medborgarens roll och därmed skyldigheter. Men idén om medborgarnormer är också relaterad till bildandet av en medborgerlig gemenskap vars främsta innehåll är medlemmarnas förmåga att ingå förbindelser och ta beslut som råder utanför sig själva. Vidare ingår reciprocitetskonceptet och ömsesidig respekt på både horisontell och vertikal nivå. Den andra dimensionen utgörs av social tillit som är den vanligaste komponenten i ansatser om socialt kapital. Den tredje dimensionen, menar Torpe, är medborgarnas delaktighet som kan ses som en del i ett politiskt deltagande och som inte påverkar det sociala kapitalet i sig så länge det inte leder till explicita bonding- eller bridgingmekanismer. Den sista dimensionen av socialt kapital innebär sociala nätverk; Danmark har i likhet med övriga nordiska länder en stark tradition av föreningsengagemang, och dess frivilligorganisationer, men även offentliga institutioner i viss mån, kan bidra till uppkomsten av socialt kapital både genom interna och externa roller. Å ena sidan underlättar de alltså medlemmarnas samarbete och fungerar som demokratiskolor. Å andra sidan verkar de för samarbeten mellan olika samhällsdelar. För förlängningen innebär det att det sociala kapitalet kan komma både nerifrån och uppifrån.

Norén Bretzer (2005) visar att teorin om socialt kapital (ett aktivt civilsamhälle leder till mera demokrati) inte lämpar sig för att förklara politiskt förtroende på makronivå, däremot kan man se samband på kommunal nivå.

Hyggens (2006) resultat indikerar att institutionerna som finns runt försörjningsstöd i sig är organiserade på ett sådant sätt att de lätt reducerar klienternas sociala kapital. Mera detaljerat så visade det sig att det sociala kapitalet tenderar att vara lägre hos barn som växer upp i hushåll med ensamstående föräldrar. Det har att göra med att andra vuxnas resurser saknas och att barnen har genomgått frekventa flyttar, vilket i sin tur leder till färre bindningar till omgivande vuxna. Vidare sänker vuxnas arbetslöshet lätt den ekonomiska standarden som indirekt utgör en del i det sociala kapital som finns tillgängligt för barnen.

Trots mycket tal om och varningar för motsatsen kunde bland andra Rothstein och hans medarbetare i flera omfattande studier med blandad primäremperi visa att det inte alls finns någon dramatisk nedgång i det sociala kapitalet mätt i civilt frivilligt engagemang i Sverige eller Norden (2001a). Det som kan verka som minskat engagemang är i praktiken snarare en förskjutning till icke-traditionella kanaler. I stället för att vara medlem i något politiskt parti eller tillhöra en regelrätt folkrörelse engagerar man sig i dag snarare i andra typer av frivilligorganisationer utan att ens medlemskap alltid intar någon framträdande position. Rothstein (2001a) talar exempelvis om en ”solidarisk individualism” i detta sammanhang som numera är ganska typiskt för yngre personer som gärna engagerar sig under förutsättningen att de själva kan vänta sig stöd från sina medmänniskor. Inte heller finns det några tecken på att de informella insatserna skulle ha avtagit. Vidare är det helt självklart att folk umgås med varandra, kanske under andra former än förr. Däremot är det något oklart vilken effekt socialt umgänge som inte är speciellt riktat har på medborgarnas tillit och samhällets sociala kapital.

Rothstein (2003) tillskriver Putnam (2000) stora förtjänster i frågan om socialt kapital och sociala fällor samtidigt som han också utmanar honom genom att ifrågasätta delar av teorins grundfästen. Den ena delen har berörts tidigare. Rothstein menar att det inte finns någon självklar inre logik att just sociala nätverk skulle ha någon positiv inverkan på demokrati. Vidare är det nästintill omöjligt att skilja mellan olika typer av organisationer avseende huruvida de skapar eller stävjar socialt kapital.

Ganska nyligen har det genomförts en väldigt omfattande studie (Iisakka 2006) om socialt kapital i Finland där många olika datakällor bildar underlaget. I Finland uppger medborgarna, i enlighet med övriga nordiska länder, en hög allmän tillit. I det här fallet rör det sig om 2002 års Leisure study där mycket högre värden uppnås än i exempelvis World Values Surveys-sammanhang.

Socialt kapital i form av svaga bindningar (*weak ties*, ursprungligen myntat av Granovetter 1973) har erkänd stor betydelse för etableringen i arbetslivet (se t ex Jokisaari & Nurmi 2003). Med detta uttryck menas att ha breda ytliga kontakter som uppvisar många förgreningar och som kan liknas med metaforen om samhällets smörjmedel eller överbryggande socialt kapital.

I den nordiska forskningen tycks det finnas en enorm bredd på innebörden av socialt kapital och tillit. Hälsa är ytterligare ett exempel. Lindström vars undersökning visserligen enbart gäller Skåne visar att cirka en tredjedel av medborgarna inte tror på sina möjligheter att kunna påverka sin egen hälsa. Denna bristande tilltro korrelerar positivt med låg social delaktighet och låg tillit. Den förstnämnda aspekten har dock större betydelse. I en liknande undersökning (Mohseni & Lindström 2007) visade det sig att nästan tre fjärdedelar av befolkningen hade stort förtroende för hälso- och sjukvårdssystemet. Vidare anser personer med låg generaliserad tillit och lågt institutionellt förtroende i mycket högre utsträckning att deras hälsa inte är bra. Tillit har också betydelse för om de över huvud taget söker upp någon vårdgivare och att patienter kanske inte avslöjar all viktig medicinsk information. Mohseni och Lindström (2007) drar slutsatsen att en persons förtroende för hälsosystemet kan starkt påverka dennes hälsa genom två olika mekanismer. Dels psykosocialt: man mår bättre om man har tillit, och dels, antagligen ännu starkare, i vilken utsträckning man har tillgång till vård.

Svensden och Sörensen (2006) undersöker det sociala kapitalets socioekonomiska makt på den danska landsbygden via tätheten av frivilligorganisationer och antropologiska fältstudier. Frivilligorganisationer har de valt på grund av deras överbryggande potential. De finner inga samband mellan socialt kapital mätt på detta sätt och nivån av ekonomiska prestationer samtidigt som de erkänner att socioekonomisk makt är en ytterst komplex problematik. Detta innebär bland annat att frivilligorganisationers existens och verkan också kan ha både positiva och negativa effekter på ekonomin. De positiva effekterna kan exempelvis bestå i att medborgare tar egna initiativ för att inrätta kollektiva resurser och främjar solidaritet. De negativa effekterna av det sociala kapitalet ses i de sammanbindande effekterna som i sin starka form resulterar i exkludering av vissa grupper, misstro och bristande samarbete, vilket i sin tur kan utgöra hinder för den ekonomiska utvecklingen.

Brögger (1999) visar i sin forskning att namn och rykte verkar vara lika med socialt kapital i Singapore, vilket kan vara extremt relevant i vissa situationer. Detta förtydligar enligt min analys om inte annat det sociala kapitalets positiva värdeaddning.

SOCIOLOGI

Tillitens genes är av förklarliga skäl ett väldigt frekvent behandlat tema i tillitsforskningen. Det finns åtskilliga teorier kring detta, och många forskare skulle nog också stämma in i påståendet att det tvivelsutan kan röra sig om ett konglomerat av mindre, besläktade delasppekter och att olika ansatser betingar varandra. Många gånger närmar sig sociologerna statskunskapen så att jag bedömer det som föga meningsfullt att försöka finna några vattentäta skott mellan disciplinerna. Liksom de statsvetenskapliga brukar även de sociologiska studierna om tillit för det mesta ha empirisk förankring.

Villkor för tillitens genes

Halvorsens (2003) analys av Williamsons, Hardins och Uslaners² texter erbjuder i stort sett två alternativ som förklaring till tillitens genes. Det första är att utgå från en inlärningsprocess, vilket Williamson och Hardin företräder. Det andra alternativet är att tillskriva socialiseringsmekanismer ett större förklaringsvärde i fråga om tillitens uppkomst.

Bordum (2005) menar att tillit ingår i vårt kulturella arv i och med att tillit helt enkelt oftast visar sig medföra större framgång än misstro under samma villkor.

Mötet mellan läkare och patient är Bordum och Aagaard Uldals (2001) empiriska utgångspunkt för analys av tillit som begrepp och fenomen, men en del tankar sträcker sig längre än detta konkreta exempel. Forskarnas grundtes är att tillit fungerar i första hand som regulator i sociala interaktioner, men även organisationer kan skapa tillitsöverförande mekanismer och tvärtom. Gemensamt är då att normer har funktionen att smälta samman det individuella och det kollektiva, varför normer utgör ett medel att absorbera dubbla möjligheter att handla. Även om vi i detta fall inte direkt kan tala om komplexitetsreduktion så innehåller denna slutsats en del paralleller som att minska antalet alternativ. Jag utgår ifrån att det också är underförstått att de agerande parterna just stöttas i att välja det bästa alternativet så att vi återigen funnit bekräftelse för tillitens värdeladdning.

Exempel från olika aktionsfält

Kriminologi

Åkerströms (1991) omfattande empiriska studie kan sägas vara ett verkligen originellt tillskott. Hennes forskning baseras på ett stort antal intervjuer med straffångar, samtidigt som hennes blick är ganska bred vad gäller den internationella forskningen kring tillit. Åkerström anser att det finns en naturlig koppling mellan bedrägeri och tillit. Ett återkommande tema är tillhörighet, vilket i praktiken innebär en självorganisering i så kallade *in-* och *outgroups*. Dessa konstellationer återfinns både innanför och utanför anstaltsmurarna i kriminella kretsar. Tillit

---

² För referenser, se fotnot 1 på sidan 20

och tillhörighet kan enligt Åkerström leda till strategiska val som yttrar sig i bland annat att bedra eller att vara offer för bedrägeri.

Även von Lampe och Johansens (2004) studie har kriminologisk karaktär. De arbetar på ett hypotesprövande sätt, och deras undersökningsområden utgörs av illegal alkoholhandel i Norge och svart cigaretthandel i Tyskland. De erbjuder en preliminär konception av tillit i kontexten av organiserad brottslighet och har utvecklat en typologi där framför allt spänningen mellan mikro- och makroaspekter står i fokus. I deras typologi ingår fyra grundtyper av tillit: individualiserad tillit, tillit baserad på rykte och anseende, tillit baserad på generaliseringar och slutligen abstrakt tillit. Forskarna lyfter särskilt fram tanken att institutionellt förtroende kan betraktas som abstrakt tillit. Samtidigt är de olika tillitstyperna inte ömsesidigt uteslutande, utan man kan anta att en given tillitsrelation baseras på olika typer. Empiriskt har föreställningen om tillit blivit utmanad av tanken att organiserad brottslighet karakteriseras bättre som brist på tillit. De slutsatser som von Lampe och Johansen drar är att tillit är en teoretiskt och empiriskt signifikant variabel för att förstå organiserad brottslighet. Däremot är tillit inte den enda faktor som förklarar kriminellt samarbete. Grunderna för tillit kan skilja sig väldigt mycket och behöver inte vara de mest närliggande. Ett intressant resultat som forskarna också hittat är att svek, det vill säga ett brutet förtroende, inte nödvändigtvis behöver medföra någon drastisk reaktion som att avbryta den kriminella relationen eller att ta bort den illojale aktören.

Många variabler som von Lampe och Johansen räknade med i sin hypotesprövande metod hade inte någon signifikant betydelse. Vissa sociologiska faktorer gav dock ändå genomslag. Så till exempel verkar lokalsamhället på den norska landsbygden spela en större roll än familjen. Vidare fann de att etniska klyftor kan överbryggas genom kriminella aktörer, till exempel de mellan polska smugglare och vietnamesiska återförsäljare av cigaretter i Tyskland. De kunde till och med visa att sociala och ekonomiska problem i postkommunism har bidragit till en känsla av solidaritet mellan tyskar och vietnameser. Förvånansvärt nog har även den legala handeln viss betydelse för tillitsbyggande, exempelvis genom att legalt anställda mer eller mindre uppenbart dras in i illegala aktiviteter. Vidare fann von Lampe och Johansen att en del kriminella kunde samarbeta utan någon specifik tillitsbas. Här undrar jag själv huruvida detta har någon verklig förankring eller om det snarare rör sig om ”tyst” eller osynlig tillit. von Lampe och Johansen går ett steg längre när de konstaterar att en del samarbeten mellan kriminella inte alls kan tolkas mot bakgrund av rationella överväganden som har med tillit eller misstro att göra, utan dessa samarbeten härrör möjligen från de kriminellas sökande efter någon kick. Resultaten från von Lampe och Johansen är relativt ovanliga om man ser på tillitsforskningen i sin helhet, där man tvärtom tillskriver tillit största vikt så att en mängd olika fenomen som inte uppenbart hänger samman med tillit plötsligt sätts in i en tillitskontext. Kanske skulle det behövas fler empiriska undersökningar som faktiskt förmår uttala sig om tillitens vikt eller obetydlighet.

Handel och konsumtion

Sellerberg (1982) bygger sin forskning på grundantagandet att tilltro (*confidence*) är en av de viktigaste syntetiska krafterna i det moderna samhället, en tes som Simmel (1964) en gång introducerade. Sellerbergs (1982) undersökning handlar om moderna handelstransaktioner, intressant nog med en kontinuerlig vinkling mot dåtidens rurala förhållanden. Tidigare byggde förtroende på personlig information, i dag har snarare opersonlig information intagit denna plats. Förtroende kräver information och handel kräver tillit. Enligt Simmel är förtroende ett mellanstadium mellan komplett kunskap och fullständig okunnighet om den andra parten. Förr kände man de personer man ingick handelsrelationer med, framför allt i en

lantlig omgivning, och tilliten var ganska begränsad av den enkla anledningen att enbart ett fåtal personer ingick. Man visste helt enkelt vem man kunde lita på och vilka det fanns skäl att hysa misstänksamhet mot. I dag är man däremot tvungen att i affärsrelationer förlita sig på opersonliga uppgifter, med andra ord särskilda externa data. Sellerberg illustrerar denna dagens läge med en mängd exempel på opersonliga element där tillit/misstro kan spela roll. Konsumentskyddslagstiftningen är ett. Därutöver pekar hon på att handeln även ofta frivilligt tar på sig vissa koder och regler till förmån för kunden samtidigt som lagarna bidrar till förtroende och trygghet från konsumentens sida. Ett annat exempel är innehållsdeklarationer som, även om de inte läses, står för transparens och därmed fungerar som bas för förtroende. En sista illustration Sellerberg erbjuder är olika slags självbetjäningssystem; genom att kunna gå omkring och välja själv får även här konsumenten en känsla av kontroll genom den symboliska (och verkliga?) öppenheten och genomskinligheten. Men det är inte enbart ensidigt, utan även säljaren har flera olika typer av allmän information om kunden till sitt förfogande i stället för den personliga kännedomen som fanns i förmoderna samhällen. Sådan allmän information kan säljaren få del av exempelvis genom elektronisk dataöverföring i kredittransaktioner. Sellerberg poängterar att personliga relationer och ömsesidig tillit givetvis också förekommer i dag, men hon tillägger att i stället för att verkligen känna någon brukar det vara vanligare att försöka bedöma den andre med hjälp av konversationer och genom eventuella attribut som avslöjar information om motpartens personlighet och pålitlighet. Detta intresse att samla in denna information måste dock i praktiken ofta ske så diskret som möjligt för att man inte ska uppnå den omvända effekten, nämligen att bli misstänkt och äventyra en i grunden tillitsfull relation. Just i handelsreaktioner uppstår det lätt en värdekonflikt där alla inblandade visserligen har formella rättigheter, men båda parterna kanske inte vågar utnyttja dem fullt ut.

I sin forskning bidrar Sellerberg med så kallade neutraliseringsstrategier som kan användas i känsliga situationer utifrån två hypoteser; den första är att det i dag är lättare att återupprätta förtroende i situationer där det gått förlorat. För det andra väger sådana problem, om de inte genast åtgärdas, i dag möjligen tyngre, och konsekvenserna sprider sig antagligen också i större utsträckning genom dataregistrens omnipresens. Sellerberg pekar också på att det även finns situationer där ingen har information om varandra, vare sig personlig eller opersonlig, och i dessa handelssituationer kan tillit inte tas för given.

Rämö (2004) diskuterar teoretiskt olika former av tillit i virtuella organisationer och det han kallar för tidsmanagement i kombination med förståelsen av mänsklig handling och uppfattning av tid och rum i den klassiska grekiska filosofin. Några av hans slutsatser är att tidsmanagementkonceptet i produktionslinjer ofta kännetecknas av asymmetriska maktförhållanden och strikta tidskontroller, vilket leder till att de flesta formerna av organisationsmässig tillit blir svaga. Virtuella organisationer och deras kontext innehåller däremot oftare tillitsformer som är mera bräckliga och tillfälliga där rätt kommunikation är helt avgörande. Detta kan enligt min åsikt också utan svårigheter ses som ett typexempel på att det postmoderna samhällets fungerar, där tillit i bemärkelsen långvarighet och kontinuitet förlorar i betydelse samtidigt som behovet möjligen desto mer ökar i ljuset av omvärldens och mellanmänskliga relationers snabba föränderlighet.

Berg med flera (2005) undersökte medborgarnas förtroende för livsmedelssäkerheten i en komparativ studie där från varandra oberoende befolkningsstudier från Ryssland, Danmark och Norge ingår. Forskarna utgår ifrån att institutionella villkor är avgörande när man analyserar förtroende för livsmedelssäkerheten. Berg och kolleger konstaterar att inom den tidigare sociologin med livsmedel som föremål har risk spelat en avgörande roll. Där var ofta systemtilliten avgörande genom mekanismer som förtrogenhet med och transparens av

livsmedelstillverkning. Men även relationsbaserade tillitsmekanismer kunde spela en viss roll i form av nätverk som ser till att den dagliga måltiden kommer till stånd. Berg med flera låter läsaren ta del av en noggrann genomgång av de respektive ländernas bakgrund vad gäller befolkningens inställning till mat (även kostnadsmässigt), tillverkning och kontrollmekanismer. I Ryssland är det till exempel av högsta betydelse vilken typ av livsmedel det gäller. Tendensen att lita på livsmedelssysteminstitutioner av olika slag är generellt större i både Ryssland och Norge jämfört med i Danmark. En möjlig tolkning forskarna erbjuder är att det danska förtroendet för mat är mindre avhängigt av förtroendet för livsmedelsmarknaden och myndigheternas livsmedelkontroll än vad som gäller de båda andra ländernas invånare. Norska konsumenter har störst förtroende för livsmedelskontrollen och litar också mest på livsmedels säkerheten. Men även om danskarna uppger minst förtroende för kontrollmekanismerna så har ryssarna minst förtroende för maten. I samtliga tre länder är kvinnor mera skeptiska än manliga konsumenter. I Ryssland och Danmark är ålder positivt relaterad med tillit, i Norge är det omvända fallet. Resultatet tyder på att ryska konsumenter har minst förtroende, medan norska medborgare har störst tillit och danskarna placerar sig mittemellan. Den bakomliggande förklaringsmekanismen är då att livsmedels säkerhet är starkt kopplad till en bedömning av hur livsmedelkontrollen från myndighetssidan fungerar och i vilken utsträckning man litar till att marknads mekanismerna fungerar för att säkra livsmedels kvaliteten. Inom Norden är det främst tillit till kontrollen som är mest avgörande, medan det i Ryssland, här representerad av St Petersburgregionen, mera beror på tilltron till marknads mekanismerna.

Lindström och kolleger (2003) har undersökt det sociala kapitalets inverkan på den subjektiva otryggheten i grannskapet där empirin består av en folkhälsoundersökning i Malmö från mitten av 1990-talet. I det här fallet mäts det sociala kapitalet som valdeltagande och social delaktighet. Men enbart valdeltagande kunde delvis förklara medborgarnas känsla av otrygghet. Förhållandet mellan socialt kapital och brott verkar indirekt reciprok så att höga brottstal leder till avtagande socialt kapital så att det i förlängningen uppstår en ond cirkel. Här hittar man köns mässiga skillnader där kvinnor generellt kände sig otryggare än män, framför allt de yngsta och äldsta grupperna, men otryggheten var även högre bland äldre män än övriga personer, ett mönster som känns igen från ett flertal studier (se t ex Berg m fl 2005).

Etnicitet

Etnicitet återfinns ofta som en av många bakgrundsvariabler som bland andra statsvetare och sociologer brukar intressera sig för. Bjørnskov (2005) visar till exempel att personer som bor i etniskt blandade områden i allmänhet uppger en lägre grad av tillit än de som lever i etniskt mer homogena områden. Detta kan dock lätt kopplas till tecken på social segregation som ofta samexisterar med förekomsten av etiskt blandade områden.

Borre (2005) kunde i sin studie visa att den sociala misstron i Danmark, även om den är begränsad, kan spåras i mindre enheter som främlingsfientliga enklaver. Även Torpe (2003) visar i sin artikel som bygger på tre omfattande danska befolkningsstudier att det finns ett starkt direkt proportionellt samband mellan bristande social tillit och rädsla för ett multietniskt samhälle.

(Post-)Modernitet och risk

Som jag nämnt i avsnittet om definitioner behandlas tillitsrelaterade frågor ofta i samband med en diskussion om risk och i förlängningen även postmodernism. I en del sammanhang tillskrivs tillit och risk nästan någon sorts naturlig koppling (t ex Christiansen 2001). Hans-

son (2001) menar att tillit vunnit i betydelse just på grund av att det läggs förstärkt vikt vid kunskap och information i det som kallats för risksamhälle.

Även om risk i allmänhet ges en negativ konnotation har jag funnit exempel på det omvända fallet där risktagande associeras med kreativitet, experimentlust och entreprenörskap som ett av många tillämpningsfält (Stevrin 1998).

Christiansen (2001) har genomfört en till stora delar filosofiskt präglad litteraturanlys av texter av Eriksson, Bowlby, Beck och Luhmann utifrån en del pedagogiska utgångspunkter. Christiansen menar att tillit är ganska jämn till sin natur, framför allt i sin funktion som nödvändigt element i människans liv, men han visar utifrån sin forskningsgenomgång också att dess funktion och konsekvenser ändrats under övergången från det traditionella till det moderna samhället. Modernitet är för Giddens svårt förenligt med begrepp som säkerhet eller trygghet. Modernitetens karaktär av anonymitet ställer kravet på den enskilde individen att bedöma om tillit finns och är lämplig i en given situation. Konsekvensen av en konfliktfylld pluralisering och definitionsmångfald blir hos Beck ett vetenskapsbegrepp som tillsammans med säkerhet och därmed tillit blir något utopiskt. Det moderna projektet, som kretsar kring reduceringen av risker, kräver alltså tillit hos den enskilde. Med det menas tillit till sig själv och kontexten så att handling och förändring över huvud taget uppstår. Omvänd medför då misstro stagnation och bristande sammanhang. Christiansen summerar att modernitetens kamp mellan tillit och risk är en grundidé som blir tillämplig på alla nivåer, på mikronivå som delar av den psykologiska forskningen och på makronivå som den enskildes handlingsmöjlighet som en del av sociala system.

Viklund (2003) undersöker i sin komparativa studie relationen mellan tillit och riskuppfattning inom och mellan fyra europeiska länder: Sverige, Spanien, Storbritannien och Frankrike. Undersökningen har genomförts inom ramen för ett EU-projekt, RISKPERCOM, som explicit fokuserar på riskfrågan. Det fanns stora skillnader från land till land: svenskar och briter upplevde risker i betydligt mindre utsträckning än personer i de övriga två länderna. Däremot liknade länderna varandra vad gäller kravet på riskminskning från myndighetssida. Resultaten visar att tillit är en signifikant indikator av upplevd risk inom länderna. Just i Sverige var sambanden dock enbart måttligt stora. Den så kallade allmänna tilliten förklarade också variationen av upplevd risk mellan länderna. Dessutom har det stor betydelse för riskuppfattningen vilken risktyp (där atomrisker är starkast) och vilken typ av tillit (allmän tillit förklarar mer än specifik tillit) det gäller.

Lolk och Horst (2001) tematiserar till exempel riskbegreppet och media vid tal om tillit. Deras grundtes är att massmediernas riskberättelser kan bidra till både tillit och misstro exempelvis från medborgarnas sida gentemot staten. En fråga jag ställer mig i detta sammanhang är också enskilda tidningars, kanalers eller journalisters trovärdighet. Vilken betydelse har det vem som står bakom informationen eller dess bearbetning?

Tillit till information, expertis och vetenskap

Tillit knuten till kunskap verkar ha en särskild betydelse just för nordisk forskning. Många gånger handlar diskussionen också om trovärdighet. En gemensam tanke är att tillit, speciellt i bemärkelsen tilltro, är nödvändigt för att leva, men kärnan ligger i att lita på expertis och kunskap (se text Wenneberg 2001b). Man skulle kanske kunna formulera det som att tillit i sin renaste form är den till kunskapen om ett fenomen. Bordum (2005) gör en intressant distinktion mellan tillit till ett fenomen och tillit till kunskapen om ett fenomen. Wenneberg (2001b) beskriver det som en paradox att just vetenskap som en i grunden mycket kritisk och till viss del även skeptisk institution är beroende av tillit som en nödvändig praktisk betingelse. I mina ögon har denna problematik flera bottenar: forskarna behöver tillit för att arbeta

effektivt och kunna bygga på sina föregångares kunskap. Samtidigt krävs medborgarnas tillit till forskningen rentav av legitimitetsskäl, vilket i sin tur borde vara utgångspunkten för finansiering, karriär, makt och så vidare. En inte obetydlig del av den tillitsforskning som fokuserar på akademien handlar i likhet med arbetslivsforskarnas intresse om relationerna mellan ledning och anställda, forskningsföreståndare och forskare.

Siggaard Jensen (2001) tar sin utgångspunkt i att tillit skapar och upprätthåller samhället. En brist på tillit leder således ofrånkomligen till ett normativt och kognitivt sammanbrott. När ett sådant sammanbrott ändå sker måste det finnas nya sätt att skapa tillit på. Det är då Siggaard Jensen menar att man kan tala om tillit till vetenskapen. Enligt Siggaard Jensen etableras det sociala kognitiva tillit i och med att vetenskapssamhället uppstår. Den som deltar i dessa vetenskapssammanhang äger alltså kunskap om sociala relationer och sammanhang och vet hur man förhåller sig till dem. Förutsättningen är att det finns ett samspel mellan kognitiv självtillit och det andra vill se eller tro. Med kognitiv självtillit avses i detta sammanhang ens egna insikter och förståelse av fenomenet.

Wenneberg (2001b) använder sig också av idén om komplexitetsreduktion, som vi sett tidigare, i bemärkelsen att en specialiserad fackman eller forskare genom ett tillitsfullt tänkande uppnår högre effektivitet i det hon gör. Tillit till andras expertis är inomakademiskt också en förutsättning för tvärvetenskaplighet och rent allmänt samarbete mellan forskare. Tilltron till expertis och kunskap kan sägas manifesteras sig inte minst i kontakter mellan akademi och arbetsliv. När olika discipliner sammanträffar, bland annat för att utgöra någon verklig faktor i samhället, gäller inte längre samma rationalitet på ett självklart sätt, vilket kan leda till att tillit själv blir till något tema. Tillit blir alltså till vetenskap. Wenneberg tillskriver vetenskapen också förtjänsten att kunna skapa termer och system, vilket i sig är tillitsgenererande. Wenneberg skriver att vetenskapens utveckling har bidragit till att man gått från blind tillit till mera motiverade former av tillit.

Trots att vi numera kan sägas leva i ett kunskapssamhälle och våra liv alltmera styrs av olika kontroll- eller övervakningsmekanismer (jfr t ex Apenes 2005) fråntar detta människan, enligt Johansson (under utgivning), inte nödvändigheten av grundläggande tillit, utan kanske till och med förstärker ett sådant behov. Så även om man kanske vaggas in i något slags trygghet, genom försiktighetsåtgärder som befinner sig utanför vår omedelbara räckvidd, föds inte automatiskt någon autentisk tillit.

Trovärdighet och tillit till kunskap

På ett helt annat fält rör sig Hansson som varnar för att skapa falsk eller skenbar tillit genom kvantifiering av data inom samhällsvetenskapen. Kanske vore placebotillit en passande benämning. Man kan då givetvis fråga sig om falsk tillit räknas som tillit och om det i så fall har något verkligt underlag eller om det snarare rör sig om en ersättningsterm för något man egentligen inte riktigt har grepp om.

Sjöberg (2001) påstår att tillit eller förtroende i dag egentligen inte längre spelar någon större roll. Anledningen är människor tror att det finns starka begränsningar i den kunskapen allmänheten, experter och politiker kan ha.

För att undersöka relationen mellan kunskapsnivåer, utbildningsnivå och graden av stöd för bioteknologiutvecklingen i medicin och lantbruk genomförde Priest och kolleger (2003) en komparativ studie där Eurobarometer och en telefonenkät i USA utgör det empiriska underlaget. Även här kan man tala om tillit till kunskap och forskning men med mindre betoning på trovärdighetsaspekten. Forskarna fann att opinionsbildningsklimatet är den mest avgörande faktorn om hur man tänker i frågor om bioteknologins framskridande. Skillnaderna mellan Europa och USA verkar kunna förklaras mest genom olika stark tillit respektive

brist på tillit. Tillitsobjekten är i detta fall aktörer (som personer) och institutioner. Skillnader i kunskap eller utbildningsnivå spelade en klart underordnad roll. Kolstøs undersökning, som redovisats under avsnittet om unga vuxna, liknar den föregående i en del avseenden. Även han ville se hur människor förhåller sig till kunskap som förmedlas på olika sätt och hur detta påverkar deras syn på olika vetenskapliga sakförhållanden. Skillnaden mellan studierna består i att Priest med fleras material bygger på variabler som tidigare knutits till individer, såsom existerande kunskapsnivå och utbildning, medan det i Kolstøs (2001) studie där fokus låg på ungdomar var viktigt att titta på informationstillskott som låg närmare i tiden.

Höglund med flera (2004) som undersöker tillit till hälsoinstitutioner hämtar sitt empiriska material från SOM-data över lång tid. Tillit till vård(systemet) operationaliseras som att ha tilltro att få adekvat behandling när man är i behov av vård. Tillitsfrågorna är av allmän natur och materialet kontrollerades för biblioteksanvändning och tillgång till Internet. Slutsatsen är att medborgarnas tillit till hälsoinstitutioner generellt är hög, men det finns inga nämnvärda relationer till de standardiserade demografiska variablerna och inte heller till de explicit testade informationsvariablerna.

Sjöbergs (2001) empiri kretsar kring hur olika grupper människor med olika tillgång till specifik kunskap uppfattar hanteringen av kärnavfall. Syftet med hans studie var att undersöka huruvida människor tror att det finns okända effekter av kärnteknologi och i vilken utsträckning sådana övertygelser har betydelse för riskuppfattning och inställning till olika beslut om handlingsinriktning. Resultatet visar att allmänheten och politiker tror att det finns många okända effekter, medan experter på området kärnavfall anser att det enbart finns väldigt få luckor i deras kunskap. Sjöbergs övergripande slutsats är att okända effekter, som en faktor, förklarar upplevda risker mycket bättre än tillit för grupperna allmänhet och politiker. En möjlig förklaring han erbjuder till varför tillit inte tillmäts större betydelse är att människor tror att teknologin har ännu okända effekter. Specifik tillit hade i alla fall större betydelse för riskuppfattning än allmän tillit och relaterade variabler. Förklaringsnivån av tillitsvariablerna var svag till måttlig och kunde inte enkelt kopplas till riskuppfattning.

EKONOMI

Tillit verkar ha blivit speciellt populär i den ekonomiska forskningen på senare år, vilket Wenneberg (2001a) ser två övergripande anledningar till: Den ena är ekonomins tilltagande komplexitet, vilket kräver tillit på ett helt annat sätt än i en mera förutsebar och lätthanterlig kontext. För det andra, menar han, möter det ekonomiska systemet ett krav att också orientera sig mot samhället i stort, vilket aktualiserar tillit. Särskilt ledningsfrågor väcker stort intresse. Gemensamt för den ekonomiska forskningen om tillit eller förtroende är studiet av styr- och kontrollmekanismer och tillgången till information (se t ex Carlman 1993). Min bedömning är att de ”tillitsforskare” som hör hemma i det ekonomiska fältet ofta behandlar tillit i första hand instrumentellt. Så även om detta kapitel inte tar särskilt mycket utrymme i anspråk, utan snarare avspeglar denna kunskapsöversikts prioriteringar, vill jag påminna läsaren om att antalet publikationer inom ekonomidisciplinen är enormt (se tidigare avsnitt om ämnesmässig tillhörighet).

Bordum har producerat förhållandevis många texter inom det ekonomiska fältet som på ett eller annat sätt avhandlar tillit. Ändå tycks mycket kunskap vara ganska allmängiltig. Han förstår sig på att allmänt tala om både tillitens konstruktion och dess fungerande. Forskaren utgår främst från sin egen ekonomiska empiri, men förmår också att omvänt applicera teorierna på praktiken igen. Bordum (2005) hävdar att det finns en skillnad mellan viljan att förstå tillit och viljan att skapa tillit som ett fenomen, det vill säga medvetet använda sig av de mekanismer som hittills visat sig framgångsrika för att människor ska känna sig tillitsfulla. Vidare menar han att tillit inte automatiskt manifesterar sig i en handling och att viljan att skapa tillit och viljan att förstå tillit inte alltid är direkt relaterade till varandra, men själva medvetenheten om tillitens existens eller frånvaro är ändå betydelsefull. Våra förväntningar är formade av en kunskap om det oföränderliga så att vi inte riskerar något när vi visar tillit i situationer där nödvändigheten kräver det även om misstro rent objektivt borde vara rimligare. Men vi behöver ha tillit om det finns flera olika valmöjligheter. Av denna anledning behöver det alltså inte vara motsägelsefullt att hävda att tillitsproblematiken är meningsfull både vid valfrihet och när vi är tvungna att ha förtroende för en viss sak. En intressant tanke är också att graden av flexibilitet i ens eget handlande påverkar tilliten.

Carlman (1993) sätter in förtroende i en organisationsteoretisk kontext med främst marknadsekonomiska mekanismer i fokus. Han har inget eget empiriskt material, utan analyserar konsulttjänster som ett exempel på institutionaliserat förtroende på ett teoretiskt plan. Med institutionaliserat förtroende avses förtroende till organisationen till skillnad från förtroende till individer. Konsulttjänstens två dimensioner, enligt Carlman, består av interaktion och information, vilket är två ytterst tillitsrelevanta aspekter. Han visar med utgångspunkt i Giddens forskning att abstrakta system – här: institutionaliserat förtroende – kan innehålla ett strukturellt förtroende.

Gustafssons (1996) text handlar om tillit i internationella affärsrelationer och bygger mest på tidigare resultat av andra forskare med särskilt fokus på kulturteorier. Rapporten

utgör en del i ett då pågående projekt om de idémässiga strukturerna inom den finska tunga industrin. I sina slutsatser pekar Gustafsson på att tillit är ett reellt empiriskt fenomen både i näringslivet och i det sociala livet och att den varierar mycket mellan olika kulturer.

Harisalo och Miettinen (1997) ponerar att så kallat tillitskapital som de beskriver som en "övertygelse" vid sidan av finansiellt och mänskligt kapital (m a o kunskap och kompetens) utgör en tredje kraft i företagandet. Båda dessa forskare är välförankrade inom akademien, samtidigt som deras bok även vänder sig till en bredare allmänhet, vilket verkar symptomatiskt för just tillit i ekonomisammanhang (jfr t ex Rossander 2004). Harisalo och Miettinen hävdar att tillitskapital hjälper människor att använda pengar och kunskap, så att brister vad gäller tillit per automatik leder till fundamentala problem i marknadsekonomin bland annat för att otroligt mycket resurser skulle gå åt för att kompensera för tillitens effekter som smidigt samarbete eller kontrollminskning. Förtroende anses vidare vara den centrala faktorn som bidrar till att samtliga processer i företagandet effektiviseras. Forskarna analyserar vidare tillitsrelationers betydelse i marknadssammanhang. I denna process behandlas tillit och närstående fenomen i huvudsak som primitiva begrepp, det vill säga Harisalo och Miettinen utgår ifrån att alla är överens om tillitens innebörd.

Några ytterligare studier vill jag bara nämna, utan att fördjupa mig i innehållet eftersom de mera bär karaktär av tillit som en något artificiell aspekt. Furusten och Werrs (2005) text tillhör dem som verkar betrakta tillit enbart som hjälpmedel i affärsrelationer, det vill säga begreppet spelar en underordnad roll och texten ger inte några explicita förklaringar om dess egentliga innebörd. Furusten och Werrs (2005) bidrag består möjligen i den spelteoretiska identifieringen av tre olika typer av roller som en köpare kan inta.

Bergqvist (2001) har skrivit ett kapitel om tillitens betydelse för småföretagare. Hon räknar upp i vilka olika avseenden tillit kan hindra arbetsgivare från att anställa personal, samtidigt som tillit också kan fungera som incitament för expansion. En företagares bristande tillit kan betraktas som hinder eftersom hon på så sätt kan ha så höga krav på lämpliga kandidater att nyanställa att en expansion aldrig blir aktuell. Vidare kan olika förståelser av tillit mellan arbetsgivare och anställd hämma utvecklingen. Dessutom kan tillit, som Bergqvist opererar med begreppet, motverka företagsutvecklingen genom att tillit återspeglar olika preferenser av samarbetspartner och även kunder, vilket frångår idealet om jämlikhet och rättvisa. Vidare kan tillit vara relevant på så sätt att man för över resultatet från enskilda händelser till mer allmänna förhållanden.

Spelteori

Den spelteoretiska traditionen har först och främst ekonomiska rötter, men har onekligen utnyttjats av forskare inom statsvetenskap, psykologi och sociologi. En del spelteoretiska resonemang, nämligen de där tillit har betydelse, bygger på olika typer av experiment där personer spelar om pengar och syftar till att kunna uttala sig om rationalitet, kommunikation, samarbete, reciprocitet, altruism/egoism samt inte minst det som man då menar är tillit. Den typen av studier har oftast kvantitativ inriktning där man med statistiska metoder försöker räkna fram sannolikheten för olika utfall av mellanmänskligt handlande.

Aningen ovanligt är studier som explicit problematiserar mätning av tillit som ett intressant tema i tillitsforskningen. Mahmud (2005) undersöker bland annat experiment- och enkätformen i en bangladeshisk kontext. Sammanläggningsavhandlingens första essä rör ett vanligt spelexperiment där benägenheten att skicka pengar avtog med ökad summa, men aldrig upphörde i detta lantliga sammanhang. Den andra essän bygger på experiment och enkäter som riktats till hinduer och muslimer på landsbygden i Bangladesh. Mahmud kunde inte mäta någon signifikant effekt av social distans mellan grupperna i experimentet. Däremot

var den signifikant i enkäterna; hinduerna, som utgör minoriteten, litar i mindre utsträckning på människor i allmänhet jämfört med muslimerna. En av Mahmuds huvudslutsatser är att pengar och spel lämpar sig dåligt som mått på tillit i just dessa kulturkretsar på grund av starka föreställningar om och oro för straff i detta eller kommande liv.

Arai och hans kollegers (2005) studie om japanska och svenska universitetsstudenters tillitsbeteende genomfördes visserligen i enkätform, men relaterar till sitt innehåll starkt till kända experimentella upplägg. En intressant uppgift är att tilliten inom den egna familjen inte tycks påverka andra former av tillit bland de undersökta. Överfört skulle detta enligt min tolkning betyda att människors förankring i bindande tillitsrelationer inte automatiskt behöver påverka deras förmåga till överbryggande tillit. Lite speciellt med Arai med fleras undersökning är att det rör sig om ekonomistuderanter som då i viss mån är förtrogna med spelteoretiska upplägg, vilket kan bidra till vissa systematiska fel såtillvida att de agerar ovanligt rationellt. En slutsats är att utbildning och kultur är mycket starka bestämningsfaktorer i tillit mätt på detta sätt. Vidare visar Arai med flera att personer som kräver starka tillits signaler i regel själva är mindre samarbetsvilliga och mindre trovärdiga. Trots att det verkar finnas betydelsefulla skillnader mellan Japan och Sverige tycks människor generellt ha större förtroende för institutioner med anknytning till offentlig sektor än för privata.

Ledarskap och management

Inom den ekonomiska tillitsforskningen är det inte ovanligt att man koncentrerar sig på just temana ledarskap och management. Jag har valt att inte fördjupa mig alltför mycket i detta område då det inte ligger speciellt nära forskningsprogrammets valda fokus. Wenneberg (2001a) är en av dem som redogör för tillit som ledarskapskoncept. Resonemanget anser jag liknar i stora delar det om komplexitetsreduktion à la Luhmann.

Wettergren (2001) riktar uttalad kritik mot talet om tillit i ledningssammanhang där tillit, menar hon, oftast behandlas som en relation fastän ursprunglig tillit egentligen borde betraktas som livsvärldsbegrepp (enligt Habermas terminologi). Tillitsrelationen är då präglad av maktförhållanden och risktaganden och passar bäst i en arbetsmässig kontext. Tillit betraktas i ledningssammanhang också främst som resurs och betecknar då snarare olika medarbetares engagemang (*commitment*).

Mønsted (2001) undersöker tillitsrelationer i små innovativa och högteknologiska företag. Trovärdiga personer bygger grunden för ett företag och ser till att de ingår i nätverk med andra verksamheter, vilket är del i en aktiv process för att företaget ska kunna fungera under osäkra omständigheter. Tillitens roll i sådana här nätverk skulle då bestå både av direkt tillit, utbyte samt samarbete och risktagande. Samarbete i nätverk bygger enligt Mønsted i grunden på två mekanismer: det krävs tillgång på personal och andra resurser, och social kontroll är nödvändig. Ledningens uppgift är framför allt att skapa legitimitet som trovärdig samarbetspartner och pålitlig leverantör. Med andra ord rör det sig om en kombination av seriositet och innovativt yttre. Mønsted använder sig av metaforen ”positiv spiral” för att beskriva uppbyggandet av tillit.

Berg (2005) undersöker hur tillit förhåller sig till managementreformer och managementinitiativ och vice versa. För att diskutera förklaringar för managementbeslut som rör utformningen av sådana beslut analyserade hon det tillitsperspektiv som affärsintressenter har. I sin genomgång tematiserar hon bland annat förskjutningen från att medborgarna har stort förtroende för den offentliga sektorn via en legitimitetskris (åtminstone i Norge) till organisatoriska förändringar som avreglering och decentralisering till förmån för starkare marknadskrafter och större pluralism. Berg använder sig av en relativ bred definition av affärsintressenter (*stakeholders*) och skiljer mellan externa och internorganisatoriska samt in-

terna och intraorganisatoriska relationer. Hon presenterar sedan olika former av reformer och initiativ som jag inte kan gå in på här i detalj. Dessa former handlar bland annat om ökad kontroll, långtgående utvärderingskrav och ett aktivt kvalitetsutvecklingsarbete. System som baserar sig på tillit eller förtroende behöver i regel enbart lite reglering och kontrollmekanismer och matchar väl med decentraliseringsambitioner. Relativt autonoma organisationer kan ofta betraktas som sådana förtroendebaserade system. Sammantaget, hävdar hon, rör sig managementreformer och kvalitetssystem mot interorganisatoriska behov och externa förtroenderelationer. Dessa förändringar leder med andra ord till ökat förtroende externt eller riktar sig mot deltagare uppåt, men de interna konsekvenserna behöver inte nödvändigtvis följa samma utveckling. Berg menar att det framstår som motsägelsefullt att utvecklingen i systemutformning verkar gå mot sådana aktiviteter som bevisligen inte ökar förtroendet, illustrerat med att säkerhetssystem av olika slag ska ersätta eventuella brister i förtroende och tillit. Hennes slutsats är att den typen av organisering möjligen ökar externa affärsintressenters tillit, samtidigt som det interna förtroendet, det vill säga det som brukarna har, även äventyrar verksamhetsmålen. Å andra sidan, om affärsintressenterna redan är förhållandevis nöjda och det finns ett tydligt samband mellan ett visst utförande och generellt förtroende är det tveksamt varför man skulle satsa så mycket på att göra tjänsterna kvalitetsmässigt bättre eller mera effektiva.

Arbetsliv

Forskning om tillit i arbetslivet ligger nära den ekonomiska forskningen med sin alldeles egen logik. Ofta hämtar den inspiration från en mängd ekonomiska teorier. Många gånger kopplas tillit i detta sammanhang samman med olika slags kontrollmekanismer.

Huemer (2001) delar in teoribildningen runt tillit generellt i en rationell skola och ett mera socialt perspektiv där även moraliska ställningstaganden inkluderas, samtidigt som han medger att verkliga situationer givetvis sällan kan tillskrivas det ena eller andra synsättet. Huemer menar att ledarskapet i dag har förändrats så att det i första hand inte längre enbart bygger på maktstrukturer och att det dessutom numera förekommer komplicerade nätverk i långt större utsträckning än någonsin förut. Med dessa fler kontakter avser Huemer främst sådana som utspelar sig mellan kunder och leverantörer och det är här tillit eller förtroende behövs. Han ser sig kunna iaktta en förskjutning från det att relationer betraktas som något (bland annat riskfyllt) som bör undvikas mot att aktuella aktörer också ser positiva aspekter i det bortom de teorier som tidigare haft ett något mera statiskt innehåll. Vad gäller teorier som rör förtroende i affärssammanhang så kan man möjligen lyfta fram de teorier som på ett eller annat sätt uttalar sig om kontrollmekanismer. I Huemers analys betonas å ena sidan agentteorin som förordar olika kontrollsystem när man ingår relationer. Kritiken mot denna teori består främst i att det finns en avsevärd risk att de konstruktiva inslagen i relationer försvinner. Å andra sidan kan transaktions- och agentteorierna vara intressanta på så sätt att de hävdar att förtroende är ett substitut för andra former av kontroll.

Isakssons (2001) forskning kan sägas behandla tillit i bemärkelsen trygghet. Isaksson koncentrerar sig explicit på arbetslivet i sin forskning, närmare bestämt på så kallade psykologiska kontrakt och olika typer av anställningstrygghet. Med psykologiska kontrakt menas olika typer av mer eller mindre explicita avtal som syftar till att minska osäkerheten och öka förutsägbarheten. En intressant kärnpunkt i hennes kapitel består i att det inte är någon motsägelse att samtidigt ha grundläggande tillit (oberoende objekt) och begränsad tillit till motparten i en anställningssituation. Det som utmärker dagens arbetsmässiga relationer och tillitsförbindelser till skillnad från förr är att det i dag inte finns någon självklarhet längre att arbetstagaren uppbär lön och lever i anställningstrygghet mot att utföra hårt arbete och visa

lojalitet. I stället handlar det om individuella avtal och förhandlingsbarhet. Man kan betrakta tillit eller bristen på tillit som en förutsättning för det psykologiska kontraktet. Vidare krävs det en ständig anpassning av tilliten genom erfarenheter. Ett grepp Isaksson använder är att beskriva psykologiska kontrakt utifrån ett processperspektiv där tillit spelar roll i hur negativt något brott av explicita eller implicita överenskommelser upplevs.

Wettergrens (2001) utgångspunkt ligger i Habermas begreppsapparat om systemvärld och livsvärld där tillit hör hemma i livsvärlden. Hon poängterar att tillit som livsvärldsbe- grepp skiljer sig från tillit som en relation. Mot denna bakgrund riktar hon kritik mot att man i talet om tillit i ledningssammanhang, där man fokuserar på den som en resurs, förväxlar just tillitens betydelse som livsvärldsbe- grepp och som relation. Wettergren skriver att tillit som styrmekanism delvis handlar om övervakningstekniker och att tillitsproblemet därmed förflyttas från ledningen till den anställde. Hon menar vidare att det finns en grundläggande paradox mellan den rationella/instrumentella kontexten och den emotionella kontexten som tillit existerar i. Med det menas att man både efterfrågar en emotionell tillitsrelation och vill hålla möjligheten öppen att handla instrumentellt. En av flera möjliga lösningar är då att förskjuta paradoxen till den anställde så att problemet består i den anställdes tvivel på arbets- givarens avsikter. Genom att marknaden ses som opersonligt system blir det irrelevant att reagera mänskligt.

PSYKOLOGI

Trots att man kanske lätt utgår ifrån att tillit hör ihop med psykologi är det förvånansvärt få psykologer generellt, men även i Norden, som verkar ägna tilliten någon större uppmärksamhet. En anledning till detta kan tänkas vara att tillit ingår som en bland andra beståndsdelar i psykologiska begreppsapparater.

Utvecklingspsykologi

Vad gäller grundläggande tillit, ett begrepp som visserligen dyker upp då och då i akademiska texter om tillit från olika vetenskapsdiscipliner, förvånar det att barnets tillit till de närmaste vuxna enbart behandlas undantagsvis. Lund (2001) är en av dem som ändå närmat sig problemet med en utvecklingspsykologisk ansats. Hon för termen grundläggande tillit hos barnet tillbaka till Erik Homburger Eriksson. Lund ger i sitt kapitel i tillitsantologin en översikt över basala utvecklingspsykologiska strukturer i förbindelse med tillit. Förmågan att kunna skilja mellan individ, i barnets fall sig självt, och omvärld är en viktig förutsättning för uppkomsten av tillit och även självtillit. Tillit är vidare alltid kopplad till något objekt, som kan utgöras av en person, eller något annat som kan vara avgränsat till olika grader (just för detta se även Gustafsson 1996). Lund (2001) gör en genomgång att människors personlighets- och identitetsutveckling: Hon börjar med att beskriva den så kallade nomadiska strukturen. Där bidrar frånvaron av dåliga erfarenheter till en senare utveckling av tillit. På så sätt krävs det senare inte någon ständig upprepning av goda erfarenheter, utan det råder något slags kontinuum. Störningar i detta tillitsmönster kan dock förutom eventuella avvikelser i den första utvecklingen även uppstå senare genom sjukdomar som schizofreni. Vid utvecklingen av den dyadiska strukturen är det väsentligt att en viss skillnad mellan barnet självt och den andra personen upprepas och mindre om erfarenheterna är goda eller onda. Detta bidrar till förutsebarhet och trygghet. Trots att den dyadiska strukturen enbart är en del i utvecklingen så stannar somliga människor i den och kan lätt bära personlighetsdrag som lättstyrdhet och svartvitt tänkande. I extrema fall kan avsaknaden av detta utvecklingssteg innebära borderline-symtom. Den sista delen av identitets- och tillitsutvecklingen består av framväxten av den triadiska strukturen som innebär en insikt om att det finns något utanför en själv och den andre. Den möjliggör reflektion över en själv och att kunna känna skuld och ansvar. I förlängningen innebär det också att tilliten blir mera nyanserad och inte längre enbart vilar på erfarenheter och känslor. Dessa premisser leder Lund till slutsatsen att man kan utgå ifrån att likartade företeelser inte är tillitsskapande för alla människor oavsett personlighetsstruktur. Inte heller finns det någon anledning att räkna med att uttrycken för tillit skulle vara lika. Lund avslutar sitt kapitel med en ganska djärv utblick om att dagens samhälle förefaller efterfråga snarare dyadiska människor än mogna triadiska. Personer som nästan är självutplånande, som har svaga gränser och som låter sig serveras enkla sanningar. Lunds forskning bekräftar alltså på sätt och vis tillitens stora betydelse för individers utveckling. Här åsyftas

utveckling i bemärkelse människoblivande, men vi har också sett att tillit beskrivs som en nödvändig förutsättning för utveckling i mera allmän bemärkelse.

Christiansens (2001) analys av texter från både sociologer och utvecklingspsykologer erbjuder en rad intressanta uppslag. Tillit placeras exempelvis som första psykologiska kategori av forskare som Maslow. Bowlby opererar med termen självtillit, vilken antagligen skulle leda till att den hamnar i nedersta delen av den välkända behovspyramiden. Med utgångspunkt i Erikssons utvecklingsteorier skapar tillit sammanhang i en komplex värld och hjälper till att etablera meningsfullhet. Här kan man förstås dra naturliga paralleller till Luhmanns komplexitetsreduktionsresonemang, vilket Christiansen också gör samtidigt som hon understryker att tillit hos Luhmann först och främst avser personligt tillit. Eriksson och Luhmann möts också i sin ansats om att tillit kan betraktas som en kompetens. Beck förenar breda aspekter av tillit när han anser att det krävs både tillit till ens egen personlighet och de sociala och abstrakta kontexterna individer kommer i beröring med. Christiansen talar om den emancipatoriska människan som psykologisk kategori, vilket innebär att människan har tilltro till sina egna handlingsmöjligheter och kunskap om hur omvärlden fungerar. När Eriksson fokuserar på kvaliteten i moder–barn-interaktionen så betraktar han tillit som en delmängd i och av personligheten som ger förmåga att handla i sociala kontexter.

Självtillit i sin moderna form, menar Johansson (under utgivning), innebär ett slags oberoende från omgivningen, vilket skiljer den starkt från grundläggande tillit i en mera relationsbetonad bemärkelse. Även det faktum att självtillit kan fungera som synonym till självförtroende och i viss mån kan associeras med självsäkerhet försätter den i en tolkning utanför det som Johansson annars avser med den grundläggande tilliten. Däremot ligger det nära till hands att betrakta självtillit i sin traditionella bemärkelse som en följd av den tidigt förankrade grundläggande tilliten.

Människan i familj och samhälle

Dufwenberg (1997) kallar äktenskapet i sin teoretiska analys av den heterosexuella parrelationen för psykologiskt spel. Han målar upp olika psykologiska och beteendemässiga alternativ för tre givna situationer: det ingås ett äktenskap, äktenskapet blir aldrig av och äktenskapet slutar i skilsmässa. Den avgörande faktorn utgörs av i vilken utsträckning hustrun stöttar sin man under dennes utbildning. Dufwenberg gör denna analys dels utifrån materiella avseenden med närmast spelteoretiska inslag, dels utifrån emotionella avseenden där tillit kommer in i bilden. Han räknar fram sannolikheten för olika utfall, men en sammanfattning kan lyda så här: I och med att tillit är kopplad till skuld kan man säga att ju starkare en partner signalerar tillit till den andre respektive relationen desto mindre emotionellt attraktivt framstår en separation för den andre.

Jerkeby (2001) rör sig i sin forskning mestadels inom det socialpsykologiska fältet och skiljer mellan tre olika typer av tillit som dock är sammanvävda: självtillit, tillit till andra och tillit till system. Han beskriver utförligt tillitens motsägelsefulla uttryck. Det första kallar han för potentiering som innebär strävan efter intensiva upplevelser och är självtillitens område. Nästa är subjektivering som är koncentrationen på vissa personer, mellanmänniska relationer, och omfattar då tillitens område. Det tredje uttrycket är ontologisering som är sökandet efter fasta värdegrunder, med andra ord systemtillit. Jerkeby menar att bristen på ett av dessa tre områden inte nödvändigtvis behöver medföra någon brist på tillit på något annat område. Vi har tidigare sett ett exempel (Arai m fl 2005) där den ena formen av tillit inte i någon nämnvärd utsträckning påverkar andra. Generellt är ett sådant påstående dock relativt ovanligt. De flesta forskare hävdar att det finns en ofrånkomlig sammanvävning av de olika tillitstyperna om man nu väljer att använda någon typologisering.

Låt oss nu rikta blicken på mera jordnära exempel. Bordum och Aagaard Uldal (2001) analyserar tillit som begrepp och fenomen i mötet mellan läkare och patient, för övrigt ett ganska vanligt förekommande tema bland en rad vårdvetenskapliga examensarbeten på grundutbildningsnivå som av naturliga skäl inte redovisas här. Bordum och Aagaard Uldal betraktar tillit som regulator för sociala interaktioner, då främst avseende individer. Men de tillstår att även organisationer kan skapa tillitsöverförande mekanismer och tvärtom. I detta teoretiska kapitel utgår författarna från antagandet att normer stabiliserar handlingar och skapar tillit. Man kan säga att tillit ofta återfinns i roller och attribut som intyg eller titlar, det vill säga tilliten behöver inte alltid byggas upp gång på gång, vilket är ett resonemang i enlighet med Luhmanns komplexitetsreduktionsidé. Den emotionella strategin är då förankrad i interaktion, den rationella tillitsstrategin i kommunikation. I normer, kan man säga, att dessa två ansatser, individuella och kollektiva, smälter samman.

Wendt med fleras (2004) studie utspelar sig också i vårdmiljö. Forskargruppen har genomfört en kvalitativ studie som syftar till att beskriva kvinnors erfarenheter av personalens bemötande vid gynekologiska undersökningar. Även om inte tillit i sig utgjorde själva upphovet till undersökningen så utkristalliserades två huvudområden i intervjumaterialet: tillit och bekräftelse. Tillit möjliggjordes från personalens sida genom delaktiggörandet av patienterna, främst genom information, genom att skapa tilltro och genom att ge stöd. Omvänt saknade kvinnorna tillit när personalen uppträdde på ett respektlöst sätt eller visade brist på engagemang i den känsliga situationen.

af Poufelt (2001) närmar sig tillitstemat utifrån konsultations- och rådgivningsteorier med ett psykologiskt perspektiv. Detta innebär mer konkret bland annat att man kan se tillit som en förutsättning för samarbetsrelationer som kan vara utformade linjärt alternativt cirkulärt. Omvänt påverkar således en negativ tillitsupplevelse situationen också på flera olika plan. Ett urval av hans slutsatser är att tillit i rådgivningssammanhang konstitueras via fackkunskap i förhållande till uppgiften, en rådgivningsprofil och professionalitet, förmåga att skapa relation och dialog och via resultatet i förhållande till kundens problemkomplex.

Förhållande mellan forskningsledare och anställd

Flera forskare ägnar sig specifikt åt arbetsplatser, särskilt miljön forskningsinstitut och därmed tillit i relationen mellan forskare och deras ledare. Ofta sätts tillit lika med gott ledarskap (se t ex Knudsen m fl 2001, Wenneberg 2001b). Wenneberg menar att tillit kan åstadkommas genom en ansvarsfull forskningsledning som bland annat ger utrymme för utåtriktade aktiviteter å ena sidan och grundforskning å andra sidan. Tillit kan dock ha olika innebörder för forskningsledaren och forskaren (Knudsen m fl 2001). Ledaren förstår tillit exempelvis snarast som ideal, något underförstått och en stämning, medan tillit för den anställda forskaren är något explicit och läggs till exempel i att finna bevis eller empiriskt stöd för en hypotes. Ledarens tillit skulle då med andras terminologi kunna beskrivas som tyst tillit, medan det snarare bär kännetecknen av det som kallats trovärdighet hos andra forskare.

Husted (2001) argumenterar för att ledarskap i forskningen bör finnas på flera nivåer. Det börjar med den enskilda forskarens ledarskap för sig själv och slutar med forskningsledningens hantering av de enskildas forskningsprocesser, vilket främst baseras på en ömsesidig tillitsrelation. Eftersom denna tillit är så avgörande krävs det att den byggs systematiskt, och en väsentlig förutsättning är då att beslutsprocesser upplevs som rättvisa. Ett sätt att uppnå denna rättvisa är enkelt nog att inkludera alla involverade. Ledningens tillit består till en del av den enskilda forskarens kompetens, men den manifesterar sig också i tillit till de eventuella vinningarna i långvariga satsningar.

Utbildning och unga vuxna

När man mera specifikt koncentrerar sig på unga vuxna har jag kunnat identifiera en del psykologisk forskning. Jerkeby (2001) fokuserar exempelvis på den gruppen när han skriver om tillit. Under tonåren kan man ofta skönja en del beteendetendenser som i mångt och mycket liknar de första utvecklingspsykologiska stegen i en människas liv där Jerkeby väljer Freudianska tankemodeller. Jerkebys utgångspunkt är att både socialisationsprocesser som sådana och villkoren för dessa relaterar till tillitsproblematiken. Olika kombinationer av de producerar tre olika sammanvävda tillitstyper (själv tillit, tillit till andra och tillit till system).

Jerkeby beskriver själv tillit och självförverkligande som riskprojekt vilka i högsta grad är tillämpliga på ungdomar eller unga vuxna. Dessa riskabla företeelser kan vara oklara förväntningar eller idealjagsföreställningar med element som skuld och skam. Just för den gruppen människor kan det också vara så att interaktion i sig innebär något slags riskprojekt där tillit och ett aktivt agerande vad gäller tillit är oundvikligt. Mera konkret kan det röra sig om social osäkerhet och därmed förknippade risker för störningar i samspelet. Själva byggandet av tillit genererar då lätt nya risker. Dessutom kan själv tilliten äventyras i social interaktion men kan exempelvis motverkas genom att det skapas rutiner för en relativ omedvetenhet som gör att eventuella felsteg inte blir kränkande för individens självuppfattning.

Hyggen (2006) menar att man som ung vuxen rimligen har fler källor till socialt kapital (som jag här tolkar som näraliggande tillit) än barn eller ungdomar. Anledningen är att man som ung vuxen ofta lever med en partner som kan reducera finansiella risker och att relationen också innebär ökad tillgång till socialt kapital.

Christiansson med kolleger (2003) har i en liten intervjustudie undersökt ungdomars och unga vuxnas syn på sexuellt risktagande utifrån grundad teori-metoden. Urvalet bestod av respondenter som visat sig vara infekterade med en sexuellt överförbar sjukdom. Även om inte tillit stod i fokus från början framträdde den som ett mycket centralt tema. Forskarna kunde för det första se markanta könsskillnader när det gäller tillfälliga sexuella kontakter. Trots att lust och tillit var något som båda könen uppehöll sig vid har sex för killarna snarare innebörden att markera sin manlighet, medan hänglandet för tjejerna har mycket större betydelse. För killar betyder sex i första hand att ha kul, att slappna av och njuta, medan det för tjejer i större utsträckning är förknippad med kärlek, hängivenhet och känslor. Åsikten att man inte är ute efter ett seriöst förhållande när man ligger med varandra vid första dejten dominerar bland båda grupperna. Genom att söka konsensus vad gäller åsikter letar de unga efter tecken på om man kan lita på den andre. Artikeln behandlar många teman runt ansvar och skuld vad gäller skydd mot könssjukdomar, och inte oväntat så går dessa ungdomar runt med en känsla av odödlighet som leder till omogna riskkalkyler mest baserade på intuition och känslor, vilket bland annat leder till att frågan om ens partners tidigare sexualitet uppfattas som ett destruktivt moment för tilliten.

Även Kolstøs (2001) studie är empiriskt baserad om än med ett helt annat tema. Det rör sig om en kvalitativ studie av norska elevers uppfattningar av ett socialvetenskapligt ämne såsom det förmedlas genom olika (kunskaps)kanaler. Han fokuserar på ungdomarnas bedömning av tillförlitligheten/trovärdigheten hos kunskapspåståenden, argument och åsikter. Genom induktiv analys identifierar Kolstø fyra huvudsakliga lösningsstrategier: acceptans av kunskapspåståenden, värdering av påståenden genom att leta efter tillförlighetsindikatorer på egen hand, acceptans av forskare eller andra informationskällor som står för auktoritet och slutligen värdering av informationskällor utifrån intressen, neutralitet och kompetens. En del studenter väljer samtliga strategier, medan andra tillämpar enbart en eller två.

Jag fann knappt några studier som explicit diskuterar tillit i utbildningssammanhang. Socialt kapital och därmed också tillit borde dock rimligen ha stor relevans för unga vuxnas

inträde i och etablering på arbetsmarknaden, vilket till exempel Jokisaari och Nurmi (2003) visar på. Betydelsen blir för det första synlig genom att sociala nätverk utgör grunden för att man ska uppnå sina karriärmål. En första roll spelar de i form av att kunna bidra till att ett visst jobb överhuvudtaget förmedlas. Sociala nätverks andra betydelse består i att de ofta skapar trivsel i övergången från skola till arbete. Jokisaari och Nurmi visar dessutom att nätverksbaserade resurser och själva nätverksstrukturen bidrar till framgång i fråga om anställning. Resultaten kan tyckas triviala i en tid där det till och med erbjuds kurser i hur man bygger upp de "rätta" relationerna i professionella sammanhang såväl vad gäller att få den önskade arbetspositionen som att etablera sig på och göra karriär på arbetsmarknaden.

KORT DISKUSSION

Efter att ha genomfört denna kartläggning tors jag tala om ett starkt förnyat intresse för tilliten i början av 2000-talet, samtidigt som det getts ut ett flertal skrifter av signifikant betydelse i början av 1990-talet. Anledningen till detta sakförhållande går enbart att spekulera i. En tanke kan vara att det vuxit fram en tydligare förståelse om tilltagande risker, vilket skulle öka behovet av kunskap om tillit som ett närliggande område. Man kan också tänka sig att det i det senmoderna samhället faktiskt finns ökade krav på trygghet genom en överskattning av livets risker och faror. Ytterligare en möjlig anledning till denna utveckling är att samhällets intresse för teknisk progression, där precision och kompensering för mänsklig felbarhet står i fokus, förskjuts till det mänskliga eller till ”mjuka” värden. Det är helt enkelt mera klädsamt att tala om abstrakta positivt laddade fenomen än om standardiserade mekanismer för att hantera människan i samhället. Kan detta förnyade intresse möjligen ha att göra med mer eller mindre explicit uttryckta insikter om förändrade villkor i de nordiska välfärdsstaterna?

Så vitt jag kan överblicka läget är det svårt att urskilja några regelrätta forskningsfronter vad gäller kunskapsutvecklingen om tillit. Vilka influenser kommer då möjligen att ha betydelse för en eventuell tydligare struktur av forskningsfältet kring tillit? Det man möjligen redan nu kan säga är att tillit oftast behandlas i relation till något annat; studier av den ensartade tilliten utgör undantag.

Även om jag inte behandlat annat än nordisk litteratur kan det vara intressant att reflektera över hur den nordiska tillitsforskningen förhåller sig till den icke-nordiska. Vilka är de utmärkande dragen? En markant aspekt jag vill ta fasta på är intresset för tillit och kanske framför allt trovärdighet i samband med vetande. Man kan verkligen fråga sig varför just tillit till kunskap eller vetenskap tar så mycket utrymme i den nordiska forskningen. Är det ett tecken på att just Norden har kommit längst i utvecklingen från industrisamhälle till kunskapssamhälle? Beror det på nordbornas självförståelse av att leva i moderna, kunskapsorienterade informationssamhällen? En del tyder på det med tanke på de senaste årens tilltagande betoning av utvärdering, evidensbaserat arbete och kompetensutveckling inom snart sagt samtliga ämnesområden och samhällssektorer. En annan tänkbar tolkning är att det här speciella slaget av intresse kan ha med ett försök till abstraktion att göra. Och innebär det att tillit till abstrakta ting innebär minskad uppmärksamhet på mellanmänskliga tillitssituationer? Denna idé skulle rimma väl med nordbornas starka betoning på individualism och oberoende.

Den nordiska tillitsforskningen verkar ändå problematisera de tankar som artikulerats internationellt, och man är ytterst medveten om den internationella kontext man rör sig i. Detta syns inte minst i att majoriteten publikationer skrivs på engelska. Mot denna bakgrund framstår det som anmärkningsvärt att man i det nordiska vetenskapssamhället inte i någon större utsträckning eller snarare knappast bygger på eller relaterar till andra nordiska forskningsresultat.

Det kan finnas skäl att även uppmärksamma det man inte kunnat se i kartläggningen, men som i denna egenskap blir en problematik i sig, som att olika forskare som ägnar sig åt tillit i sina studier inte på något självklart sätt samverkar kring temat. Möjligen kan detta hänga samman med att tillit sällan uppfattas som ett självständigt tema som kräver enskild behandling och diskurs. Tillit är liksom en samhällelig aspekt vid sidan av andra och kanske till och med som ett annex till andra. Samtidigt är det motsägelsefullt med tanke på själva antalet nyare publikationer som tar upp ämnet. Har vi med en osäkerhet att göra hur tillit bör placeras?

Genusfrågor verkar spela en mycket underordnad roll inom tillitsforskningen. En anledning må vara att man anser att man inte trängt in i ämnet tillräckligt djupt för att kunna ägna sig åt denna typ av aspekter. En andra kan också vara att den internationella forskningen i liten utsträckning uppmärksammat frågan, varför nordiska forskare kanske inte ser någon anledning till att fördjupa sig i just detta område. De få forskare som tematiserar köns- och genuskillnader i tillitsfrågan visar att kvinnor generellt har starkare tillit än män.

Sammanfattningsvis skulle man kunna beskriva den nordiska tillitsforskningen som varierat i flera avseenden: mångfalden av discipliner, djup och bredd, teoretiska/begreppsliga och empiriska ansatser med mera. Samtidigt har den i sin helhet en särskild profil, den lämnar nämligen ett särskilt utrymme för frågor som rör tillit och kunskap det vill säga ett rätt abstrakt fenomen. Kanske är det ett uttryck för att de nordiska länderna inte sällan uppfattas som ett modernt samhälle, ett kunskaps- och informationshälle.

REFERENSER

- Apenes, Georg (2005). *Fra tillit til kontroll*. Oslo. Pax
- Arai, Kazuhiro; Oskarsson, Sven; Yamauchi, Isamu; Öberg, PerOla; Svensson, Torsten & Hirano, Shigemi (2005). The Structure and Determinants of Trust: The Cases of Japan and Sweden *Hitotsubashi journal of economics*. 46, Part 2 (2005): 183–204
- Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). (2001). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Aronsson & Karlsson (2001). ”Tillit och tillitsproblem” i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Berg, Anne Marie (2005). Creating trust? A critical perspective on trust-enhancing efforts in public services. *Public Performance & Management Review* 28(4): 465–486
- Berg, Lisbet; Kjaernes; Unni; Ganskau, Elena; Minina, Vera; Voltchkova, Ludmila; Halkier, Bente & Holm, Lotte (2005). Trust in Food Safety in Russia, Denmark and Norway. *European Societies*, 7 (1): 103–129
- Bergqvist, Tuula (2001). ”Tillit – ett hinder för expansion i små företag? i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Bjørnskov, Christian (2005). *The Determinants of Trust*. Ratio Working Papers. Stockholm: Scandinavian Working Papers in Economics
- Blomqvist, Kirsimarja (1997). The many faces of trust. *Scandinavian Journal of Management*. 13 (3): 271–286
- Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). (2001). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Bordum, Anders (2001) ”Tillid er godt! Om tillidsbegrebets værdiladning” i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Bordum, Anders & Aagaard Uldal (2001). ”Tilliden til Den Hvide Kittel” i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Bordum, Anders (2005). *Trust and Leadership. On The Value Laden Concept of Trust*. Working Paper. Center of Market Economics Copenhagen Business School
- Born, Asmund & Thygesen, Niels Thyge (2001) ”Og hvad kan vi så bruge tillid til ...? – Hvordan et tillidsbegreb kan få øje på ledelse! i Bordum, Anders & Barlebo Wenneberg, Søren (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Borre, Ole (2005). Social tillid i Danmark. *Politica*. 37 (2): 133–149
- Bourdieu, Pierre (1986). ”The Forms of Capital”, i Richardson, John G (red). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport: Greenwood Press
- Brännström, Lars (2006). *Phantom of the Neighbourhood: Longitudinal Studies on Area-based Conditions and Individual Outcomes*. Diss. Stockholms universitet
- Brøgger, Benedicte. (1999). Ranges of Trust, Ranges of Power. *Arena report Oslo*, 3: 289–301
- Carlman, Lars (1993). *Organiserat förtroende – om förtroende som strukturbegrepp*. Working Paper Series 1993/13, Lunds universitet
- Christiansen, René B (2001). Overlevelsens hylster – forholdet mellem tillid og risiko i moderniteten. *Psykologisk Pædagogisk Raadgivning*, 38(4), 285–299
- Christensen, Tom & Læg Reid, Per (2005). Trust in government: The relative importance of service satisfaction, political factors, and demography. *Public Performance & Management Review* 28(4): 487–511

- Christianson, Monica; Johansson, Eva; Emmelin, Maria & Westman, Göran (2003). "One-night stands" – risky trips between lust and trust: qualitative interviews with Chlamydia trachomatis infected youth in north Sweden. *Scandinavian Journal of Public Health* 31 (1): 44–50
- Coleman, James S (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95-S120
- Cohen, Jean (1999). "Trust, Voluntary Association and Workable Democracy" i Warren, Mark (red): *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press
- Denk, Thomas (2001) "Tillit och politisk ordning" i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Denters, Bas. (2003). Size and political trust: evidence from Denmark, the Netherlands, Norway, and the United Kingdom. *Sage Public Administration Abstracts* 30 (1): 5–154
- Dufwenberg, Martin (1997). Time Consistent Matrimony with Endogenous Trust. Ekonomiska Institutionen, Uppsala universitet
- Eberhard, David (2006). *I trygghetsmarkomannernas land: om Sverige och det nationella paniksyndromet*. Stockholm: Prisma
- Edlund, Jonas (1999). Trust in government and welfare regimes: Attitudes to redistribution and financial cheating in the USA and Norway. *European Journal of Political Research* 35 (3): 341–370
- Edlund, Jonas (2006). Trust in the Capability of the Welfare State and General Welfare State Support: Sweden 1997–2002 *Acta Sociologica* 49 (4): 395–417
- Fukuyama, Francis (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press
- Furusten, Staffan & Werr, Andreas (red). (2005). *Dealing with Confidence. The Construction of Need and Trust in Management Advisory Services*. Køge: Copenhagen Business School Press
- Gambetta, Diego (1988). *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. NY: Blackwell
- Granovetter, Mark S (1973). The Strength of Weak Ties, *Amer. Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–80
- Gulbrandsen, Trygve (2000). Om tillit. *Sosiologi i dag* 30: 67–95
- Gustafsson, Magnus (1996). *The Power of Trust*. Preliminära forskningsrapporter nr 185. Företagsekonomiska institutionen. Åbo Akademi
- Gustavsson, Magnus & Jordahl, Henrik (2006). *Inequality and Trust in Sweden: Some Inequalities are More Harmful than Others*. Working Paper 673. Stockholm: Institutet för Näringslivsforskning.
- Halvorsen, Lars J, (2003) *Fenomenet og begrepet tillit: tilnærming og forståelse innen to teoretiske perspektiver*, artikkel i Notat /Høgskulen i Volda [og] Møreforskning Volda 19
- Hanifi, Riitta (2006) "Social, cultural and political participation and trust" i Iisakka, Laura (red). *Social Capital in Finland – Statistical Review*, Helsinki: Statistics Finland
- Hansson, Finn (2001) "Tillid til samfundsforskningen – om att skabe tillid gennem kvantificering" i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Hardin, Russel (2002): *Trust and Trustworthiness*. New York: Russel Sage Foundation
- Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (1997). *Trust Capital. The Third Force of Entrepreneurship*. University of Tampere
- Hedquist, Rolf (2002). *Troværdighet – en forudsætning for førtroende*. Rapport 182. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar
- Hermerén, Göran (1978). *Troværdighetsbrister. Några begrepps- och klassifikationsproblemer inom troværdighetsforskningen*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar
- Holmberg, Sören (1996). "Medborgerligt tillit i det civila samhället" i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). *Mitt i nittitalet*. Göteborg: SOM-institutet
- Hyggen, Christer (2006). Risks and Resources: Social Capital among Social Assistance Recipients in Norway. *Social Policy & Administration*, 40 (5): 493–508
- Huemer, Lars (2001). "Om förtroende och affärsrelationer" i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Höglund, Lars; Macevičiūtė & Wilson, TD (2004). Trust in Healthcare: An Information Perspective. *Health Informatics Journal* 10 (1): 37–48

- Husted, Kenneth (2001). "Tillid og forskningsledelse" i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Iisakka, Laura (2006). "Social capital and trust" i Iisakka, Laura (red). (2006). *Social Capital in Finland – Statistical Review*, Helsinki: Statistics Finland
- Iisakka, Laura (red). (2006). *Social Capital in Finland – Statistical Review*, Helsinki: Statistics Finland
- Isaksson, Kerstin (2001). "Tillit och psykologiska kontrakt i arbetslivet" i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Jalava, Janne (2003). From Norms to Trust: The Luhmannian Connections between Trust and System. *European Journal of Social Theory*, 6 (2): 173–190
- Jalava, Janne (2006). *Trust as a Decision. The problems and Functions of Trust in Luhmannian Systems Theory*. University of Helsinki, Department of Social Policy
- Jeppsson Grassman, Eva & Svedberg, Lars (1999). "Medborgskapets gestaltningar" i *SOU 1999:84. Civilsamballet Amnå*, Erik (red). Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Jerkeby, Stefan (2001) "Det motsägelsefulla tillitssammanhanget" i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Johansson, Göran (under utgivning). *Måste finnas. Anteckningar om grundläggande tillit*. (arbetstitel, opublicerat manus).
- Jokisaari, Markku & Nurmi, Jari-Erik (2003). The transition to work life: The role of young adults' work goals and related social capital. *People and Work Research Reports 1237–6183*: 82–85
- Kirkeby, Ole Fogh (2001). "Aspekter af tillidens fænomenologi" i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Knudsen, Alf Morten (2001). "Krop og suverænitet – om to måder at skabe tillid på" i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Knudsen, Line Gry; Fast Mariegaard, Nicolai & Schnack, Adam (2001). "Om tillid på et forskningsinstitut" i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Kolstø, Stein Dankert (2001). "To trust or not to trust,...'-pupils' ways of judging information encountered in a socio-scientific issue. *International Journal of Science Education*, 23(9): 877–901
- Kumlin, Staffan (2002). *Institutions-Experiences-Preferences: How Welfare State Design Affects Political Trust and Ideology*. Konferenspaper, Göteborg: 20–50
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo (2005). Making and Breaking Social Capital. *Comparative Political Studies*, 38 (4): 339–365
- Kurtén, Tage (1995). *Tillit, verklighet och värde*. Nora: Nya Doxa
- Kurtén, Tage (1992). Tillit och misstro. *Finsk Tidskrift*, 1–2, 62–72
- Kääriäinen, Juha & Lehtonen, Heikki (2006). The Variety of Social Capital in Welfare State Regimes – a comparative Study of 21 Countries. *European Societies*, 8 (1): 27–57
- Lagerspetz, Olli (1996). *The Tacit Demand. A Study in Trust*. Dissertation. Filosofiska institutionen. Åbo akademi
- von Lampe, Klaus & Johansen, Per Ole (2004). Organized Crime and Trust: On the conceptualization and empirical relevance of trust in the context of criminal networks. *Global Crime*, 6 (2): 159–184
- Lillbacka, Ralf (2006). Measuring Social Capital. *Acta Sociologica*, 49 (2): 201–220
- Lindström, Martin; Merlo, Juan & Östergren, Per-Olof (2003). Social capital and sense of insecurity in the neighbourhood: a population-based multilevel analysis in Malmö, Sweden. *Social Science & Medicine*, 56 (5): 1111–1120
- Lolk, Mette & Horst, Maja (2001). "Den nødvendige overreaktion" – en fortælling om risiko og tillid i et medieperspektiv i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Loukola, Olli (1999). *Who Do You Trust? Combining Morality and Rationality?* Dissertation. Reports from the Department of Philosophy. University of Helsinki

- Luhmann, Niklas (1968). *Vertrauen. Ein Mechanismus zur Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag
- Lund, Margrethe (2001). "Tillit och mänsklig utveckling" i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Løgstrup, Knud Ejler (1956/1992). *Det etiske kravet*. Göteborg: Daidalos
- Mahmud, Minhaj (2005). *Measuring Trust and the Value of Statistical Lives: Evidence from Bangladesh*. Dissertation. Department of Economics. School of Economics and Commercial Law: Göteborg University
- Mohseni, Mohabbat & Lindström, Martin (2007). Social capital, trust in the health-care system and self-rated health: The role of access to health care in a population-based. *Social Science & Medicine*, 64 (7): 1373–1383
- Mønsted, Mette (2001). "Tillidsopbygning som strategi i små virksomheder" i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Norén Bretzer, Ylva, 2005. *Att förklara politiskt förtroende: betydelsen av socialt kapital och rättvisa procedurer*. Dissertation. Göteborgs universitet
- Offe (1999). "How can we trust our fellow citizens?" i Warren, Mark (red): *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press
- Olsson, Lars-Erik; Svedberg, Lars & Jeppsson Grassman, Eva (2005). *Medborgarnas insatser och engagemang i civilsamhället*. Stockholm, Rapport till Justitiedepartementet
- af Poufelt, Flemming (2001). "Med tillid som krumtap – et rådgivningsperspektiv i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Priest, Susanna Hornig; Bonfadelli, Heinz & Rusanen, Maria (2003). The "Trust Gap" Hypothesis: Predicting Support for Biotechnology Across National Cultures as a Function of Trust in Actors. *Risk Analysis* 23 (4): 751–766
- Putnam, Robert D (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press
- Putnam, Robert D (2000). *Bowling alone: the Collapse and Revival of American*. New York: Simon & Schuster
- Ramírez, José Luis (2001) "Den mänskliga existensens grund – en undersökning om tillitens fenomenologi i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Rossander, Olle (2004). Fifflet, fuskarna, förtroendet: Stockholm: Kalla kulor
- Rothstein, Bo (2001a). Social Capital in the Social Democratic Welfare State. *Politics & Society*, 29 (2): 207–41
- Rothstein, Bo (2001b). The Universal Welfare State as a Social Dilemma. *Rationality & Society*, 13 (2): 213–233
- Rothstein, Bo & Stolle, Dietlind (2003). Introduction: Social Capital in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*, 26 (1): 1–26
- Rämö, Hans (2004). Moments of trust: temporal and spatial factors of trust in organizations. *Journal of Managerial Psychology*, 19 (8): 760–775
- Sellerberg, Ann-Mari (1982). On Modern Confidence. *Acta Sociologica*, 25 (1): 39–48
- Siggaard Jensen, Hans (2001). "Videnskabens tillid" b, använder bara den i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Simmel, Georg (1964). *The Sociology of Georg Simmel*. Bearbetat av Wolff, Kurt H. New York: Free Press
- Sjöberg, Lennart (2001). Limits of Knowledge and the Limited Importance of Trust. *Risk Analysis*, 21 (1): 189–198
- SOU 1993:82. *Frivilligt socialt arbete i Sverige. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Svedberg Lars; Blennberger Erik; Isaksson Kerstin; Jeppsson Grassman Eva & Qvarsell Roger
- Stevrin, Peter (1998). *Tillitskrisen – om tillit, misstro och kontroll i det framväxande informationssamhället*. Ronneby: Högskolan i Karlskrona
- Svallfors, Stefan (1999). *Mellan risk och tilltro: Opinionsstödet för en kollektiv välfärdspolitik*. Umeå Studies in Sociology No 114. Umeå universitet
- Svendsen, Gunnar & Sørensen, Jens F L (2006). The socioeconomic power of social capital: A double test of Putnam's civic society argument. *International Journal of Sociology and Social Policy* 26 (9): 411–429
- Sørhaug, Tian (1996). *Om ledelse. Makt og tillit i moderne organisering*. Oslo: Universitetsforlaget

- Teorell, Jan (2003). Linking Social Capital to Political Participation: Voluntary Associations and Networks of Recruitment in Sweden. *Scandinavian Political Studies*, 26 (1): 49–66
- Thyssen, Ole (2001) ”Tillid” i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Torpe, Lars (2003). Social Capital in Denmark: A Deviant Case? *Scandinavian Political Studies*, 26 (1): 27–48
- Uslaner, Eric M (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press
- Vallentin, Steen (2001). ”Tillidsaspekter i forholdet mellem virksomheder og offentlighed – et systemteoretisk perspektiv” i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Wendt, Eva; Fridlund, Bengt & Lidell, Evy (2004). Trust and confirmation in a gynecologic examination situation: a critical incident technique analysis. *Acta Obstetrica Et Gynecologica Scandinavica*, 83 (12): 1208–1215
- Wenneberg, Søren Barlebo (2001a). ”Tillid i erhvervslivet” i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Wenneberg, Søren Barlebo (2001b). ”Tillid til og i videnskaben – den brugte videnskabs kendetegn” i Bordum, Anders & Wenneberg, Søren Barlebo (red). *Det handler om Tillid*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Wettergren, Åsa (2001). ”Att äta kakan och ha den kvar – en kritik av talet om tillit i ledningssammanhang i Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan Ch (red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur
- Viklund, Mattias J (2003). Trust and Risk Perception in Western Europe: A Cross-National Study. *Risk Analysis* 23, no. 4 (2003): 727–738
- Williamson, O.L. (1993): Calculativeness, trust and economic organization. *The Journal of law & economics* (36): 453–486
- Wollebæk, Dag & Selle, Per (2002). Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope, and Type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 31, 32–61
- Åkerström, Malin (1991). *Betrayal and betrayers: the sociology of treachery*. New Brunswick, N J: Transaction Publications

PUBLIKATIONER FRÅN FORSKNINGSAVDELNINGEN

Skriftserie

1. Bergmark Åke (1994). *Från bidrag till ersättning? – om kommunernas stöd till de frivilliga organisationerna inom den sociala sektorn.*
2. Jeppsson Grassman Eva (1994). *Third Age Volunteering in Sweden.*
3. Nordfeldt Marie (1994). *Frivilliga organisationers insatser för hemlösa.*
4. Lundström Tommy och Wijkström Filip (1995). *Från röst till service? – den svenska ideella sektorn i förändring.*
5. Johansson Göran (1997). *Möta hin, möta sig själv – en studie av arbetet vid Stiftelsen Noaks Ark-Röda korset.*
6. Stål Rolf (1997). *De mest utsatta – om människors kapacitet och behov av socialt stöd.*
7. Johansson Göran (1997). *För mycke jag, för lite Jesus – LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ur ett socialantropologiskt perspektiv.*
8. Jeppsson Grassman Eva (1997). *För andra och för mig – det frivilliga arbetets innebörder.*
9. Karlsson Magnus (1997). *Självhjälpsgrupper i Sverige – en introduktion.*
10. Lundström Tommy (1997). *Barnavårdsorganisationer vid två sekelskiften – frivilligt barnavårdsarbete förr och nu.*
11. Johansson Göran (1998). *Det lilla extra – om frivilligcentralen i Tyresö.*
12. Johansson Göran (1998). *Saligare att ge – om givandets problem – ett missionsexempel.*
13. Forssell Emilia (1999). *Äldres död – anhöriga och personal berättar.*
14. Karlsson Magnus (2000). *Delade erfarenheter – om självhjälpsgrupper i Sverige.*
15. Johansson Göran (2001). *Varför hade Moses en syster? Antropologiska aspekter på berättelser och föreskrifter ur mo-seböckerna.*
16. Johansson Göran (2001). *Välsignelse eller förbannelse? Om koka och kokabruk.*
17. Jeppsson Grassman Eva (2001). *Medmänniska och anhörig. En studie av informella hjälpinsatser.*
18. Meeuwisse Anna (2001). *Ett högriskprojekt. Om missbrukarrehabilitering på Basta Arbetskooperativ.*
19. Hansson Jan-Håkan och Wijkström Filip (2001). *Civilt samhälle, social ekonomi eller nonprofit? Fallet Basta Arbetskooperativ. Slutrapport från ett forskningsprojekt.*
20. Engel Charlotte (2002). *För en ny tid? Förskjutning eller förnyelse - en inventering av diakonins dilemma.*
21. Johansson Göran (2003). *Att räcka varandra handen. Mångsidig, entydig, kontinuerlig - narkotikaprevention i norra Örebro län.*
22. Lundström Tommy (2004). *Teorier om frivilligt socialt arbete. En diskussion om forskningens läge och organisationernas framtid.*
23. Blennberger Erik, Habermann Ulla och Jeppsson Grassmann Eva (2004). *Genus och civilt samhälle.*
24. Karlsson Magnus, Borkman Thomasina, Munn-Giddings Carol och Smith Lesley (2005). *Self-help Organizations for Mental Health - a Cross-National Study.*

25. Johansson Göran (2005). *Särlaregnets tid. Fragment och bilder från Betania - pingstförsamling i och ur tiden.*
26. Engel Charlotte (2006). *Svenska kyrkans sociala arbete - för vem och varför? En religionssociologisk studie av ett diakonalt dilemma.*

Arbetsrapportserie

1. Granath Kristina (1997). *"Det var så mycket jag inte förstod..." – en intervjuundersökning med vuxna barn till psykiskt sjuka föräldrar.*
2. Boklund Ann (1997). *Paraply för social frivillighet? – granskning av Forum för frivilligt socialt arbete de tre första verksamhetsåren.*
3. Hansson Jan-Håkan och Wijkström Filip (1997). *Basta – beskrivning och analys av ett arbetskooperativ.*
4. Olby Britta (1997). *"Gör sjukhuskyrkan någon nytta?" – en studie av attityder till sjukhuskyrkan.*
5. Forssell Emilia (1998). *Vilka är förlorarna? – om utsatta grupper i välfärden på 1990-talet.*
6. Forssell Emilia (1998). *Anhörigas organisering – en studie av två anhörigföreningar.*
7. Trygged Sven (1998). *Making Work Work.*
8. Jess Kari (1998). *Kvalitet för brukare – frivilligt socialt arbete ur ett brukarperspektiv.*
9. Amnå Erik, Lundström Tommy och Svedberg Lars (2000). *Three Essays on Volunteerism and Voluntary Organisations.*
10. Olsson Lars-Erik (1998). *Givande och tagande – interaktion mellan frivilliga organisationer och kommuner.*
11. Meeuwisse Anna (1999). *Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället.*
12. Olsson Lars-Erik (2000). *På olika villkor – samverkan mellan kommun och frivillig organisation.*
13. Karlsson Magnus (2000). *Bara en alkoholist kan förstå en alkoholist – deltagare i självhjälpsgrupper berättar.*
14. Holmberg Carin (2000). *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling – empiriska exempel och teoretiska funderingar.*
15. Hansson Jan-Håkan, Jegermalm Magnus och Whitaker Anna (2000). *Att ge och ta emot hjälp. Anhöriginsatser för äldre och anhörigstöd – en kunskapsöversikt.*
16. Trygged Sven (2000). *Från fristuga till friskola – ett föräldrakooperativ i förändring.*
17. Jegermalm Magnus och Whitaker Anna (2000). *Upptäckten av anhöriga? – kommuners och frivilliga organisationers stöd till äldres anhöriga i Stockholms län.*
18. Forssell Emilia (2000). *Anhörig till äldre invandrare – en fallstudie av anhöriga till äldre utomeuropeiska invandrare utan offentlig äldreomsorg.*
19. Orsholm Ingrid (2001). *Anhörigskapets variationer – Åtta berättelser från hjälpgivare i olika miljöer.*
20. Jess Kari (2001). *Effektivitet, brukarmedverkan och kommunala bidrag – en utvärdering av mål, resurser, insatser och brukarkommunikation inom sociala frivilligorganisationer i Stockholm.*
21. Bender Christine och Holmberg Carin (2001). *När alla sköter sitt... – Hur ser stöd och hjälp ut till missbehandlade kvinnor i kommuner utan kvinnojour?.*
22. Olby Britta (2001). *Väntjänst och välfärd – ett brukarperspektiv.*
23. Orsholm Ingrid (2002). *Anhörigengagemang – Två studier på Gotland.*
24. Bodin Magnus (2002). *Församlingar ger ekonomiskt bistånd – ett uttryck för diakoni i Stockholms stad.*
25. Jegermalm Magnus (2002). *Anhörigstöd – en uppföljningsstudie av kommuners och frivilligorganisationers stöd till äldres anhöriga.*
26. Orsholm Ingrid (2002). *Mellan hem och institution – Flexibel avlösning för anhöriga till demenssjuka.*
27. Whitaker Anna (2002). *Att dela den gamlas sista tid – En studie av anhöriga på sjukhem.*

28. Forssell Emilia (2002). *Anhöriga till äldre invandrare med offentlig äldreomsorg. En fallstudie.*
29. Nordqvist Ola (2004). *Ersta Vändpunktens vuxenprogram – En studie av deltagarnas värderingar och upplevelser.*
30. Engel Charlotte (2003). *Fri eller förankrad? En empirisk studie av volontärverksamhet och ideella insatser inom Stiftelsen Stora Sköndal.*
31. Engel Charlotte (2003). *Volontärer – för vem och för vad? Kritisk granskning av en verksamhet inom Stiftelsen Stora Sköndal.*
32. Christiansson Elisabeth (2003). *"Först och framför allt själen". Diakonins tankevärld omkring år 1850.*
33. Börjeson Martin (2004). *"Vi vet inte vilka metoder vi ska använda" - Om relationen mellan kunskap och praktik i Stockholms kommuns sociala arbete med hemlöshetsfrågor 1965-2000.*
34. Alwall Jonas (red.) (2004). *Vägar till kvalitetsutveckling inom socionomutbildningen. Rapport från ett pedagogiskt utvecklingsprojekt.*
35. Börjeson Martin (2005). *Med kunskap som grund? Om relationen mellan kunskap och praktik i fyra kommuners sociala arbete med hemlöshetsfrågor.* Elektroniskt utgiven på vår hemsida <http://www.esh.se>
36. Jegermalm Magnus och Sundh Kenneth (2005). *Social mobilisering i frivillig regi. En studie av Svenska Röda Korsets arbete med lokala utsatthets- och kapacitetsstudier.*
37. Björktomta Siv-Britt (2005). *Unga kvinnor, frihet och beder - om socialt arbete och bedersrelaterat våld.*
38. Grosse Julia (2005). *Nonprofitorganisationer inom vård och omsorg. En explorativ genomgång av kunskapsläget i Sverige, Kanada och Storbritannien.* Elektroniskt utgiven på vår hemsida <http://www.esh.se>
39. Olsson Lars-Erik, Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (under utgivning). *Medborgarnas insatser och engagemang i civilsambället - några grundläggande uppgifter från en ny befolkningsstudie.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
40. Vamstad Johan (2006). *A literary overview of the Swedish civil society research.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
41. Hammare Ulf (2006). *Pappor som brukade. Om en gruppverksamhet vid Ersta Vändpunkten.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
42. Kassman Anders (2006). *Inte bara uteliggare - Sökande och avslutade klienter vid Enheten för hemlösa i Stockholm.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
43. Grosse Julia (2006). *Volontärprogram riktade till ungdomar. En introduktion till ett nygammalt fenomen.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
44. Börjeson Bengt och Dovbnya Svatoslav V (2007). *Barnhem 4 i Pavlonsk - ett projekt för att utveckla en alternativ barnomsorg till institutionsvården för utvecklingsstörda.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
45. Nordfeldt Marie (2007). *Hemlösa barnfamiljer i Hässelby-Vällingby - utvärdering av projektet Steget före.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
46. Habermann Ulla (under utgivning). *Kvinnor på toppen – om kvinnor, idrott och ledarskap.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
47. Grosse Julia (2007). *Rädda barnen – en organisation i förändring. En studie om barnrättsaktiviteter på det lokala planet.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
48. Björktomta Siv-Britt (2007). *Personalens möte med utsatta flickor – arbete not bedersrelate rat våld.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
49. Grosse Julia (under utgivning). *Nordisk tillitsforskning. En kartläggning och värdering av det vetenskapliga läget.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
50. Engel Charlotte (2007). *Vidgade cirklar. En kritisk granskning av arbetsmarknadsprojektet Skapa goda cirklar.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>
51. Olsson Lars-Erik och Blomquist Lena (2007). *Vården som grund. Arbete i en idéburen vård- och omsorgsorganisation.* Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>.

52. Olsson Lars-Erik (2007). *Ett delvis ensamt liv. En studie av människor som inte deltar i föreningslivet*. Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>.
53. Björktomt Siv-Britt (under utgivning). *Ersta flickhem - Lännabemmet och Marsta gård. En studie över två hvb-hem för traumatiserade flickor*. Elektronisk utgivning på vår hemsida <http://www.esh.se>

Särtrycksserie

1. Lundström Tommy (1995). *Frivilligt socialt arbete under omprövning*. I Socialvetenskaplig Tidskrift, årgång 2, nr 1.
2. Lundström Tommy (1995). *Staten och det frivilliga sociala arbetet i Sverige*. I Kurt Klaudi Klausen & Per Selle (red.) Frivillig organisering i Norden. Oslo: Tano.
3. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1995). *Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre*. I Erik Amnå (red.) Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet. Örebro: Libris.
4. Svedberg Lars (1996). *Frivillighet som ideologiskt slagtrö och faktisk verksamhet*. I Ojämlighet från vaggan till graven – på väg in i 2/3-samhället. FKF Fakta.
6. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1996). *Voluntary Action in a Scandinavian Welfare Context: the Case of Sweden*. I Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, årgång 25, nr 4.
7. Lundström Tommy och Svedberg Lars (1998). *Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning*. I Socialvetenskaplig Tidskrift, årgång 5, nr 2-3.
8. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1999). *Medborgarskapets gestaltningar – insatser i och utanför föreningslivet*. I Erik Amnå (red.) SOU 1999:84. Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym nr. 8.
9. Svedberg Lars (2001). *Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd?* I Marta Szebehely (red.) SOU 2001:52. Välfärdstjänster i omvandling. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut.
10. Lundström Tommy och Svedberg Lars (2003). *The Voluntary Sector in a Social Democratic Welfare State - The Case of Sweden*. I Journal of Social Policy, årgång 32, nr 2.
11. Svedberg Lars och Vamstad Johan (2006). *The civil society and the provision of welfare – ideological visions and social realities*. I Aila-Leena Matthies (red.) Nordic civic society organizations and future of welfare services – A model Europe? Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.

Metodbokserie

1. Norlin Lena och Olsson Lars-Erik (2000). *Partner sökes – Samverkan mellan kommuner och frivilliga organisationer*.
2. Sjöberg Malena (red.) (2001). *Men hur mår Du själv? – Om stöd till dem som vårdar anöringarna*.
3. Engel Charlotte (2003). *Se det som är. Diakonal inventering i brytningstid*.
4. Karlsson Magnus (2007). *Vänskap och arbete? En dokumentation och utvärdering av Fountain House i Stockholm*.

Övriga publikationer i urval

- SOU 1993:82. *Frivilligt socialt arbete i Sverige. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Svedberg Lars, Blennberger Erik, Isaksson Kerstin, Jeppsson Grassman Eva, Qvarsell Roger.
- Svedberg Lars (1995). *Marginalitet. Ett socialt dilemma*. Lund: Studentlitteratur.
- Blennberger Erik och Svedberg Lars (1996). *Frivilligt socialt arbete i Sverige - en översikt*. I *Frivilligt välfärdsarbete och offentlig ansvar*. Göteborg: NOPUS.
- Gunnarsson Evy (1996). *Forum 50+ - en organisation i tiden*. Stockholm: Svenska kommunförbundet.
- Svedberg Lars (1996). *Introduktion till svensk frivillighet - ideologi och verksamhet*. I *Tro och tanke*. Svenska Kyrkans forskningsråd 1996:7.

- Lundström Tommy och Wijkström Filip (1997). Defining the Nonprofit Sector: Sweden. I Salomon M Lester och Anheier K Helmut (ed). *Defining the Nonprofit Sector. A Cross-national analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Lundström Tommy och Wijkström Filip (1997). *The Nonprofit Sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.
- Holmberg Carin och Bender Christine (1998). *Våld mot kvinnor – män i kris*. SoS-rapport 1998:6. Stockholm: Fritzes förlag.
- Johansson Göran (1998). *Måttligt eller meningsfullt*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Svedberg Lars (1998). Marginella positioner – kritisk granskning av begrepp, teori och empiri. Stockholm: Epidemiologiskt centrum.
- Blennberger Erik (1999). Etiska problem i missbrukarvården. I *Alkohol och narkotika – politik, vård och dilemman*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR).
- Blennberger Erik, Hansson Mats J., Stål Rolf (1999). *Diakoni – teologi, ideologi, praxis*. Tro & Tanke 1999:2. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.
- Whitaker Anna (1999). I livets slutskede: Frivilligsamverkan i vården. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Johansson Göran (2000). *Trång och tillit. LVM-vård som kulturell ingenjörskonst – exemplet Hornö*. Stockholm: Statens institutionsstyrelses forskningsråd.
- Svedberg Lars och Jeppsson Grassman Eva (2001). Frivilliga insatser i svensk välfärd – med utblickar mot de nordiska grannländerna. I Bjarne Ibsen och Lars Skov Henriksen (red.): *Antologi om frivilligt arbete*. Odense: Odense universitetsforlag.
- Hammare Ulf och Lundström Tommy (2001). Socialt inriktade barn- och ungdomsorganisationer. En kunskapsöversikt. Socialstyrelsen.
- Jegermalm Magnus (2002). Direct and Indirect Support for Carers. Patterns of Support for Informal Caregivers to Elderly People in Sweden. I *Journal of Gerontological Social Work*, volym 38, nr 4, sid. 67-84.
- Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (2002). Frivilligt socialt arbete i Sverige. Betydelsefullt men löser inte välfärdens dilemma. I *Socionomen* nr 4, sid.1-5.
- Johansson Göran (2002). Bete sig normalt – positioner, perspektiv och problem i den vuxna familjehemsvården. Statens institutionsstyrelses forskningsråd.
- Karlsson Magnus, Jeppsson Grassman Eva och Hansson Jan-Håkan (2002). Self-help Groups in the Welfare State: Treatment Program or Voluntary Action? I *Nonprofit Management and Leadership*, volym 13, nr 2, sid. 155-167.
- Nordfeldt Marie och Söderholm Johan (2002). Frivilligorganisationer som uppdragstagare. Vad betyder det för brukarna? Socialstyrelsen.
- Blennberger Erik (2003). Etik för politik – med äldrepolitik som exempel. I *SOU 2003:91, bil A*. Äldrepolitik för framtiden.
- Cederlöf Siv-Britt (2003). *Att arbeta med patriarkala familjer*. Kommunförbundet Stockholms län.
- Hammare Ulf och Stenbacka Susan (2003). Socialt inriktade organisationer som arbetar mot missbruk - vilka är de, vad gör de och vad vet forskarna? Stockholm: Socialstyrelsen.
- Holmberg Carin och Bender Christine (2003). ”Det är något speciellt i den här frågan” – Om det lokalpolitiska samtalet om mäns våld mot kvinnor. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Jeppsson Grassmann Eva (red.) (2003). *Anhörighetskapets uttrycksformer*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedberg Lars (2003). Att vara sårbar och få en marginell ställning. I Eva Jeppsson Grassman m fl *Att drabbas och att forma sitt liv*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedberg Lars och Jeppsson Grassman Eva (2003). Frivilligt socialt arbete i Sverige. Vad vet vi efter 10 års forskning. I *Jubileumsskrift 2003, Forum för frivilligt socialt arbete*.

- Börjeson Bengt (2004). Att skapa starka forskningsmiljöer - diskussion och förslag beträffande organisering och inriktning av forskningen vid Hum/Sam fakulteten vid Växjö universitet. Växjö: Växjö universitet.
- Börjeson Bengt (2004). Från Skås försök. En diskussion om relationen kunskap och social praktik. I: *Perspektiv på kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. Socialstyrelsen.
- Börjeson Bengt (2004). A Breakthrough for a New Way of Thinking and Acting - the Development of Child Welfare and Childcare in the Republic of Belarus. I Sven Trygged (red): *Orphaned Children in Belarus*. Institutionen för socialt arbete, Stockholms Universitet.
- Börjeson Bengt (2004). Freud och Sartre. Steg på väg mot tystnaden. I: Staffan Selander(red): *Text och tolkning*. Göteborg: Daidalos förlag.
- Börjeson Bengt (2004). Skolan i samhället – om strukturer av social exkludering I: *För oss tillsammans - Om utbildning och utvecklingsstörning* (SOU 2004:98).
- Hammare Ulf (2004). Kompetens i de sociala professionerna - en pilotstudie. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Holmberg Carin och Enander Viveka (2004). Varför går hon?- Om våldsutsatta kvinnors uppbrotsprocesser. Ystad: Kabusa Böcker.
- Jegermalm Magnus (2004). Informal care and support for carers in Sweden: patterns of service receipt among informal caregivers and care recipients. I *European Journal of Social Work*. Volym 7, nr 1, sid. 7-24.
- Karlsson Magnus (2004). Rehabiliterings- och självhjälpsinsatser för och av personer med psykisk sjukdom – En kvalitativ studie av Fountain House i Stockholm. I *Socialmedicinsk tidskrift*, nr 4, sid. 370-379.
- Karlsson Magnus (2004). Klubbhus - övergångsanställning vid ett klubbhus, möjlig rehabiliterande insats för personer med psykisk sjukdom? I *Svensk rehabilitering*, nr 4, sid. 370-379.
- Blennerger Erik (2005). Offentlig och ideell sektor - partners för ett gott samhälle. I *Gatljus*, nr 3, sid. 8-10. *Kvartalstidskrift från Göteborgs Kyrkliga Stadsmission*.
- Blennerger Erik (2005). *Etik i socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Blennerger Erik (2005). Etik för socialt arbete. I *Socionomen* 2005, nr 7, sid 7-11.
- Blennerger Erik (2005). Etik i socialt arbete – några kommentarer om läget i Sverige. I *NOPUS-nytt 2005:3. Etik och socialt arbete i Norden* (www.nopus.org).
- Blennerger Erik (2005). Vårdighet, frihet, rättvisa, jämlikhet, rättigheter och goda konsekvenser. Kommentarer om etiska värden och normer av relevans för Assistanskommitténs uppdrag. *Bilaga 10 i SOU 2005:100. På den assistansberättigades uppdrag. Delbetänkande av Assistanskommittén*.
- Börjeson Martin (2005). ”Försök att systematiskt koppla socialtjänst, högre utbildning och forskning i Sverige” i *Empiri, evidens, Nordiska röster om kunskapsutveckling i socialt arbete*. Malmö: NOPUS.
- Franzén Eva M. och Kassman Anders (2005). Longer-term Labour-market Consequences of Economic Inactivity during Young Adulthood: A Swedish National Cohort study i *Journal of Youth Studies*. Volym 8, nr 4, sid. 403-424.
- Habermann Ulla, Ottesen Laila & Skristad Berit (2005): It will solve itself(?) - on the attitudes of Scandinavian sports managers towards equal opportunities. I Annette R. Hofmann & Else Trangbæk (ed.): *International Perspectives on Sporting Women in Past and Present*. Institut for Idræt, Köpenhamns Universitet.
- Johansson Göran (2005). Påverkan eller total förändring? Kritik av en förhållning med avstamp i ett program mot missbruk och kriminalitet. Statens institutionsstyrelsens forskningsråd.
- Johansson Göran (2005). Ett anständigt sätt. Beskrivning av verksamheten vid dubbeldiagnosteamet Pilen i Västervik. Fokus Kalmar län.
- Lundåsen Susanne (2005). *Frivilliga insatser och hälsa*. Statens Folkhälsoinstitut.
- Olsson Lars-Erik, Nordfeldt Marie, Larsson Ola och Kendall Jeremy (2005). *The third sector and the policy process in Sweden: a centralised horizontal third sector community under strain*. London School of Economic and Political Sciences, TSEP working papers nr 3. Elektronisk utgivning på <http://www.lse.ac.uk/Collections/TSEP>

- Olsson Lars-Erik m fl (2005). The challenges of translation: the convention and debates on the future of Europe from the perspective of European third sectors. London School of Economic and Political Sciences, TSEP working paper nr 12. Elektronisk utgivning på <http://www.lse.ac.uk/Collections/TSEP>
- Svedberg Lars (2005). Några karaktäristika och utvecklingsdrag för frivilligt socialt arbete. I *Socialstyrelsen och den sociala ideella sektorn*. Socialstyrelsen.
- Svedberg Lars (2005). Det civila samhället och välfärden. I Erik Amnå (red.) *Civilsamhället - några forskningsfrågor*. Hedemora: Riksbankens Jubileumsfond och Gidlunds förlag.
- Blennberger Erik (2006). Etik för socialt arbete. I Anna Meeuwisse, Sune Sunesson och Hans Swärd (red.) *Socialt arbete – en grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Börjeson Bengt (2006). Socialarbetaren och kunskapsneurosen. IBjörn Blom, Stefan Morén och Lennart Nugren (red.) *Kunskap i socialt arbete*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Börjeson Bengt (red.) (2006). *Vågor på HaVet. Tio texter om arbete och funktionshinder*. Jönköping: ARK-tryckaren AB.
- Börjeson Bengt, Börjeson Martin och Svedberg Lars (2006). Att utveckla kunskapen i socialt arbete genom att återigen sätta praktiken i centrum. I Anna Meeuwisse, Sune Sunesson och Hans Swärd (red.) *Socialt arbete – en grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Christiansson Elisabeth (2006). Kyrklig och social reform. Motiveringar till diakoni 1845-1965. Stockholm: Artos & Norma.
- Habermann Ulla, Ottesen Laila, Pfister Gertrud & Skristad Berit (2006): *Det løser sig selv (?) - om idræt og kvindeligt lederskab*. Idræthistorisk Årbog 2005. Institut for Idræt, Københavns Universitet.
- Jegermalm, Magnus (2006). Informal care in Sweden: a typology of care and caregivers. *International Journal of Social Welfare*. Volym 15, nr 4, sid. 332-343.
- Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (2006). Civic Participation in the Welfare State: Patterns in Contemporary Sweden. I Trägårdh Lars (red.) *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Karlsson Magnus (2006). *Självhjälpsgrupper – teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordfeldt Marie och Olsson Lars-Erik (2006) Trösklar och gränshinder på bostadsmarknaden. I Paulina de los Reyes (red.) *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*, SOU 2006:37.
- Olsson Lars-Erik och Svedberg Lars (2006). Det ideella engagemanget i Sverige. I *Sambället är större än staten*. Stockholm: Forum för Frivilligt Socialt Arbete.
- Svedberg Lars (2006). Mer omfattande insatser än någonsin. I *Svensk kyrkotidning*, nr 5-6.
- Svedberg Lars och Vamstad Johan (2006). The civil society and the provision of welfare – ideological visions and social realities. I Aila-Leena Matthies (ed.) *Nordic civic society organisations and future of welfare services - A model for Europe?* Nordic Research Council. Tema Nord 2006. Köpenhamn.
- Svedberg Lars & Lars Trägårdh (red.) (2006). *Det civila samhället som forskningsfält. Nya avhandlingar i ett nytt sekel*. Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Gidlunds förlag.
- Trägårdh Lars (2006). ”Staten och samhället: Från SSUs folkrörelser till Timbros civilsamhälle” i Håkan A. Bengtsson (red.) *I rörelse. Folkrörelse och demokrati*. Stockholm: Atlas.
- Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (2007). Civic Participation in the Welfare State: Patterns in Contemporary Sweden. I Trägårdh Lars (red.) *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Kassman Anders (2007). Mottagningen av sökande till Enheten för hemlösa i Stockholm. I Cecilia Löfstrand och Marie Nordfeldt (red.) *Bostadslös! Lokalpolitik och praktik*. Malmö: Gleerups förlag.
- Kassman Anders och Eva Franzén (2007). Unga vuxna utanför både skola och arbetsliv - nya etableringsmöns-ter eller början till social utslagning? I *Agoras årsbok*.

- Kassman Anders och Eva Franzén (2007). Unga vuxna utan känd sysselsättning - Är det ett problem? I Jonas Olofsson (red.) *Utbildningsvägen - vart leder den? Om ungdomar, yrkesutbildning och försörjning*. SNS-förlag.
- Löfstrand Cecilia och Nordfeldt Marie (red.) (2007). *Bostadslös! Lokalpolitik och praktik*. Malmö: Gleerups förlag.
- Trägårdh Lars (red.) (2007). *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Trägårdh Lars (2007). The 'Civil Society' Debate in Sweden: The Welfare State Challenged. I Lars Trägårdh (red), *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*, London and New York: Berghahn Books, 2007.
- Börjeson Martin och von Essen Johan (2007). *Det sociala ledarskapet*. (FoU-rapport 2007:3) Riksidrottsförbundet.
- Knutagård Marcus och Nordfeldt Marie (2007). *Natthärbärgets som vandrande lösning*
- Börjeson Martin och Hansson Jan-Håkan (under utgivning). "Om behoven av att bygga andras kunskap" i *Nordisk Socialt Arbeid*.
- Nordfeldt Marie, Knutagård Marcus och Olsson Lars-Erik (under utgivning). *Homelessness in the Swedish universalistic welfare system - the case of four municipalities*.
- Olsson Lars-Erik (under utgivning). *Frivilligt arbete inom idrott. Möjlighet och ofrånkomlighet*.
- Olsson, Lars-Erik, Nordfeldt, Marie och Larsson, Ola (under utgivning). "The third sector and the policy process in Sweden – path dependence and opportunity structures". I J. Kendall (red.) *Handbook of third sector policy in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Trägårdh Lars (under utgivning). Från SSUs folkrörelser till civilsamhälle: Staten och samhället i det moderna Sverige.
- Vamstad Johan & Svedberg Lars (under utgivning). Some Aspects of Social Capital in Sweden – An EU-report.